

ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΠΗΛΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ

*ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΠΥΛΗΣ ΤΟΥ
ΝΟΤΙΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ
ΤΩΝ ΑΒΔΗΡΩΝ*

ΑΘΗΝΑ 2017

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Τομέας Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης
Α΄ κύκλος μεταπτυχιακών σπουδών, Κλασική Αρχαιολογία

Βασιλεία Δημητρακοπούλου, Α.Μ. 201414
Διπλωματική εργασία

Τριμελής επιτροπή:

Ε.Κεφαλίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α., επιβλέπουσα καθηγήτρια.

Ε. Πέππα- Παπαϊωάννου, Ομότιμη Καθηγήτρια Κλασικής Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.

Δ. Πλάντζος, Αναπληρωτής Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Ε.Κ.Π.Α.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	3
I. Η ΑΡΧΑΙΑ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΑΒΔΗΡΩΝ	5
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	5
ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ	13
Α. ΒΟΡΕΙΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ.....	14
Β. ΝΟΤΙΟΣ ΠΕΡΙΒΟΛΟΣ	17
II. ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΕΙΔΩΛΙΩΝ	21
III. ΤΕΧΝΙΚΗ.....	25
ΠΗΛΟΣ	25
ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	26
ΧΡΩΜΑ	29
IV. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ- ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ.....	31
Α. ΕΙΔΩΛΙΑ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ	31
Β. ΕΙΔΩΛΙΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ	35
ΘΕΪΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ	35
ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΜΟΡΦΕΣ.....	38
ΚΕΦΑΛΙΑ	46
ΖΩΑ.....	50
ΒΑΣΕΙΣ	53
V. ΧΡΗΣΗ-ΕΡΜΗΝΕΙΑ	55
VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	60
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΔΩΛΙΩΝ.....	64
ΠΙΝΑΚΕΣ	95
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	100
ΕΙΚΟΝΕΣ.....	118

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η κοροπλαστική στην περιοχή της Θράκης, και ιδιαίτερα των αρχαίων Αβδήρων, είχε μελετηθεί επισταμένως στη διατριβή του Δ. Λαζαρίδη, “Πήλινα Ειδώλια Αβδήρων” του 1960. Από τότε μέχρι σήμερα, οι έρευνες της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ξάνθης έχουν φέρει στο φως πλήθος νέων ειδωλίων, ορισμένα από τα οποία ανέλαβα να μελετήσω και δημοσιεύσω στο πλαίσιο της διπλωματικής μου εργασίας.

Στόχο της εργασίας αυτής αποτελεί η μελέτη ενός αριθμού ειδωλίων που προέρχονται από την περιοχή της πύλης του Νοτίου Περιβόλου και ειδικότερα από τις ανασκαφές που πραγματοποιήθηκαν εκεί, υπό την εποπτεία της Κ. Καλλιντζή κατά τα έτη 1991, 2003 και 2005. Η θραυσματικότητα που χαρακτηρίζει το σύνολο των ειδωλίων αλλά και η διατάραξη της στρωματογραφίας των τομέων, αποτελούν βασικές δυσχέρειες της τιθάσευσης και οργάνωσης του υπό μελέτη υλικού. Ως εκ τούτου, καταβάλλεται προσπάθεια τυπολογικής και χρονολογικής ένταξης των ειδωλίων σε ομάδες, βάσει κυρίως εικονογραφικών κριτηρίων και εν συνεχεία προσδιορισμού των προτιμώμενων εικονογραφικών τύπων της περιόδου στην περιοχή. Ταυτόχρονα, στη μελέτη εντάσσεται η προσπάθεια εντοπισμού εργαστηρίων, επιρροών και τυχόν εισαγωγών βάσει της τεχνικής κατασκευής των ειδωλίων αλλά και ο συσχετισμός της χρήσης τους (λατρευτικής, διακοσμητικής, παιχνίδια) με τους χώρους εύρεσης τους.

Η εργασία χωρίζεται σε κεφάλαια βάσει των στοιχείων που απορρέουν από το ίδιο το υλικό. Το κεφάλαιο I αποτελεί μια επισκόπηση της ιστορίας των Αβδήρων, ώστε να κατανοηθούν οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, υπό τις οποίες δημιουργήθηκε η όποια καλλιτεχνική τάση, αλλά και των μέχρι σήμερα γνωστών ανασκαφικών δεδομένων, τόσο του Βορείου όσο και του Νοτίου Περιβόλου της πόλης. Στα κεφάλαια II και III εξετάζεται η προέλευση του υλικού αλλά και η τεχνική κατασκευής και διακόσμησής του. Το κεφάλαιο IV πραγματεύεται τους τύπους που αναγνωρίζονται ανάμεσα στο πλήθος των ειδωλίων, ενώ το V την χρήση τόσο των ίδιων των ειδωλίων όσο και των χώρων, όπου αυτά ανευρέθηκαν. Τέλος, στο έκτο κεφάλαιο αποτυπώνονται κάποιες γενικές παρατηρήσεις και συμπεράσματα, τα οποία προκύπτουν από το σύνολο της μελέτης των συγκεκριμένων ειδωλίων. Ακολουθεί ο κατάλογος, οι πίνακες και οι εικόνες.

Η εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας δεν θα ήταν δυνατή χωρίς την συμβολή ενός μεγάλου αριθμού ανθρώπων, στους οποίους οφείλω θερμές ευχαριστίες.

Αρχικά, βαθιά ευγνωμοσύνη και ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στην επιβλέπουσα καθηγήτρια μου, Ε. Κεφαλίδου, τόσο για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, μέσα από την ανάθεση αυτής της εργασίας και την στήριξή της κατά τη διάρκεια της εκπόνησής της, όσο και για την καθοδήγηση της καθ' όλη την διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου. Θερμές ευχαριστίες και ευγνωμοσύνη οφείλω, επίσης, στην προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ξάνθης, Κ. Καλλιντζή, αρχικά για την πρόταση της να αναλάβω το συγκεκριμένο υλικό, το οποίο προέρχεται από τις ανασκαφές της, και στην συνέχεια για τις ιδιαίτερα χρήσιμες υποδείξεις της, την βοήθεια της σε κάθε επίπεδο και την παραχώρηση των ανασκαφικών ημερολογίων και των τοπογραφικών σχεδίων των τομέων. Για τις ποικίλες διευκολύνσεις τους, ευχαριστώ επίσης το προσωπικό της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ξάνθης και του Αρχαιολογικού Μουσείου των Αβδήρων.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ τους καθηγητές μου και μέλη της τριμελούς επιτροπής, Δ. Πλάντζο και Ε. Πέππα-Παπαϊωάννου. Στην τελευταία οφείλω ιδιαίτερες ευχαριστίες για τις υποδείξεις, τις χρήσιμες παρατηρήσεις και κυρίως το ενδιαφέρον της για την μελέτη του υλικού μου. Για τις ποικίλες συζητήσεις πάνω στο θέμα αλλά και την στήριξη, ευχαριστώ ιδιαιτέρως τους συναδέλφους και φίλους: Σ. Ιερεμία, L. Gawlinski, Μ. Γεωργιάδη, Α. Ευσταθίου, Π. Μότσιου, Ν.Χαροκόπο, Μ. Μυλωνά, Α. Καπουράνη, Κ. Λουλακούδη και Ι. Χαλβαντζή.

Τέλος, για την βοήθεια, κατανόηση και στήριξη τους καθ' όλη την διάρκεια των σπουδών μου και τις διάφορες δύσκολες στιγμές που προέκυψαν, ευχαριστώ τη μητέρα μου Α. Τασιαδάμη και την αδερφή μου Κ. Δημητρακοπούλου, χωρίς την συμβολή των οποίων η εκπόνηση της παρούσας εργασίας δεν θα ήταν δυνατή.

I. Η ΑΡΧΑΙΑ ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΑΒΔΗΡΩΝ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η «καλή Τηίων ἀποικίη» του Ανακρέοντα (Στραβ. *Γεωγρ.* 14,644) εντοπίζεται, βάσει των αρχαίων πηγών, στα νότια παράλια της “Αιγαιακής Θράκης” (εικ.1)¹. Αν και η ευρύτερη περιοχή μεταξύ του ποταμού Νέστου και της λίμνης Βιστονίδος αποτελεί χώρο ανθρώπινης δραστηριότητας και κατοίκησης ήδη από τα προϊστορικά χρόνια, η περιοχή όπου εκτεινόταν η οχυρωμένη πόλη των Αβδήρων παραμένει, μέχρι και σήμερα, κενή από αρχαιολογικές ενδείξεις μίας πρωιμότερης των μέσων του 7^{ου} αι. π.Χ. κατοίκησης². Το 656/4 π.Χ. ιδρύεται στο πλαίσιο του δεύτερου αποικισμού, η πρώτη ιωνική αποικία από την πόλη των Κλαζομενών της Μ. Ασίας. Ο Ηρόδοτος (Ηρόδ. 1.168-69) αποδίδει την δημιουργία της σε ιδιωτική πρωτοβουλία κάποιου Τιμήσιου, του οποίου η ήττα -ή και ο θάνατος- από τα θρακικά φύλα της περιοχής οδήγησε στην αποτυχία της ίδιας της αποικίας³. Ωστόσο, τα αρχαιολογικά κατάλοιπα υποδεικνύουν μία συνεχή, αν και αποδυναμωμένη, παρουσία των πρώτων αποίκων, τουλάχιστον ως και τις αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ.⁴.

¹ Ηρόδ. 7. 109, 126. Σκύλαξ 67. Πaus. 7.5.4. Στράβ. 7 fr. 18a., Ail. XV 25. Σήμερα η αρχαία πόλη των Αβδήρων έχει ταυτιστεί με τον αρχαιολογικό χώρο στην περιοχή του ακρωτηρίου Μπουλούστρα (ή Μπαλούστρα) του νομού Ξάνθης. Σχετικά βλ. Λαζαρίδης 1971α, 2-4. Λουκοπούλου 2005, 121-23, 157, 167-68. Καλλιντζή 2011, 79-84.

² Σχετικά με τις εντοπισμένες νεολιθικές θέσεις (π.χ. Λαφρούδα, Διομήδεια) βλ. Koukouli-Chrysanthaki 1986, 83-91. Τριαντάφυλλος 2000, 1-10. Λουκοπούλου 2005, 157. Παρά την απουσία αρχαιολογικών καταλοίπων, έχει προταθεί η σύνδεση του ιδρυτικού μύθου (βλ. παρακάτω σελ. 3-4) με την παρουσία μίας αιολικής αποικίας. Αντίστοιχα, η παρουσία δύο φοινικικών αποικιών με το ίδιο όνομα και η παρουσία των Φοινίκων στην γειτονική Θάσο οδήγησε στην υπόθεση ύπαρξης ενός φοινικικού εμπορίου στην περιοχή: Ηρόδ. 2.44.3-4, 6.47.1-2. Πτολ. 4.3.9. Στράβ. 3.4.3. Freeman 1950, 215. Koukouli-Chrysanthaki 1986, 87. Chryssanthaki 2001, 386. Xanthopoulou 2004, 320-22. Λουκοπούλου 2005, 157. Σχετικά με αντίθετες προς αυτή απόψεις, σε σχέση με ελληνική ή θρακική προέλευση του ονόματος βλ. Wilamowitz-Moellendorf 1919, 255 κ.ε. Graham 1992, 44-5.

³ Σε αυτήν αναφέρονται και υστερότερες του Ηροδότου πηγές όπως: Πλούτ. *Ηθ.* 812A, C.Jul. Solinus Polyhistor 10.9-10. Ευσεβίου *Χρονικόν* 95b, όπου το όνομα απαντά και ως «Τιμησίας». Σχετ. βλ. Demandt 1974, 796 λ. Timesios. Σχετικά με την πόλη των Κλαζομενών βλ. Λαζαρίδης 1971α, 1-13. Σκαρλατίδου 1984, 147-48. Τριαντάφυλλος 1984, 27. Isaac 1986, 78. Graham 1992, 47. Dougherty 1994, 211-12. Βεληγιάννη-Τερζή 1997, 691. Λουκοπούλου 2005, 157-58. Σκαρλατίδου 2010, 31-2. Καλλιντζή 2011, 98-9. Σχετικά με τα αρχαιολογικά κατάλοιπα βλ. παρακάτω σελ. 9-11.

⁴ Η χρήση των κλαζομενιακών νεκροταφείων της περιοχής χρονολογείται βάσει των ευρημάτων από τα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ. έως και τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 6^{ου} αι. π.Χ., ενώ οι ανθρωπολογικές μελέτες του σκελετικού υλικού επισημαίνουν την συμβολή της παιδικής θνησιμότητας και των νοσηρών περιβαλλοντικών συνθηκών (π.χ. ελονοσία) στην παρακμή της αποικίας. Σχετικά βλ. Agelarakis 2001, 161-83. Kallintzi 2004, 271-74. Skarlatidou 2004, 249-58. Λουκοπούλου 2005, 176.

Το 545 π.Χ., πραγματοποιείται ένας δεύτερος αποικισμός της πόλης των Αβδήρων από την γειτονική πόλη των Κλαζομενών, Τέω, ο οποίος πρέπει να ενίσχυσε την ήδη υπάρχουσα πληθυσμιακή οντότητα⁵. Αιτία αυτού του «πανδημεί», σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, αποικισμού είναι η επεκτατική πολιτική των Περσών στα παράλια της Μ. Ασίας: «Παραπλήσια δέ τούτοισι καί Τήιοι ἐποίησαν. Ἐπεῖτε γάρ ἐπὶ τῆς Θρηίκης καί ἐνταῦθα ἔκτισαν πόλιν Ἀβδηρα... Οὗτοι μὲν νυν Ἰώνων μούνοι την δουλосύνην οὐκ ἀνεχόμενοι ἐξέλιπον τάς πατρίδας.» (Ηρόδ. 1.168-69)⁶. Η επικράτηση των Τηίων επί των τοπικών θρακικών φύλων μετά από δύσκολες μάχες -όπως αυτές αποτυπώνονται στον δεύτερο παιάνα του Πινδάρου- και τη νίκη στο Μελάμφυλο, θα έχει ως αποτέλεσμα την σταθεροποίηση και ακμή της δεύτερης αυτής αποικίας των Αβδήρων⁷. Λόγω της αποικιακής ταυτότητας της πόλης, η ανάγκη επιβεβαίωσης της νομιμότητας της παρουσίας της και των δικαιωμάτων της επί της γης θα οδηγήσουν, ήδη από τον πρώιμο 5^ο αι. π.Χ., στην ανάδειξη ιδρυτικών μύθων, οι οποίοι αναγάζουν το «ιστορικό» της παρελθόν στην (προ-)μυκηναϊκή περίοδο.

Μυθολογικό κέντρο της ίδρυσης της πόλης των Αβδήρων, μέσα από μια προσπάθεια μυθολογικής αποτύπωσης της πραγματικότητας, τίθεται το μοτίβο της αντίστασης του γηγενούς θρακικού στοιχείου απέναντι στην «ελληνική» παρουσία. Στον δεύτερο Παιάνα του Πινδάρου, ως ιδρυτής της πόλης αναφέρεται ο Ἀβδηρος, γιος του Ποσειδώνα και της Θρονιάς⁸. Ωστόσο, η πιο δημοφιλής εκδοχή του ιδρυτικού μύθου των Αβδήρων συνδέεται με τον όγδοο άθλο του Ηρακλή⁹. Σε αυτόν

Kallintzi & Papaoikonomou 2010, 140. Παλαιότερες υποθέσεις: Skarlatidou 1985, 99-108. Σκαρλατίδου 1988, 459. Σκαρλατίδου 1991, 464. Στην παρουσία τους συμβάλλει και η παρουσία ισχυρού τείχους. Σχετ. βλ. παρακάτω σελ. 10.

⁵ Στην υπόθεση αυτή συμβάλλει, εκτός των αρχαιολογικών ευρημάτων, ο αφηρωϊσμός και η λατρεία του Τιμησίου από τους Τήιους. Σχετ. βλ. Ηρόδ. 1.168-69. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 724, όπου και η άποψη ότι η λατρεία του σχετίζεται με κάποιον Τιμησία (Αιλ. Ποικ. Ιστ. 12,9), ο οποίος ήταν μισητός στις Κλαζομενές. Η λατρεία του δεν έχει επιβεβαιωθεί αρχαιολογικά. Καλλιντζή 2011, 1166.

⁶ Πίνδ. Παιάν fr. 52b, επ. α' στιχ. 28-34. Στράβ. 14. 1. 30. Σχετικά με την κυριολεκτική ή μη σημασία της φράσης «ἐσβάντες πάντες ἐς τὰ πλοῖα» (Ηρόδ. 1.168) βλ. Βεληγιάννη-Τερζή 1997, 692-693, όπου και σχετική επιχειρηματολογία και βιβλιογραφία επί του θέματος. Σχετικά με την επιστροφή μέρους των αποίκων στην Τέω βλ. Λαζαρίδης 1971α, 22. Herrmann 1981, 27. Graham 1992, 53. Λουκοπούλου 2005, 159.

⁷ Τα θρακικά φύλα που αναφέρονται στην περιοχή είναι οι Σάϊοι ή Σαπαίοι και οι Σίντιοι. Λουκορούλου 2004, 872. Σχετικά με τις μάχες Τηίων -Θρακών βλ. Πίνδ. Παιάν fr 52b (Radt 1958), επ. β' 59-70. (όπου οι μάχες με τους Παιόνες), 73-79 και στρ. γ' 102-106. Ο Graham χρονολογεί με επιφύλαξη τις τελευταίες μάχες στο 470-60 π.Χ. Graham 1992, 62-64. Λουκοπούλου 2005, 159.

⁸ Πίνδ. Παιάν 2.1-4. Maklin 1987, 11,56. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή του μύθου η Ἀβδηρα, κόρη της Νύμφης Κυρήνης και αδερφή του μυθικού βασιλιά των Βιστόνων Διομήδη, είναι η νύμφη-ιδρύτρια της πόλης. LIMC I (1981) s.v. Abdera 1 (S. Grunauer-von Hoerschelmann).

⁹ Ελλάν. FGrH 4 F104. Ψευδο- Σκύμν. 666-7. Φιλόστρ. Εικ. 2, 25. Στέφ. Βυζ. λ. Ἀβδηρα. Iul. Sol. Polih. 10.9-10. Λαζαρίδης 1971α, 1-13. Σκαρλατίδου 1984, 147-48. Τριαντάφυλλος 1984, 27. Isaac 1986, 77-8. Κακριδής 1986, 48-50. Dougherty 1994, 208-9. Λουκοπούλου 2005, 158. Καλλιντζή 2011, 98.

γίνεται μνεία για τον ερχομό του ήρωα στην Θράκη με σκοπό να αποσπάσει τα ανθρωποβόρα άλογα του μυθικού βασιλιά των Βιστόνων, Διομήδη¹⁰. Μετά την νίκη του κατά των Θρακών, επιστρέφει για να διαπιστώσει το σπαραγμό του φίλου και συντρόφου του Αβδήρου από τα άλογα, των οποίων τη φύλαξη του είχε αναθέσει. Προς τιμήν του ιδρύει μία πόλη με κέντρο τον τύμβο του και έτσι ο ίδιος αναγνωρίζεται ως κτίστης και ο Άβδηρος ως επώνυμος ήρωας¹¹. Ταυτόχρονα, η παρουσία των μύθων αυτών αποτελεί μία έμμεση επιβεβαίωση του εχθρικού, σε μεγάλο βαθμό, περιβάλλοντος μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε η πόλη των Αβδήρων¹².

Δεδομένου ότι η περιοχή της πόλης παραμένει κενή θρακικών οικιστικών καταλοίπων, η εχθρότητα του γηγενούς πληθυσμού θα πρέπει να συσχετιστεί με την κτήση και εκμετάλλευση της «χώρας» των Αβδήρων, με την οποία άλλωστε σχετίζεται και η ίδια η επιλογή της θέσης από τους Τηίους¹³. Πρόκειται για μια πλούσια και γόνιμη έκταση, «Θραϊκίαν γαῖαν ἀμπελόεσσαν τε καὶ εὐκαρπον» και «χθόνα πολύδωρον» (*Πινδ. Παιαν.* β' στ. 25-6, 60), η οποία οριοθετείται από τέσσερα φυσικά όρια: δυτικά τις εκβολές του ποταμού Νέστου, βόρεια της παρυφής της Ροδόπης, ανατολικά τη λίμνη Βιστονίδα και νότια το Αιγαίο¹⁴. Για την συστηματικότερη εκμετάλλευση αυτής της μεγάλης έκτασης, φαίνεται ότι δημιουργήθηκε ένα εκτενές σύστημα αγροικιών, οικισμών και ίσως πολισμάτων, τα οποία δεν είχαν μόνο αγροτικό χαρακτήρα όπως επιβεβαιώνει ο οικισμός του σημερινού χωριού Μάνδρα, όπου βρίσκονται και τα αρχαία λατομεία της

¹⁰ Το θρακικό φύλο των Βιστόνων, έχει συνδεθεί με τη λίμνη Βιστονίδα που βρίσκεται δίπλα στα Άβδηρα. Αιλ. 7,25. Σχετικά με τον Διομήδη βλ. Ivanova 2007, 140. Το μοτίβο των αλόγων συνδέεται με τους ίδιους τους Θράκες ήδη από την Ιλιάδα (ἵπποπόλοι Θρήϊκες, Ομήρ. Ιλ. 13.4, 14,227). Σχετικά βλ. Xanthopoulou 2004, 322.

¹¹ Φιλόστρ. 2, 25: αναφέρει την ίδρυση ετήσιων αγώνων πάλης, παγκρατίου και πυγμής προς τιμήν του Τιμησίου. Οι ιππικοί αγώνες αποκλείονται λόγω της ανάμνησης του φόνου του. Η πρωϊμότερη αναφορά του μύθου αποδίδεται στον Ελλάνικο (5^{ος} αι. π.Χ), σώζεται όμως μέσα από ένα μεταγενέστερο κείμενο του 6^{ου} αι. μ.Χ., και σε συνδυασμό με την απουσία του επεισοδίου από τον δεύτερο παιάνα του Πινδάρου αλλά και την πρώιμη εικονογραφία του μύθου, υποδεικνύει σύμφωνα με τον Raven E.J.P., μία ύστερη χρονολόγηση. *Ελλάν.* (FGrHist 4) F105 από τον *Στέφανο Βυζάντιο*. Απολλ. Βιβλ. 2.96-97. Raven 1967, 293-94. Σχετικά με την εικονογραφία βλ. Τσιαφάκη 1998, 198-200. Σε αυτό συνάδουν και οι διάφορες άλλες εκδοχές του ιδρυτικού μύθου των Αβδήρων που σώζονται στην αρχαία γραμματεία. Λουκοπούλου 2005, 158.

¹² Xanthopoulou 2004, 319-26.

¹³ Koukouli-Chryssanthaki 1986,32. Σχετικά με την σχέση πόλης-χώρας βλ. Kalojanov 1985, 9-18.

¹⁴ Σχετικά με την τοπογραφία της «χώρας» των Αβδήρων μέσα από αρχαιότητες και επιγραφικά στοιχεία βλ. Καλλιντζή 2011, όπου και παλαιότερη βιβλιογραφία. Ενδεικτικά: Μπακαλάκης 1937, 25-30. Λαζαρίδης 1971α, 2-7, 43-45. Πάντος 1975-1976, 3-26. Pantos 1983, 164-78. . Koukouli-Chryssanthaki 1986,85. Πάντος 1986, 67-73. Λουκοπούλου 2004, 873. Λουκοπούλου 2005, 167-68.

περιοχής¹⁵ (εικ.2). Το πλήθος των οικισμών αυτών αποτελεί ένδειξη ότι, εκτός της αγροτικής και κτηνοτροφικής οικονομικής του αξίας, η δημιουργία αυτού του δικτύου αποσκοπούσε κυρίως στην επέκταση του ελέγχου της ευρύτερης περιοχής έως και της παρυφής της Ροδόπης, με απώτερο στόχο την πρόσβαση και εξασφάλιση του εμπορίου αργύρου με τους Θράκες της περιοχής¹⁶. Στην εμπορικο-οικονομική δύναμη της πόλης συμβάλλει άλλωστε και η θέση της, τόσο σε σχέση με τις δύο χερσαίες εμπορικές διαβάσεις προς την Θράκη, την οδό προς τον Δούναβη και την βασιλική οδό, όσο και με το λιμάνι της, το οποίο βρίσκεται πάνω στον θαλάσσιο δρόμο που συνδέει την ανατολή με τα λιμάνια της Μακεδονίας και της ηπειρωτικής χώρας, καθιστώντας την έναν σημαντικό εμπορικό σταθμό¹⁷. Οι αντικειμενικές αυτές συνθήκες, οδήγησαν όχι μόνο στην άμεση ανάπτυξη της πόλης από τα πρώτα χρόνια της παρουσίας της, όπως υποδηλώνει η κοπή των πρώτων νομισμάτων το 520/15 π.Χ., αλλά και στην οικονομική ανεξαρτησία της μητρόπολης Τέω, της οποίας θεωρείται επανιδρύτρια: «*Ματρός δέ μήτηρ*»¹⁸. Η ιδιάζουσα σχέση των δύο πόλεων, δεν είναι μόνο οικονομική, καθώς αποτελεί το πρώτο –και ίσως μοναδικό– παράδειγμα μητρόπολης και αποικίας με ταυτόχρονο κοινό νομοθετικό πλαίσιο σχετικό με μία κοινή πολιτική, κοινωνική και θρησκευτική ταυτότητα, όπως αυτό αποτυπώνεται στις γνωστές ως «*Αραί των Τηίων*»¹⁹. Ο πλούτος και η στρατηγικής σημασίας θέση της πόλης αποτελούν, ωστόσο, και την κύρια αιτία της συνεχούς παρουσίας της εκάστοτε “ισχυρής δύναμης” στην ιστορία της.

¹⁵ Σχετικά με μία εκτενή μελέτη των θέσεων στην χώρα των Αβδήρων και της επιμέρους χρήσης τους βλ. Καλλιντζή 2011, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Σχετικά με τα λατομεία της περιοχής βλ. Καλλιντζή 2011, 1264-75, εικ. 1624.

¹⁶ Σε αυτό συνάδει και το γεγονός ότι η πηγή αργύρου της νομισματοκοπείας των Αβδήρων παραμένει άγνωστη. Σχετικά βλ. Chrysanthaki 1985, 90. Σκαρλατίδου 1990, 613-17. Loukopoulou-Parissaki 2004, 306. Seaford 2004, 131. Λουκοπούλου 2005, 173-74. Chryssanthaki 2007, 130.

¹⁷ Σχετικά με τα λιμάνια και τους εμπορικούς δρόμους βλ. Καλλιντζή 2011, 1275-83. Σχετικά με τις εμπορικές σχέσεις των Αβδήρων μέσα από την εύρεση νομισμάτων σε άλλες πόλεις όπως η Περσέπολις και ο Σεληνούνας βλ. Kagan 2006, 52.

¹⁸ Σχετικά με την νομισματοκοπεία των Αβδήρων αλλά και την σύνδεσή της με την νομισματοκοπεία της Τέω, ιδιαίτερα σημαντικό θεωρείται το έργο του May (May 1966), αν και χρονολογεί τα νομίσματα στο 540-535 π.Χ. Πιο πρόσφατη είναι η μελέτη της Χρυσανθάκη- Nagle (Chryssanthaki 2007), όπου και παλαιότερες απόψεις. Αν και το αν προηγούνται τα τήα ή τα αβδηρίτικα νομίσματα παραμένει ένας σημαντικός προβληματισμός της έρευνας, η χρήση κοινού εμπροσθοτύπου αποτελεί απόδειξη της στενής σχέσης των δύο πόλεων. Σχετικά βλ. Chryssanthaki 2001, 395. Chryssanthaki 2004.

¹⁹ Πίνδ. *Παιάν* 2, στ. 28-30. Στράβ. 14.3.C.644. Graham 1964. Graham 1992, 53-59. Dougherty 1994, 210-11. Βεληγιάννη-Τερζή 1997, 693-703. Loukopoulou-Parissaki 2004, 305-9. Σχετικά με τις επιγραφικές μαρτυρίες βλ. Herrmann 1981, 1-30. Lewis 1982, 71-72. Merkelbach 1982, 212-13. Οι σχέσεις αυτές παραμένουν ισχυρές με κάποια μικρά διαλείμματα ως και τα αυτοκρατορικά χρόνια.

Στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ, οι επιχειρήσεις του περσικού στρατού του Δαρείου κατά των Σκυθών, υπό την ηγεσία του στρατηγού Μεγαβάζου, έχουν ως αποτέλεσμα από το 512 π.Χ. τα Άβδηρα, όπως και ολόκληρη η περιοχή της Θράκης, να τελούν υπό τον έλεγχο των Περσών²⁰. Η επιλογή της πόλης ως βάση του περσικού στρατού αλλά και η μεταφορά του θασιακού στόλου στο λιμάνι των Αβδήρων μετά το γκρέμισμα των τειχών της Θάσου, αποτελούν ενδεικτικά της φιλοπερσικής στάσης των Αβδήρων και της εύνοιας που χαίρουν από τους Πέρσες²¹. Ο Ηρόδοτος (*Ηροδ.* 7.118) αναφέρει μάλιστα ότι τα Άβδηρα ήταν από τις πόλεις που φιλοξένησαν τον περσικό στρατό το 480 π.Χ, αλλά και το 479 π.Χ κατά την αποχώρησή του. Η ικανότητα των Αβδήρων να ανταποκριθούν στις υπέρογκες ανάγκες του περσικού στρατού σε συνδυασμό με το δώρο του Ξέρξη, υπογραμμίζουν τον πλούτο της πόλης, η οποία συνεχίζει και έπειτα να έχει φιλικές και εμπορικές σχέσεις με την περσική αυτοκρατορία²². Την ήττα των Περσών ακολουθεί πιθανότατα μία περίοδος πολιτικών αναταραχών, όπως επιβεβαιώνουν οι αρές των Τηίων²³.

Μετά την απελευθέρωση της Ηϊόνης από τον Κίμωνα το 475 π.Χ, τα Άβδηρα εντάσσονται στην Α΄ Αθηναϊκή Συμμαχία, ενώ εξακολουθούν να είναι μία ιδιαίτερα ισχυρή οικονομικά πόλη, όπως δηλώνουν οι αθηναϊκοί φορολογικοί κατάλογοι, στους οποίους κατατάσσεται πρώτη ανάμεσα στις υπόλοιπες θρακικές πόλεις πληρώνοντας τον υψηλότερο φόρο²⁴. Ταυτόχρονα, η πόλη βρίσκεται κάτω από την άμεση επιρροή του νεοσύστατου βασιλείου των Οδρυσσών, στο οποίο φαίνεται να πληρώνει κάποιου είδους φόρο (*Διόδωρος Σικελιώτης* 12.50.1-2). Ο σημαντικός ρόλος που διαδραματίζει μεταξύ των σχέσεων των τελευταίων και της Αθήνας με την ανάδειξη σπουδαίων

²⁰ Ηρόδ. 5.2: «Ὡς δε ἐχειρώθη ἡ Πέρηνθος, ἤλανε τὸν στρατὸν ὁ Μεγάβαζος διὰ τῆς Θρηίκης, πᾶσαν πόλιν καὶ πᾶν ἔθνος τῶν ταύτῃ οἰκημένων ἡμερούμενος βασιλεῖ.» Σχετικά βλ. Briant 1996, 154-56.

²¹ Ηρόδ. 6.46-47. Βλ. Rouilloux, 1954, 57. Isaac 1986, 89. Λουκοπούλου 2005, 159.

²² Ηρόδ. 7.120., 8.120 «Φαίνεται γὰρ Ξέρξης ἐν τῇ ὀπίσω κομιδῇ ἀπικόμενος ἐς Ἀβδηρα καὶ ξεινίην τέ σφι συνθέμενος καὶ δωρησάμενος αὐτοὺς ἀκινάκη τε χρυσέω καὶ τιήρῃ χρυσοπάσῳ'...». Οι εμπορικές σχέσεις μεταξύ των Αβδήρων και των Περσών διαφαίνονται τόσο μέσα από την παρουσία αβδηρίτικων νομισμάτων (500-480 π.Χ) σε θησαυρούς της Ανατολής όσο και από την χρήση ενός σταθμητικού κανόνα συμβατού με τον περσικό. Σχετ. βλ. Λουκοπούλου 2005, 160, 174.

²³ Με αυτήν την περίοδο έχει συνδεθεί και η αναφορά των «επιλύδων» στον δεύτερο Παιάνα του Πινδάρου (*σχολ. στίχων* 48-50) . Σχετικά βλ. Λουκοπούλου 2005, 160 υπ. 3 όπου και εκτενής σχολιασμός επί του θέματος.

²⁴ Τα Άβδηρα εμφανίζονται συστηματικά στους φορολογικούς καταλόγους της Α΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας από το 454 π.Χ, ενώ το ποσό αυξομειώνεται. Ωστόσο μέχρι το 446 π.Χ. τα Άβδηρα πληρώνουν τον υψηλότερο φόρο στην περιοχή της Θράκης, ενώ στην συνέχεια περνούν δεύτερα μετά την Θάσο. Χαρακτηριστικό του πλούτου της είναι ότι μαζί με την Πάρο και το Βυζάντιο κατατάσσεται τρίτη σε ένα σύνολο 250 πόλεων. Σχετικά βλ. IG I³ 259. IG I³ 261. IG I³ 263-5. IG I³ 267 II 19-24. IG I³ 270. IG I³ 276-7. IG I³ 279-82. Λαζαρίδης 1971α, 1. Λουκοπούλου 2004, 873. Λουκοπούλου 2005, 160.

πολιτικών προσώπων, όπως ο Νυμφόδωρος, επιβεβαιώνουν την σημαντικότητα της πόλης²⁵. Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου, τα Άβδηρα θα αποστατήσουν από την συμμαχία το 411π. Χ., για να επανέλθουν το 408 π.Χ. μετά από την ήττα του Θρασύβουλου. Τελικά το 405 π.Χ., θα επανέλθουν στην πολιτική σφαίρα της νικήτριας Σπάρτης μέχρι την Ανταλκείδιο ειρήνη, οπότε και θα αποκτήσουν την αυτονομία τους²⁶.

Σταθμός για την ιστορία των Αβδήρων αποτελεί το 376/5 π.Χ., όπου συντελείται μία καταστροφική για την πόλη εισβολή ενός θρακικού φύλου, των Τριβαλλών. Παρά την αρχική νίκη της πόλης, η μεταστροφή της γειτονικής Μαρώνειας θα οδηγήσει στην εκτεταμένη καταστροφή της πόλης και την εξόντωση του συνόλου του μάχιμου πληθυσμού κατά την δεύτερη επίθεση των Τριβαλλών. Τα Άβδηρα θα σωθούν λόγω της έγκαιρης επέμβασης του αθηναίου στρατηγού Χαβρία (*Διοδ. Σικ.* 15.36.1-4) και θα ενταχθούν στην Β' Αθηναϊκή Συμμαχία, παρά την οικονομική και πολιτική τους αποδυνάμωση²⁷. Η Μακεδονική παρουσία στην περιοχή εντοπίζεται στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ., αρχικά με την λεηλασία της πόλης από τον Θηβαίο Παμμένο το 352 π.Χ. κατά την επιστροφή του από την Ασία (*Πολυαίνου, Στρατηγήματα* 4. 2.22) και εν τέλει με την κατάκτηση της πόλης από τον Φίλιππο Β' το 347/6 π.Χ., με απώτερο σκοπό την αποδυνάμωση της Αθήνας και του βασιλείου των

²⁵ Ηρόδ. 7.137.3; Θουκ. 2.29.1,5. Σχετικά με την πιθανή καταβολή φόρου στο βασίλειο των Οδρυσών.βλ. Λαζαρίδης 1971α, 17. Isaac 1986, 99-104. Graham 1992, 61-2, 66-7. Πρβλ. contra Veligianni 1995, 139-41. Chryssanthaki 2007, 173-78. Την περίοδο αυτή ιδιαίτερη είναι η συμβολή του Νυμφοδώρου, γυναικάδελφου του βασιλιά των Οδρυσών Σιτάλη, ο οποίος διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο στις σχέσεις των Αθηναίων, αρχικά με τους Οδρυσούς και στην συνέχεια με το Μακεδονικό βασίλειο του Περδίκκα. Σχετικά βλ. Λουκοπούλου 2004, 874. Λουκοπούλου 2005, 161 όπου και βιβλιογραφία.

²⁶ Διοδ. 13.72.2; Ξεν. Ελλ. 1.4.9. Σχετικά με την παρουσία των Αθηναίων και των Λακεδαιμονίων κατά τον 5^ο αι. π.Χ. βλ. *IG I* 114, Πλούτ. *Αποφθέγματα Λακωνικά* 215Ε. Λαζαρίδης 1971α, 10. Σκαρλατίδου 1984, 151-52. Τριαντάφυλλος 1984, 28-9. Λουκοπούλου 2005, 161. Καλλιντζή 2011, 102. Σχετικά με την νομισματοκοπεία της περιόδου και την αλλαγή των σταθμητικών κανόνων βλ. Λουκοπούλου 2005, 161 υπ. 7 όπου και παλαιότερες απόψεις. Σχετικά με το πολιτειακό σύστημα βλ. Λαζαρίδης 1971α, 15-28. Hermann 1981, 1-30. Graham 1992, 44-73.

²⁷ Πιθανή αιτία της επιδρομής θεωρείται η σιτοδεία. Αιν. Τακτ. 15.8-10. Διοδ. Σικ. 15.36.1-4. Σχόλια εις Αιλίου *Αριστείδου Παναθηναϊκόν* 172. 7. Σχετικά με το φύλο των Τριβαλλών βλ. Theodosiev 2000, 78-9. Με την ευγνωμοσύνη των Αβδηριτών προς τους Αθηναίους και την έγκαιρη επέμβαση του στρατηγού Χαβρία, έχει συνδεθεί η ανάθεση χρυσού στεφάνου το 370/69 π.Χ στην Ακρόπολη των Αθηνών, σχετικά βλ. *IG II*² 1425 A I.199-20. Με την ένταξη των Αβδήρων στην Β' Αθηναϊκή Συμμαχία σχετίζεται το ψήφισμα του Αριστοτέλους (*IG II/III*² 43) . Σε αντίθεση με την εικόνα της αποδυνάμωσης της πόλης που παρουσιάζουν οι πηγές, τα ανασκαφικά δεδομένα από τα νεκροταφεία του 4^{ου} αι. π.Χ υποδεικνύουν μια γενική ευμάρεια. Σχετικά βλ. Λουκοπούλου 2005, 162 υπ. 4.

Οδρυσών²⁸. Την περίοδο αυτή χρονολογείται και η εγκατάλειψη της αρχαϊκής και κλασικής πόλης των Αβδήρων και η μεταφορά της νοτιότερα, όπως θα εξεταστεί στη συνέχεια. Αν και η μεταφορά αυτή θεωρείται συνέπεια της επιδρομής των Τριβαλλών – αλλά και των γεωμορφολογικών αλλαγών- το δαπανηρό του προγράμματος, το συνδέει άμεσα με την παρουσία του Φιλίππου και αιτιολογεί την φιλομακεδονική στάση των Αβδήρων στα μετέπειτα χρόνια²⁹.

Μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου η πόλη, όπως και οι περισσότερες, θα περιέλθει στην αντιμαχία των ελληνιστικών ηγεμόνων³⁰. Συνοπτικά, έως το 281 π.Χ τα Άβδηρα ανήκαν στο βασίλειο του Λυσιμάχου και μετά τον θάνατό του περιήλθαν στον έλεγχο του Πτολεμαίου Κεραυνού. Από το 279 π.Χ., άξια αναφοράς είναι η παρουσία του Αντιγόνου Γονατά στην ευρύτερη περιοχή, ενώ από το 241 π.Χ. έως το 202 π.Χ. η πόλη επιστρέφει στην εξουσία των Πτολεμαίων³¹. Κατά τα επόμενα χρόνια οι επεκτατικές βλέψεις τόσο του Φιλίππου Ε' όσο και του Αντιόχου Γ' της Συρίας, θα περιοριστούν από την επέμβαση της Ρώμης με την κήρυξη του Β' Μακεδονικού πολέμου το 200 π.Χ, και την κήρυξη της ελευθερίας των Αβδήρων στους όρους της ειρήνης το 196 π.Χ³². Αν και οι ιστορικές πηγές δεν αναφέρουν πολλά στοιχεία, τα Άβδηρα, όπως και οι υπόλοιπες πόλεις της ευρύτερης

²⁸ Η χρονολόγηση της κατάληψης της πόλης από τον Φίλιππο Β' σχετίζεται με ένα ψήφισμα υπέρ του Αβδηρίτη Διοσκουρίδη Διονυσοδώρου και των αδερφών του στην Αθήνα, όπου βρήκαν καταφύγιο καθώς ανήκαν στην φιλοαθηναϊκή παράταξη. Σχετικά βλ. Bliquez 1981, 65-79. Η παρουσία των Μακεδόνων στην περιοχή επιβεβαιώνεται μέσα από την νομισματοκοπεία της πόλης, η οποία διακόπτεται από το 350 έως και το 346/5 π.Χ, ενώ με την επαναλειτουργία της, ο οπισθότυπος των νομισμάτων αντικαθίσταται με την κεφαλή Απόλλωνος, σύμβολο του Φιλίππου. Σχετικά βλ. Chryssanthaki 2007, 83, 207-208 όπου και παλαιότερες απόψεις. Σχετικά με την παρουσία μακεδονικών ονομάτων στα νομίσματα βλ. Chryssanthaki 2001, 400-1.

²⁹ Σχετικά με τις γεωμορφολογικές αλλαγές βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 721-22. Ψιλοβίκος & Συρίδης 1997, 707-14. Λουκοπούλου & Parissaki 2004, 261. Triandaphyllos 2004, 261. Με τις ανάγκες της μεταφοράς της πόλης και του οικοδομικού προγράμματος έχει συνδεθεί και η κοπή χρυσών νομισμάτων: Λουκοπούλου 2005, 163 υπ. 2. Σχετικά με την σύνδεση της μεταφοράς της πόλης και του Φιλίππου Β': Chryssanthaki 2001, 397-400. Chryssanthaki 2007, 16.

³⁰ Σχετικά με την σημασία της περιοχής κατά την βασιλεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου βλ. Λουκοπούλου 2005, 18-58, 163 όπου και σχολιασμός της νομισματοκοπείας. Σχετικά με τους ελληνιστικούς ηγεμόνες βλ. Λαζαρίδης 1971α, 12-14.

³¹ Λαζαρίδης 1971α, 12. Feyer 1942-3, 189-95. Chryssanthaki 2007, 232-3. Σχετικά με την παρουσία του Γονατά μέσα από την παρουσία των Αβδήρων στους Δελφούς βλ. Λουκοπούλου 2005, 164, 190-1 (Ε4). Plassart 1921, 18-19. Η απουσία του ονόματος των Αβδήρων από τις πτολεμαϊκές κτήσεις που κατονομάζει ο Πολύβιος (Πολ. Ιστ. 5,-.34.6-9), υποδεικνύει ότι πιθανότατα η πόλη δεν πέρασε στον έλεγχο των Λαγιδών. Gauthier 1979, 81-82. Λουκοπούλου 2005, 164, 324.

³² Οι επεκτατικές αυτές βλέψεις σχετίζονται με την χαλάρωση του πτολεμαϊκού ελέγχου στην περιοχή. Λουκοπούλου 2005, 164. Σύμφωνα με τους όρους της ειρήνης του 196 π.Χ., μετά την νίκη της Ρώμης επί του Φιλίππου Ε' στις Κυνός Κεφαλές, τα Άβδηρα ανακηρύσσονται ελεύθερα: Λαζαρίδης 1971α, 12-13. Hatzopoulos 1983, 84. Σκαρλατίδου 1984, 152-3. Τριαντάφυλλος 1984, 29. Λουκοπούλου 2005, 164.

περιοχής, συνέχισαν να βρίσκονται μέσα σε έναν κυκεώνα διαμαχών μεταξύ ελληνιστικών ηγεμόνων και ρωμαϊκών επεμβάσεων³³. Το καλοκαίρι του 170 π.Χ. η πόλη βιώνει μία καταστροφική κατάληψη από τον Ρωμαίο στρατηγό Λεύκιο Ορτένσιο. Ο Τίτος Λίβιος και ο Διόδωρος Σικελιώτης περιγράφουν τόσο τις υπερβολικές απαιτήσεις του στρατηγού κατά τη διάρκεια του Γ΄ Μιθριδατικού πολέμου, όσο και την πολιορκία και κατάληψη της πόλης με την βοήθεια του Ευμένους Β΄. Η ρωμαϊκή Σύγκλητος θεώρησε την ενέργεια ως *bellum iniustum* και αποφάσισε την αποστολή δύο πρεσβευτών στην πόλη με σκοπό την αποκατάσταση της τάξης³⁴. Το 168 π.Χ., με την μάχη της Πύδνας, το μακεδονικό βασίλειο καταλύεται και μονιμοποιείται η ρωμαϊκή κυριαρχία στην ευρύτερη περιοχή· έναν χρόνο μετά, στην Σύνοδο της Αμφίπολης, τα Άβδηρα μαζί με την Αίνο και την Μαρώνια, ανακηρύσσονται ελεύθερες πόλεις από τον Αιμίλιο Παύλο³⁵. Παρά την σταθερή ρωμαϊκή παρουσία, το δεύτερο μισό του 2^{ου} αι. π.Χ και όλος ο 1^{ος} αι. π.Χ. χαρακτηρίζονται από τις επεκτατικές βλέψεις των γειτονικών θρακικών φύλων αλλά και από την οικονομική δυσπραγία της ίδιας της πόλης, όπως φανερώνει η νομισματοκοπεία της περιόδου³⁶. Η τελευταία αναφορά της πόλης γίνεται την περίοδο του Αδριανού, όπου σημειώνεται κάποια ανάπτυξη λόγω της φιλικής στάσης του αυτοκράτορα απέναντι της, ενώ στην συνέχεια η πόλη των ύστερων ρωμαϊκών και βυζαντινών χρόνων, αναφέρεται ως Πολύστυλον και περιορίζεται στην οχυρωμένη ακρόπολη «Αὔδηρα τό νῦν Πολύστυλον»³⁷.

³³ *Liv.* 38.40- 41.1-12. Σχετικά βλ. Λουκοπούλου 1987, 61-100. Λουκοπούλου 2005, 164-5.

³⁴ *Liv.* 43.4.8-13, *Διόδ. Σικ.* 30.6.1 Ο Ορτένσιος ζήτησε από την πόλη να του παραδώσει 100.000 δηνάρια και 50.000 μοδίους σιτάρι. Στην κατάληψή της σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε και η προδοσία του Πύθωνος, η οποία επιβεβαιώνει την φιλορωμαϊκή μεταστροφή κάποιων επιφανών πολιτών. Τριαντάφυλλος 1994, 61. Λουκοπούλου 2005, 165.

³⁵ Λαζαρίδης 1971α, 12-3. Σκαρλατίδου 1984, 153. Τριαντάφυλλος 1984, 30. Λουκοπούλου 2005, 165-6. Καλλιντζή 2011, 104-5.

³⁶ Σημαντική είναι η επέμβαση Τήιων πρεσβευτών κατά της επεκτατικής πολιτικής του βασιλιά των Θρακών Κότυος: Dunant & Rouilloux 1958, 49, 54. Λαζαρίδης 1971α, 18. Clinton 2003, 386-87. Παρισάκη 2000-2003, 345-62. Λουκοπούλου 2005, 326. Chryssanthaki 2007, 566-67. Σχετικά με την νομισματοκοπεία της περιόδου βλ. Λουκοπούλου 2005, 167. Chryssanthaki 2007, 586-7. Στην οικονομική δυσπραγία της πόλης συνέβαλε και η κατασκευή της Εγνατίας οδού. Σχετικά βλ. Chryssanthaki 2004, 317 κ.ε.

³⁷ Σχετικά με την περίοδο του Αδριανού βλ. Λουκοπούλου 2005, 167, 254-56. Σχετικά με την παρουσία της πόλης κατά την ύστερη ρωμαϊκή και βυζαντινή περίοδο στις πηγές βλ. Jones 1987, 23-24.

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Τις ιστορικές και επιγραφικές μαρτυρίες έρχονται να συμπληρώσουν σε μεγάλο βαθμό οι αρχαιολογικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στην περιοχή. Τα Αβδήρα, λόγω της γεωγραφικής τους θέσης και παρά την ιστορική τους σημασία, δεν προσέλκυσαν από νωρίς το αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Ο πρώτος που επισκέφθηκε την περιοχή είναι ο επιγραφικός S. Reinach το 1881 και έξι χρόνια μετά, το 1887, ο W. Regel την ταύτισε με την πόλη των Αβδήρων³⁸. Το 1918 πραγματοποιούνται οι πρώτες ανασκαφικές τομές από τον αρχαιολόγο G. Karazow στο Πολύστυλο, στο πλαίσιο οχυρωματικών έργων από τη Βουλγαρία κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου³⁹. Η πρώτη συστηματική ανασκαφή πραγματοποιήθηκε μόλις το 1950 από τον Δ. Λαζαρίδη, υπό την αιγίδα της «Εν Αθήναι Αρχαιολογικής Εταιρείας» και οι έρευνες συνεχίστηκαν τα έτη 1966-1979 και 1989-1993 υπό την εποπτεία του Π. Πάντου και της Ε. Σκαρλατίδου και στην συνέχεια της Κουκούλη-Χρυσανθάκη και της Κ. Καλλιντζή (εικ.5). Σήμερα, οι αρχαιολογικές έρευνες συνεχίζονται υπό την επίβλεψη της Εφορείας Ξάνθης με προϊσταμένη την Κ. Καλλιντζή⁴⁰.

Η ιστορική μεταφορά της πόλης των Αβδήρων αποτυπώνεται και αρχαιολογικά με την παρουσία δύο μη σύγχρονων οχυρωματικών περιβόλων, οι οποίοι στην βιβλιογραφία αναφέρονται συμβατικά ως «Βόρειος» και «Νότιος»⁴¹ (εικ. 6-7). Αν και το αρχαιολογικό ενδιαφέρον της παρούσας εργασίας περιορίζεται στα όρια του Νοτίου Περιβόλου, από όπου προέρχεται και το σύνολο του υλικού, εντούτοις απαραίτητη κρίνεται και μια σύντομη επισκόπηση του Βορείου Περιβόλου.

³⁸ Reinach 1881, 94-5. Regel 1887, 161-7.

³⁹ Είχαν προηγηθεί κάποιες μελέτες του αρχαιολογικού υλικού της περιοχής, όπως των νομισμάτων, των γλυπτών και των επιγραφών. Σχετικά βλ. Strack 1912. Feyerl 1942-3, 176 υπ.2. Καλλιντζή 2011, 60-1.

⁴⁰ Τα πορίσματα των ανασκαφών είναι δημοσιευμένα στο “Αρχαιολογικόν Δελτίον” και στα “Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας”, ενώ σημαντικές είναι και οι ανακοινώσεις στο “Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη”. Σχετικά βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1988α, 40 υπ. 8. Λουκοπούλου 2005, 179 υπ. 1,2. Καλλιντζή 2011, 63-4.

⁴¹ Σχετικά με τα ιδιαίτερα προβλήματα της τοπογραφικής αποτύπωσης, χρονολόγησης και ονομασίας των δύο περιβόλων βλ. Καλλιντζή 2011, 1085-1087.

A. Βόρειος Περίβολος

Στις τελευταίες βόρειες λοφοσειρές ενός –επιχωματωμένου σήμερα– κόλπου χτίστηκε η αρχαϊκή και κλασική πόλη των Αβδήρων και οχυρώθηκε με τον λεγόμενο Βόρειο Περίβολο⁴². Οι ανασκαφικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν την δεκαετία του 1982-92 υπό την εποπτεία της Κουκούλη-Χρυσανθάκη στην περιοχή Βάλτα-Ζαμπάκη, αποκάλυψαν την ύπαρξη δύο οικοδομικών φάσεων⁴³. Η πρώτη φάση (Κ), χρονολογούμενη πλέον με ασφάλεια στα μέσα του 7^{ου} αι. π.Χ. (650-625 π.Χ) συνδέεται με την αποικία των Κλαζομενίων, οι οποίοι φαίνεται να οχύρωσαν άμεσα την αποικία τους (εικ.8)⁴⁴. Το σχήμα και οι διαστάσεις του περιβόλου αυτού είναι μέχρι σήμερα άγνωστα, καθώς έχει ανευρεθεί μόνο ένα μικρό τμήμα της βορειοδυτικής του γωνίας· στο δυτικό άκρο όπου φαίνεται ο βραχίονας του με κατεύθυνση Β-Ν, επικαλύπτεται από το νεότερο τείχος, ενώ στην άλλη του πλευρά καταλήγει σε πύλη με κτίσμα, το οποίο ταυτίστηκε με φυλάκιο ή πύργο⁴⁵. Το ίδιο το τείχος, θεμελιωμένο απευθείας στον φυσικό βράχο, έχει πλάτος 4- 4,5 μ. και οι παρειές του αποτελούνται από αδρά δουλεμένες, μικρές πέτρες τοπικού λίθου. Η παρουσία εσωτερικής επένδυσης με μικρούς λίθους υπόλευκου πετρώματος, τόσο στην πύλη όσο και σε άλλα σημεία του, θα πρέπει να αποδοθεί σε νεότερη επισκευή του β' μισού του 6^{ου} αι. π.Χ. και υποδηλώνει την χρήση του από τους Τήιους αποίκους, τουλάχιστον κατά τα πρώτα χρόνια της παρουσίας τους στην περιοχή⁴⁶.

⁴²: Ο κόλπος αυτός σχετίζεται με την φάση Α των γεωμορφολογικών αλλαγών της περιοχής. Βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 715. Ψιλοβίκος & Συρίδης 1997, 707-714. Κουκουλι- Chrysanthaki 2004, 235. Syrides & Psilovikos 2004, 351-459. Καλλιντζή 2011, 1087.

⁴³Τα ανασκαφικά στοιχεία για την αρχαϊκή και κλασική πόλη των Αβδήρων ήταν ελάχιστα έως το 1978 και περιορίζονταν σε τυχαία ευρήματα του Νοτίου Περιβόλου. Ωστόσο ο ίδιος ο Λαζαρίδης είχε επισημάνει την ύπαρξη του Βορείου Περιβόλου ήδη από το 1971. Σχετικά βλ. Λαζαρίδης 1971α, 36. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1988α, 43. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 716. Κουκουλι- Chrysanthaki 2004, 235. Καλλιντζή 2011, 1147.

⁴⁴ Η χρονολόγηση του τείχους έγινε το 1991 με την επέκταση των ερευνών εσωτερικά του τείχους σε ορθογώνιο κτίριο προσκολλημένο στην εσωτερική παρειά με δύο χώρους. Το στρώμα καταστροφής του κτιρίου χρονολογείται από την κεραμική στα τέλη του 7^{ου} - αρχές 6^{ου} αι. π.Χ, αποτελώντας ένα *terminus ante quem* για την κατασκευή του ίδιου του τείχους, ενώ η εύρεση ενός δαιδαλικού ειδωλίου στον χώρο Α την ανεβάζει ως το γ' τέταρτο του 7^{ου} αι. π.Χ. Σχετικά βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 716-17. Κουκουλι-Chrysanthaki 2004, 238-240. Καλλιντζή 2011, 1130. Η παρουσία του τείχους ενισχύει την υπόθεση ότι η αποικία των Κλαζομενίων επιβίωσε τουλάχιστον ως τις αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ και πιθανότατα ενώθηκε με εκείνη των Τήιων στη συνέχεια. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 718, 722-25.

⁴⁵ Η πορεία του, βάσει του νεότερου τείχους, δεν θα πρέπει να ανιχνευθεί δυτικότερα. Σχετικά βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 716. Κουκουλι- Chrysanthaki 2004, 238.

⁴⁶ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1988β, 48. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 716-8. Κουκουλι- Chrysanthaki 2004, 238, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Καλλιντζή 2011, 1130. Η κατασκευή του ακολουθεί τον τύπο άλλων σύγχρονων τειχών όπως της Σμύρνης και της Ζαγοράς Άνδρου. Σχετικά βλ.: Nicholls 1958-9, 51, 97, 116. Κατ'αντιστοιχία αυτών η ανασκαφέας προτείνει συμπλήρωση του τείχους με

(εικ.9). Οι περαιτέρω ανασκαφικές γνώσεις μας σχετικά με την αποικία των Κλαζομενίων περιορίζονται σε δύο κτήρια, ένα τετράπλευρο και ένα αψιδωτό, καθώς και στα νεκροταφεία που βρίσκονται εκτός του τείχους⁴⁷.

Στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ, πιθανότατα, οι Τήιοι άποικοι προβαίνουν στην εκ νέου σχεδίαση και κατασκευή ενός ισχυρότερου τείχους, με εντελώς διαφορετική τοιχοδομία (Τ) (εικ. 8-11)⁴⁸. Το νέο τείχος είναι στενότερο (πλάτος 2,70-3 μ.), με την εξωτερική του παρειά κτισμένη με μεγάλες λιθοπλίνθους κατά το ισοδομικό σύστημα και την εσωτερική με μικρές πέτρες και προσεχτική, κατά κανόνα, τοιχοδομία, ενώ στο ενδιάμεσο κενό παρεμβάλλεται αργολιθοδομή. Σχετικά με την πορεία του, φαίνεται να ακολουθεί με αρκετές παρεκκλίσεις το προηγούμενο, πάνω στο οποίο εδράζεται χωρίς επίχωση στα όποια σημεία επαφής⁴⁹. Ειδικότερα, στον δυτικό του βραχίονα, ο οποίος περνάει λοξά πάνω από το παλαιότερο, καταλήγει σε πυργόσχημο άκρο περικλείοντας από βόρεια τον νεώσοικο της πόλης και επιβεβαιώνοντας την άποψη ότι προστάτευε και το ίδιο το λιμάνι, ενώ από την ανατολική του πλευρά καταργεί την παλαιότερη πύλη και συνεχίζει, περικλείοντας μία έκταση 1.075 τ. χλμ., καμπύλου σχήματος⁵⁰. Η χρονολόγηση αυτής της κατασκευής χρήζει περαιτέρω έρευνας, ωστόσο σύμφωνα με τα μέχρι τώρα δεδομένα μπορεί να ανέβει στα τέλη του

πλίνθινη ανωδομή. Σχετικά με τις επισκευές και την χρήση του από τους Τήιους βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1988β, 49. Κουκουλι- Chrysanthaki 2004, 244. Καλλιντζή 2011, 1089. Καλλιντζή 2012, 131-2.

⁴⁷ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1991, 196-197, πίν. 122, β. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 716-8, εικ. 11-12. Κουκουλι- Chrysanthaki 2004, 241. Καλλιντζή 2011, 1088. Σχετικά με τα νεκροταφεία των Κλαζομενίων βλ. Skarlatidou 1985, 99-108. Σκαρλατίδου 1987, 431-435. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1994, 38-46. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 715-6. Kallintzi 2004, 271-274. Skarlatidou 2004, 249-258. Σκαρλατίδου 2010. Καλλιντζή 2011, 1199-1210. Σχετικά με τα δύο κτήρια βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1991, 196-97. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 716-8. Κουκουλι- Chrysanthaki 2004, 238. Καλλιντζή 2011, 1088-9, εικ. 1418-9. Ευρήματα τα οποία χρονολογούνται στον 7^ο αι. π.Χ έχουν βρεθεί και σε άλλα σημεία τόσο του Βορείου όσο και του Νοτίου Περιβόλου. Σχετικά βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1983, 8.

⁴⁸ Η ύπαρξη του Βορείου Περιβόλου ήταν ήδη γνωστή από αναφορές στις αρχαίες πηγές : *Ιππ. ΙΙΙ* 3, 17, όπου γίνεται αναφορά στις πύλες αλλά και σε έναν πύργο.

⁴⁹ Το τείχος είναι χτισμένο με τοπικό πωρόλιθο και συμπίπτει χρονολογικά με την έναρξη της χρήσης του λατομείου της Μάνδρας (δ' τετ. 6^{ου} αι. π.Χ.). Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1988β, 48. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 719. Κουκουλι-Chrysanthaki 2004, 242. Καλλιντζή 2011, 1136-40, εικ. 1471-82. Σχετικά με την πορεία του τείχους βλ. Καλλιντζή 2011, 1133-35. Σύμφωνα με αρχαίες πηγές στην βόρεια πλευρά του εντοπίζονται οι Θρηϊκίαι πύλαι (*Ιππ. ΙΙΙ* 3,17).

⁵⁰ Σχετικά με την σχέση του τείχους με το λιμάνι βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 720. Στην περιοχή της παλαιότερης πύλης ανοίγεται ένα πηγάδι, το οποίο καταστρέφει τμήμα του παλαιότερου τείχους. Η χρονολόγηση του πηγαδιού βάσει των μέχρι τώρα ευρημάτων ανεβαίνει στο γ' τέταρτο του 5^{ου} π.Χ αι. Βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 719. ΠΑΕ 1983,4. Σχετικά με το σχήμα του βλ. Καλλιντζή 2011, 1089.

6^{ου} αι. π.Χ.⁵¹. Δεδομένο είναι ότι καθ' όλη τη διάρκεια χρήσης του δέχτηκε αρκετές επεμβάσεις, συνδεόμενες τόσο με υλικές φθορές από το ιερό, όσο και με φυσικές καταστροφές. Ενδεικτικά, στα τέλη του 6^{ου} - αρχές 5^{ου} αι. π.Χ., η επιχωμάτωση του λιμανιού φαίνεται να οδήγησε στην δημιουργία ενός νέου σκέλους του τείχους, κάθετο στο προηγούμενο (κατεύθυνση B-N) για την προστασία της δυτικής πλευράς της πόλης⁵².

Σχετικά με την ίδια την πόλη των Αβδήρων, παρά τα αρκετά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, ελάχιστες πληροφορίες είναι γνωστές αρχαιολογικά ενώ η εικόνα της ανασυντίθεται κυρίως μέσα από ιστορικές αναφορές⁵³. Άξια αναφοράς είναι αφενός ένα τετράπλευρο οικοδόμημα κοντά στη βορειοδυτική γωνία του περιβόλου, το οποίο λόγω του μεγέθους και των ευρημάτων του χαρακτηρίζεται ως δημόσιο και αφετέρου το ιερό γυναικείων θεοτήτων⁵⁴ το οποίο βρίσκεται στα δυτικά του βορείου περιβόλου και σε επαφή με αυτόν αλλά και η κατασκευή, που ταυτίστηκε ως νεώσοικος στην ίδια περιοχή (εικ.12-14).⁵⁵

Στα μέσα ή τέλη πιθανότατα του 4^{ου} αι. π.Χ, ο Βόρειος περίβολος εγκαταλείπεται σταδιακά και η πόλη μεταφέρεται στον Νότιο⁵⁶. Τα αίτια αυτής της

⁵¹ Η χρονολόγησή του στηρίζεται στο περιεχόμενο ενός πηγαδιού εσωτερικά του τείχους, το οποίο καταργεί το προηγούμενο. Η κεραμική ανήκει κυρίως στο γ' τετ. του 5^{ου} αι. π.Χ., υπάρχουν ωστόσο και θραύσματα αγγείων των τελών του 6^{ου} - αρχών 5^{ου} αι. π.Χ. Σχετικά βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1984, 4-5. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1988α, 50. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 719-22. Κουκουλι-Chrysanthaki 2004, 242-245. Καλλιντζή 2011, 1133-5, σχ. 115, εικ. 1467-70. Καλλιντζή 2012, 133-4.

⁵² Η χρονολόγηση αυτή στηρίζεται στο στρώμα πλημμύρας, όπου δεν βρέθηκε κεραμική νεότερη των τελών του 6^{ου}-αρχών 5^{ου} αι. π.Χ. και επομένως μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως *terminus ante quem* για την επίχωση του λιμανιού και την κατασκευή του νέου σκέλους του τείχους. EAE 1991, 71-74, εικ. 112-114. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 720-21. Κουκουλι 2004, 245-46. Δεν γνωρίζουμε πολλά για αυτό το σκέλος. Βλ. Καλλιντζή 2011, 1134.

⁵³ Σχετικά με το οδικό δίκτυο του περιβόλου αυτού έχουν επιβεβαιωθεί ανασκαφικά τρεις ευθύγραμμοι δρόμοι ενώ οι πηγές αναφέρουν την Ιερά Οδό και την Άνω Αγωγή (*Ιππ.* III 3, 17), την ύπαρξη παλαιόστρας (*Ιππ.* VI 8, 30) και αγοράς (*Ιππ.* III 3, 17). Βασική πηγή αυτών είναι τα αποσπάσματα των επιστολών του Ιπποκράτη (5^{ος}-4^{ος} αι. π.Χ.), τα οποία ωστόσο θεωρούνται αρκετά προβληματικά. Σχετικά βλ. Λουκοπούλου 2005, 214-215 (E12), 186-190 (E3). Καλλιντζή 2011, 1177. Επίσης, πρέπει να υπήρχε νομισματοκοπείο: Chryssanthaki-Nagle 2009, 97.

⁵⁴ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1991β, 200-201. Καλλιντζή 2011, 1090, εικ. 1419. Σχετικά με το ίδιο το ιερό βλ. Καλλιντζή 2011, 1164-65. Μότσιου 2016, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Σχετικά με την ύπαρξη άλλων ιερών μέσα από πηγές βλ. Καλλιντζή 2011, 1165-1169.

⁵⁵ Σχετικά με τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα τα οποία έχουν βρεθεί εντός του Βορείου περιβόλου και σχετίζονται με την αρχαϊκή και κλασική πόλη βλ. Σκαρλατίδου 1989, 569-74, εικ. 1-8. Σκαρλατίδου 1992, 685-94, σχ. 1-2. Καλλιντζή 2011, 1090-97, σχ. 97-8, εικ. 1424-5. Καλλιντζή 2011, όπου αναφέρονται και οι οικίες και τα πιθανά καταστήματα που έχουν ανασκαφεί. Σχετικά με τον Νεώσοικο και τα λιμάνια της πόλης Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 720-1. Samiou 1999, 363-4. Αυγολούπης 2008, 17-8. Καλλιντζή 2011, 1187-1190, σχ. 127, εικ. 1545-6. Πιθανότατα πρόκειται για το λιμάνι, για το οποίο κάνουν λόγο οι ιστορικές πηγές (Ηρ. Ιστ. 6.46-47). Σχετικά με τα νεκροταφεία βλ. Καλλιντζή 2011, 1211-19.

⁵⁶ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 721-22.

εγκατάλειψης θα πρέπει να συσχετισθούν τόσο με τις συνέπειες της εισβολής των Τριβαλλών το 376/5 π.Χ όσο και με τις γεωμορφολογικές μεταβολές της περιοχής, και κυρίως με την επιχωμάτωση και αχρήστευση του λιμανιού της πόλης (εικ.3-4)⁵⁷. Αυτή η «επανίδρυση» της πόλης αποτελεί ένα ιδιαίτερος δαπανηρό και δύσκολο εγχείρημα, το οποίο εύλογα συνδέθηκε με τον Φίλιππο Β΄, ο οποίος το 347/6 π.Χ κατέλαβε την πόλη των Αβδήρων⁵⁸. Ωστόσο, η παρουσία ευρημάτων του 3^{ου} αι. π.Χ. και ύστερων χρόνων υποδηλώνουν τόσο τη μη μαζική μεταφορά της πόλης όσο και την συνέχεια της οικιστικής της χρήσης. Εντούτοις, τα ήδη ανασκαφικά πορίσματα δεν είναι αρκετά ώστε να οδηγηθούμε σε ασφαλή συμπεράσματα, ενώ στις ιστορικές πηγές δεν γίνεται κάποια αναφορά⁵⁹.

Β. Νότιος Περίβολος

Στα μέσα /τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ η πόλη των Αβδήρων μεταφέρθηκε νότια, στην περιοχή που είναι αρχαιολογικά γνωστή ως «Νότιος Περίβολος»⁶⁰. Αν και η χρονολογική τοποθέτηση αυτού του ιστορικού γεγονότος, όπως ήδη αναφέρθηκε, παραμένει ένα ακανθώδες ζήτημα για την έρευνα, το ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον του Δ. Λαζαρίδη για την περιοχή, ήδη από το 1950, και η συνέχιση των ερευνών μέχρι και σήμερα συνέβαλαν στην απόκτηση μιας αρκετά καλής ανασκαφικής εικόνας για την πόλη (εικ.15)⁶¹.

Η νέα πόλη των Αβδήρων καταλάμβανε μία τετράπλευρη οχυρωμένη έκταση 1.125 τ.χλμ. περίπου, στα νότια του σημερινού ακρωτηρίου Μπουλούστρα (εικ.16)⁶². Η επιλογή της θέσης δεν είναι τυχαία καθώς όχι μόνο επρόκειτο για μια αδόμητη στο σύνολο της έκταση, η οποία επέτρεπε την εκ του μηδενός σχεδίαση και κατασκευή της πόλης, αλλά ταυτοχρόνως η πόλη αποκτάει και πάλι πρόσβαση στους θαλάσσιους δρόμους με δυο νέα λιμάνια (εικ.17)⁶³. Μία λοφοσειρά με κατεύθυνση Β-Ν, στο κέντρο της αποτελεί ήδη από την αρχαιότητα ένα φυσικό όριο, το οποίο χωρίζει την

⁵⁷ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1988β, 51-53.

⁵⁸ Chrysanthaki 2001, 397-400.

⁵⁹ Σχετικά με μία πιο εμπεριστατωμένη αναφορά στην εγκατάλειψη του Βορείου Περιβόλου βλ. Καλλιντζή 2011, 1097-1099, όπου και παλαιότερες απόψεις με σχετική βιβλιογραφία.

⁶⁰ Triandaphyllos 2004, 261-64.

⁶¹ Λαζαρίδης 1950, 293-302. Λαζαρίδης 1961/1962, 247. Ρωμοπούλου 1964, 376. Λαζαρίδης 1965, 453-456. Λαζαρίδης 1966α, 61-62. Κουκούλη 1967, 433. Λαζαρίδης 1971α, 32, §162 και 42-43, §211-214. Λαζαρίδης 1971β, 63-65. Πάντος 1975, 305. ΠΑΕ 1976 Α, 135. Τριαντάφυλλος 1977, 257-258. ΠΑΕ 1979, 104. Σκαρλατίδου 1981, 350. Καλλιντζή 1991β, 458.

⁶² Λαζαρίδης 1971β, 71. Καλλιντζή 2011, 1099.

⁶³ Σχετικά με την περιοχή βλ. Καλλιντζή 1993β, 630. Καλλιντζή 2011, 1146. Σχετικά με τα λιμάνια βλ. Καλλιντζή 2011, 1191-1198.

πόλη σε δύο τμήματα «*Ἐν Ἀβδήροις διηρεῖτο ἡ πόλις εἰς δύο μέρη, οἳ τε πρὸς ἀνατολὰς οἰκοῦντες καὶ οἱ πρὸς δύσιν*» (Ιεροκλέους και Φιλαργίου, Φιλόγελως 110). Το δυτικό μέρος πρέπει να ήταν πιο πυκνοκατοικημένο από το ανατολικό, στο οποίο μπορεί να εντοπιστεί η αδόμητη έκταση της πόλης, σύμφωνα με τα αμυντικά και οχυρωματικά πρότυπα της εποχής. Στον νοτιοδυτικό λόφο της περιοχής χτίζεται η Ακρόπολη της πόλης, η οποία τειχίζεται⁶⁴.

Την πόλη περιέτρεχε ένας οχυρωματικός περίβολος 4.964 μ., αφήνοντας την νότια πλευρά της ακάλυπτη, πιθανότατα λόγω του απόκρημνου των παραλιών.⁶⁵ Ο περίβολος αυτός σώζεται σήμερα σε αρκετά σημεία, με καλύτερα σωζόμενο το δυτικό σκέλος, ενώ η πορεία του είναι εμφανής καθώς εμφανίζεται ως έξαρμα⁶⁶. Η κατασκευή του τείχους με δύο εξωτερικές επιφάνειες από μεγάλες πλακοειδείς πλίνθους, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα καθώς ομοιάζει εκείνης του ψευδοϊσόδому συστήματος. Ειδικότερα, ανά δυο ή τρεις οριζόντιες, κατά μήκος τοποθετημένες πλίνθους, παρεμβάλλεται μία κάθετη, καθ' ύψος, πλίνθος, η οποία εισέρχεται στο εσωτερικό. Η ενδιάμεση περιοχή γεμίζεται με ακανόνιστες πέτρες· η όλη κατασκευή θεμελιώνεται σε μεγάλους γωνιόλιθους, οι οποίοι πατούν πάνω σε ευθυντηρία. Το πάχος του τείχους κυμαίνεται από 1.70 έως 2.40 μ. και το μέγιστο σωζόμενο ύψος του φτάνει τα 2.20 μ. (εικ.18)⁶⁷.

Στο δυτικό του σκέλος αποκαλύφθηκε πύλη πλάτους 2.50 μ., η οποία συνέδεε πιθανότατα την πόλη με το δυτικό λιμάνι⁶⁸: «οἱ γὰρ πολέμοιοι ἐπὶ τὰς δυσικάς εἰσέρχονται πύλας» (Ιεροκλέους και Φιλαργίου, Φιλόγελως 110) (εικ.19). Η ύπαρξη και άλλων πυλών είναι γνωστή μόνο μέσα από τις φιλολογικές μαρτυρίες⁶⁹. Η πύλη πλαισιώνεται από δύο πύργους διαστάσεων 7.30 X 6.10 μ., η πρόσβαση στους οποίους γίνεται μέσω κλιμάκων (εικ.20-21). Εκτός από αυτούς, οι οποίοι είναι και οι

⁶⁴ Σχετικά με την αδόμητη έκταση βλ. Λαζαρίδης 1971α, 32. Καλλιντζή 2011, 1099, 1141-2. Σχετικά με την Ακρόπολη, η οποία θα αποτελέσει το μετέπειτα βυζαντινό Πολύστυλον βλ. Λαζαρίδης 1954, 169. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1983. Μπακιρτζής 1983, 13. Μπακιρτζής 1988, 179. Triandaphyllos 2004, 264-5. Καλλιντζή 2011, 1153-4. Καλλιντζή 2012, 138.

⁶⁵ Διόδ. ΧΧΧ 6,1. 198. Λουκοπούλου 2005, Ε6 στ. 17. Καλλιντζή 2011, 1141.

⁶⁶ Λαζαρίδης 1966α, 63-64. Λαζαρίδης 1966β, 364. Καλλιντζή 1992, 487-88. Καλλιντζή 1993, 633-34. Καλλιντζή 2011, 1142.

⁶⁷ Σχετικά με την δόμηση του τείχους και τις διαφορές που παρουσιάζει στα διάφορα σημεία του βλ. Λαζαρίδης 1965, 456. Λαζαρίδης 1966α, 62-4. Λαζαρίδης 1971α, 42. Καλλιντζή 1991β, 458. Καλλιντζή 1993β, 630. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1988α, 40-1, 51. Triandaphyllos 2004, 261-4. Λουκοπούλου 2005, 178-9. Γκιρτζή 2007, 190. Καλλιντζή 2011, 1141-6, εικ. 1483-9. Καλλιντζή 2012, 136-8. Σχετικά με την ανωδομή μόνο υποθέσεις μπορούν να ειπωθούν, βλ. Καλλιντζή 2011, 1145.

⁶⁸ Λαζαρίδης 1966α, 62. Λαζαρίδης 1971α, 42-43. Καλλιντζή 2011, 1143.

⁶⁹ Ο Καλλίμαχος (4^{ος} – 3^{ος} αι. π.Χ.) αναφέρει τις Προυρίδες πύλαι, *Σχόλια εις Καλλίμαχου Αίτια* 90, στ. 2.34-5.

καλύτερα σωζόμενοι, άλλοι τρεις πύργοι έχουν εντοπιστεί σε άλλα σημεία του τείχους. Κοινός παρανομαστής είναι τόσο η απόστασή τους από την θάλασσα όσο και η στρατηγική σημασία των πέντε σημείων⁷⁰. Η κατασκευή του τείχους, σύμφωνα με τα μέχρι σήμερα δεδομένα, χρονολογείται μαζί με την πόλη στα μέσα /τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ., αν και υπάρχουν αρκετές ενδείξεις, σύμφωνα με την Κ. Καλλιντζή, οι οποίες θα μπορούσαν να το κατεβάσουν στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. Σε κάθε περίπτωση η χρονολόγησή του χρήζει περαιτέρω έρευνας⁷¹. Αντίστοιχα, και η καταστροφή του τείχους πιθανολογείται στον 1^ο αι. π.Χ.- 1^ο αι. μ.Χ., κυρίως λόγω των ιστορικών συγκυριών και της ρωμαϊκής κυριαρχίας⁷².

Η ίδια η πόλη δεν έχει ανασκαφεί σε όλη την έκτασή της. Τα αποτελέσματα, ωστόσο, των μέχρι τώρα ανασκαφικών ερευνών, οι οποίες έχουν επικεντρωθεί στο δυτικό τμήμα της πόλης, συνθέτουν μια αρκετά καλή εικόνα της. Οι ήδη ανεσκαμμένες οικίες του Νοτίου Περιβόλου είναι διαταγμένες σε οικιστικές νησίδες, οι οποίες σε συνδυασμό με το οδικό δίκτυο, όπου αυτό είναι φανερό, επιβεβαιώνουν την εφαρμογή ενός υποδάμειου συστήματος (εικ.16, 22-23)⁷³. Τα δωμάτια της κάθε οικίας, συνήθως, αναπτύσσονται γύρω από μία κεντρική αυλή με περιμετρική στοά, ενώ φανερή είναι και η ύπαρξη ορόφων λόγω της εύρεσης κλιμακοστασίων (εικ.24)⁷⁴. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο πλούτος πολλών εκ των οικιών, οι οποίες φέρουν πλακόστρωτο και ορθομαρμαρώσεις ενώ σε μία από αυτές σώζεται και ψηφιδωτό με δελφίνια⁷⁵. Η παρουσία χάλκινων σταθμίων σε κάποια δωμάτια, οδηγεί στην υπόθεση ύπαρξης καταστημάτων. Ανάμεσα στις νησίδες αυτές ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται αυτή που ο Λαζαρίδης αναγνώρισε ως το Κοροπλαστικό εργαστήριο (εικ.25-26)⁷⁶. Οι

⁷⁰ Σχετικά με τους πύργους βλ. Λαζαρίδης 1966α, 63-64. Καλλιντζή 1992, 487-88. Καλλιντζή 1993, 628, 633. Καλλιντζή 2011, 1143.

⁷¹ Καλλιντζή 2011, 1145 όπου και παλαιότερες απόψεις και σχετική βιβλιογραφία.

⁷² Καλλιντζή 1992, 486. Καλλιντζή 2011, 1146. Στα πλαίσια της Pax Romana (27 π.Χ.-180 μ.Χ.), το τείχος χάνει την λειτουργία του και αχρηστεύεται: Καλλιντζή 2011, 1147. Η πόλη τότε επεκτείνεται προς τα δυτικά. Σχετικά με την Ρωμαϊκή πόλη των Αβδήρων βλ. Καλλιντζή 2011, 1124.

⁷³ Από την νησίδα που σώζεται ολόκληρη (Καλλιντζή 2011, 1114), μπορούμε να έχουμε μια εικόνα: Οι οικίες έχουν κατεύθυνση Β-Ν και αποχετευτικό σύστημα. Σχετικά με το οδικό δίκτυο του Νοτίου Περιβόλου βλ. Καλλιντζή 1178-1182 όπου και σχετική βιβλιογραφία.

⁷⁴ Οι οικίες ανήκουν σε διάφορες περιόδους. Σχετικά με τα σημαντικότερα οικιστικά σύνολα που έχουν ανασκαφεί στον Νότιο Περίβολο βλ. Λαζαρίδης 1955, 161-2. Λαζαρίδης 1956, 139-40. ΠΑΕ 1979, 105-106. Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1983, 2-3. Κουκούλη Χρυσανθάκη 1984, 1-3. Καλλιντζή 2007. Καλλιντζή 2011, 1106- 1123.

⁷⁵ Καλλιντζή 2011, 1111-3, εικ. 1445, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

⁷⁶ Λαζαρίδης 1950, 294-300. Λαζαρίδης 1952, 260-273. Λαζαρίδης 1960, 72-81. Graham 1972, 295-99. Καλλιντζή 2011, 1116-1120, εικ. 1453-59.

οικίες υδροδοτούνται από πηγάδια και έχουν οργανωμένο σύστημα απορροής υδάτων⁷⁷.

Από τα δημόσια κτήρια της πόλης κανένα δεν είναι επιβεβαιωμένα εντοπισμένο, αν και η ύπαρξή τους από έμμεσες πηγές είναι βέβαιη⁷⁸. Το μόνο δημόσιο κτήριο που έχει εντοπιστεί, και ανασκαφεί εν μέρει, είναι το θέατρο της πόλης, το οποίο βρίσκεται έξω από το βόρειο σκέλος του Νοτίου Περιβόλου (εικ.27-28)⁷⁹. Η εκτεταμένη καταστροφή και λιθολόγηση του, ωστόσο, δεν επιτρέπει την απόκτηση πολλών πληροφοριών σχετικά με αυτό. Λόγω της ένταξης του στον Βόρειο Περίβολο, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η κατασκευή του είναι πρωϊμότερη του Νοτίου Περιβόλου, στον οποίο εντάχθηκε μετά την μεταφορά της πόλης. Χαρακτηριστικό είναι ότι δεν έχει βρεθεί κανένα αρχιτεκτονικό κατάλοιπο από ιερό στον Νότιο Περίβολο, παρά την πιθανότατη μεταφορά τους από τον Βόρειο⁸⁰.

Η πόλη στα ρωμαϊκά χρόνια επεκτείνεται προς τα δυτικά. Το 307-337 μ.Χ. συντελείται μία μεγάλη πλημμύρα, η οποία επικαλύπτει όλη την περιοχή και η πόλη μεταφέρεται στην Ακρόπολη, το γνωστό σήμερα Πολύστυλον (εικ.29-30)⁸¹.

⁷⁷ Καλλιντζή 2011, 1155-1164, εικ. 1512-17.

⁷⁸ Σχετικά με την ύπαρξη αγοράς και άλλων δημοσίων κτιρίων βλ. Καλλιντζή 2011, 1100-1106. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε την σιταποθήκη και το νομισματοκοπείο. Σχετικά με τα νεκροταφεία της περιόδου, μέχρι τις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. χρησιμοποιούνται τα ίδια με των κλασικών χρόνων. Βλ. Καλλιντζή 2011, 1214. Από τα τέλη του 3^{ου} αι. π.Χ. το νεκροταφείο μεταφέρεται στην Βάλτα Ζαμπάκη, όπου αχρηστεύεται το ιερό. Samίου 1988, 471-488. Καλλιντζή 2011, 1219-1224.

⁷⁹ Το θέατρο αναφέρεται για πρώτη φορά σε ένα τιμητικό ψήφισμα του 2^{ου} αι. π.Χ. Βλ. Λαζαρίδης 1966β, 359-61, 364. Λαζαρίδης 1971α, 38, εικ. 33. Triandaphyllos 2004, 266. Λουκοπούλου 2005, 7. Καλλιντζή 2011, 1102-05. σχ. 101, εικ. 1432-4.

⁸⁰ Σχετικά με το ζήτημα και τις φιλολογικές μαρτυρίες βλ. Καλλιντζή 2011, 1169-1173. Σχετικά με την ύπαρξη αγοράς, αυτή έχει επιβεβαιωθεί από χάλκινο ενεπίγραφο σταθμίο το οποίο αναφέρει τα ονόματα δύο αγορανόμων. Τριαντάφυλλος 1973-74, 791. Επίσης, και από επιγραφές βλ. Λουκοπούλου 2005, 193 Ε5 στ. 37 και Ε6 στ. 22. Ο Hoepfner – Schwander (1986, 199) την τοποθετεί στο κέντρο της πόλης, δυτικά από την οδό της δυτ. πύλης. Βλ. Καλλιντζή 2011, 1100. Σχετικά με τις αποθήκες του λιμανιού βλ. Καλλιντζή 2011, 1122.

⁸¹ Καλλιντζή 2011, 1124-1128 σχετικά με την ρωμαϊκή και βυζαντινή πόλη.

II. ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ

Τα ειδώλια της παρούσας εργασίας προέρχονται από την ανασκαφική δραστηριότητα της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ξάνθης στην περιοχή της πύλης του Νοτίου Περιβόλου κατά τα έτη 1991, 2003 και 2005, υπό την εποπτεία της Κ. Καλλιντζή⁸². Μόλις δύο ειδώλια (*αρ. 22* και *40*) προέρχονται από τον τομέα Β, ο οποίος βρίσκεται εκτός των τειχών, βόρεια του βορείου πύργου και αποτελεί ερευνητική τομή (*εικ.33*)⁸³. Η πλειονότητα προέρχεται από δυο ανασκαφικούς τομείς (Δ, Ε), οι οποίοι βρίσκονται εντός των τειχών της πόλης, εκατέρωθεν του κεντρικού δρόμου που περνάει από την πύλη και θα κατέληγε πιθανότατα στην αγορά της πόλης (*εικ. 31-32*)⁸⁴. Οι ανασκαφές στην ευρύτερη περιοχή της πύλης είχαν ξεκινήσει ήδη από το 1976 υπό την εποπτεία του Π. Πάντου, και στόχος των προαναφερθέντων τομών ήταν η απόκτηση μίας πιο ολοκληρωμένης εικόνας της περιοχής⁸⁵.

Κατά τα έτη 1991 και 2003 αποκαλύφθηκαν τα αρχιτεκτονικά λείψανα δύο κτισμάτων, τα οποία βρίσκονται σε επαφή με το τείχος και μέχρι σήμερα αναγνωρίζονται, βάσει των ευρημάτων τους, ως οικίες (*εικ.34-35*)⁸⁶. Οι οικοδομικές φάσεις των κτισμάτων θα πρέπει να χρονολογηθούν, σύμφωνα με τα ευρήματα, από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. έως και τα μέσα του 4^{ου} αι. μ.Χ, οπότε η πόλη εγκαταλείπεται και η περιοχή της δυτικής πύλης μετατρέπεται σε παλαιοχριστιανικό νεκροταφείο⁸⁷. Η ακριβής χρονολόγηση των διάφορων οικοδομικών φάσεων είναι δύσκολη, κυρίως λόγω της επαλληλότητάς τους αλλά και της πυκνότητας των διάφορων επισκευών που σημειώνονται. Σε αυτό συμβάλλει και η διατάραξη της στρωματογραφίας από τις παλαιοχριστιανικές ταφές, την επανάχρηση του οικοδομικού υλικού αλλά και τις

⁸² Σήμερα το σύνολο του υλικού βρίσκεται αποθηκευμένο στις αποθήκες της Εφορείας Ξάνθης, στο Αρχαιολογικό Μουσείο των Αβδήρων.

⁸³ Η ερευνητική τομή σχετίζεται με το ίδιο το τείχος και την αποκάλυψη της ευθυντηρίας του. Το ύψος του τείχους φτάνει τα 2.20 μ. και η θεμελίωση μόνη της το 1,40 μ. Καλλιντζή 1991, 458. Λαζαρίδης 1971α, 42. Λαζαρίδης 1971β, 63, πίν. 80β, 81β. Σκαρλατίδου 1981, 350. Ανασκαφικά Ημερολόγια τομέα Β (1991, 2005).

⁸⁴ Από τον Τομέα Δ προέρχονται τα ειδώλια με *αρ. 1-3, 5-8, 10, 11, 13-16, 20, 21, 24, 26, 28, 29, 32, 35, 37, 39, 41, 43, 44, 46, 47, 50, 51, 53, 59, 64, 65*. Από τον τομέα Ε προέρχονται τα : *4, 9, 12, 17-19, 23, 25, 27, 30, 31, 33, 36, 38, 42, 45, 48, 49, 52, 54-58, 60-63*.

⁸⁵ Κουκούλη- Χρυσανθάκη 1985, 59 *εικ.1.*, Καλλιντζή 1991, 459. Σημαντικό ρόλο στην επιλογή της περιοχής ήταν και η θέση της στον σημερινό αρχαιολογικό χώρο, καθώς είναι το πρώτο σημείο που συναντάει ο επισκέπτης.

⁸⁶ Καλλιντζή 2001-2004, 874.

⁸⁷ Η πλημμύρα που σημειώθηκε στα χρόνια του Κωνσταντίνου Α' (307-337 μ. Χ.), κάλυψε όλη την περιοχή με ένα παχύ στρώμα άμμου, αχρηστεύοντάς την. Βλ. Λαζαρίδης 1965, 456-7. Καλλιντζή 1991β, 459-60. Καλλιντζή 2001-2004, 712, 751-2. Ιωακειμίδου κ.α. 2006, 13-14.

πλημμύρες που σημειώθηκαν κατά την αρχαιότητα⁸⁸. Μέχρι στιγμής έχουν εντοπισθεί με σχετική ασφάλεια τουλάχιστον δύο βασικές οικοδομικές φάσεις, σύμφωνα με την ανασκαφέα, οι οποίες ανήκουν στην ρωμαϊκή περίοδο⁸⁹. Η πρώτη, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως πρώιμη ρωμαϊκή, πρέπει να ακολουθεί χωρίς ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις την χωροταξία της ελληνιστικής φάσης των κτισμάτων, στρώματα της οποίας βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές του 2003. Η δεύτερη χρονολογείται στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο, όπου μετά από την καταστροφή των κτισμάτων από ένα ισχυρό πλημμυρικό επεισόδιο, χτίστηκαν νέα οικοδομήματα, τα οποία αγνόησαν το παλιό πολεοδομικό σύστημα της πόλης αλλά και το ίδιο το τείχος⁹⁰.

Τα κτίσματα αυτά της πύλης, όπως ήδη αναφέρθηκε, ταυτίζονται με οικίες. Ο χαρακτηρισμός αυτός στηρίζεται στην χωροταξία των δύο κτισμάτων, καθώς οι ανασκαφές αποκάλυψαν δωμάτια διαμονής, δάπεδα, εστίες, πηγάδια, αγωγούς αποχέτευσης, πλακόστρωτες αυλές και βοηθητικούς χώρους⁹¹. Στον οικιακό αυτόν χαρακτήρα συμβάλλουν και τα κινητά ευρήματα, το σύνολο των οποίων δεν έχει ακόμα μελετηθεί και δημοσιευθεί· χρήσιμη κρίνεται ωστόσο η αναφορά στην μεγάλη ποσότητα αρρετηνών αγγείων, αγγείων καθημερινής χρήσης, λύχνων αλλά και προσωπικών αντικειμένων, όπως περόνες και κοσμήματα, όπως αυτή σημειώνεται στα ανασκαφικά ημερολόγια (εικ.36-38)⁹². Όσον αφορά τον τύπο των δύο οικιών, οι οποίες δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες διαφορές, αυτός είναι ήδη γνωστός από άλλα παραδείγματα του Νοτίου Περιβόλου: δωμάτια και βοηθητικοί χώροι, οι οποίοι αναπτύσσονται γύρω από μια πλακόστρωτη αυλή, πιθανότατα περίστυλη (τύπος

⁸⁸ Οι ανασκαφές έδειξαν ότι το παλιοχριστιανικό νεκροταφείο εκτείνεται και στην περιοχή εντός των τειχών. Οι ταφές βρίσκονται σε βάθος 0,60-0,50μ., έχουν προσανατολισμό Α-Δ και άτακτη διάταξη. Οι περισσότεροι είναι χτιστοί και ακτέριστοι, ενώ πολλές φορές χρησιμοποιούν οικοδομικό υλικό από τους τοίχους των οικιών. Λαζαρίδης 1950,302. ΠΑΕ 1976 Α', 131-134. ΠΑΕ 1978, 76-79. ΠΑΕ 1979, 101-105. Λαζαρίδης 1961/1962, 247. Λαζαρίδης 1965, 456. Κουκούλη 1967, 429-30. Σκαρλατίδου 1981, 349. Καλλιντζή 1991,459 εικ. 8-9. Καλλιντζή 2011, 1224-1226.

⁸⁹ Καλλιντζή 1991, 459.

⁹⁰ Με αυτόν τον χρονολογικό διαχωρισμό συμφωνούν, μέχρι στιγμής, και τα νομίσματα που έχουν βρεθεί στην ανασκαφή και τα οποία εκτός των κλασικών, μπορούν να χωριστούν σε δύο κατηγορίες: α) β' μισό 2^{ου} αι. π.Χ.-1^{ου} αι. π.Χ. και β) 3^{ου} -4^{ου} μ.Χ.: Καλλιντζή 1991, 459.

⁹¹ Πιθανή κρίνεται η χρήση κάποιων χώρων ως καταστημάτων, βάσει της θέσης των οικιών πάνω στον κεντρικό δρόμο από την πύλη αλλά και της ανεύρεσης τεσσάρων μολύβδινων σταθμίων. Καλλιντζή 2011, 1106-7.

⁹² Οι πληροφορίες προέρχονται από τα ανασκαφικά ημερολόγια των τομέων Δ και Ε (1991, 2003, 2005), τα οποία μου παραχωρήθηκαν προς μελέτη από την ανασκαφέα Κ. Καλλιντζή και την ΕΦΑ Ξάνθης, τους οποίους και ευχαριστώ ιδιαιτέρως.

Πριήνης με προστάδα)⁹³. Ανάλογες ομοιότητες παρουσιάζουν και ως προς την τοιχοδομία. Οι τοίχοι της όψιμης φάσης τους, οι οποίοι είναι χτισμένοι πάνω στην άμμο της πρωιμότερης πλημμύρας, είναι κατασκευασμένοι με αργολιθοδομή από μικρές πέτρες, οι οποίες συνδέονται μεταξύ τους με πηλόχωμα, ενώ τα μέτωπα τους είναι πιο προσεγμένα, καθώς χρησιμοποιούνται τετραγωνισμένες πέτρες. Τοίχοι που αποτελούνται από μεγάλους πωρόλιθους, ανήκουν στην πρώιμη ρωμαϊκή φάση των κτισμάτων, και πιθανότατα χρησιμοποιήθηκαν και στην ύστερη λόγω της καλής διατήρησής τους⁹⁴. Οι πλακόστρωτες αυλές των δύο οικιών είναι πιθανότατα περίστυλες, καθώς έχουν βρεθεί αρκετά αρχιτεκτονικά μέλη⁹⁵.

Τομέας Ε

Η οικία βόρεια της πύλης (Τομέας Ε) αποτελείται από δύο πλακόστρωτες αυλές και έξι δωμάτια (εικ.39)⁹⁶. Η χρήση των χώρων, οι περισσότεροι εκ των οποίων είναι εσωτερικοί, δεν είναι ασφαλώς τεκμηριωμένη. Εξαίρεση αποτελεί ο χώρος 5, ο οποίος ταυτίζεται με χώρο παρασκευής τροφής λόγω του τύπου της κεραμικής που βρέθηκε εντός του, αλλά και της παρουσίας εστίας. Από τα ευρήματα, άξιος αναφοράς είναι ένας μικρός θησαυρός νομισμάτων των μέσων του 4^{ου} αι. μ.Χ. (Κωστάντιος Β΄, 337-361 μ.Χ.), ο οποίος αποτελεί *terminus post quem* της, πιθανότατα ξαφνικής, καταστροφής της όψιμης οικοδομικής φάσης του κτίσματος⁹⁷. Τα θραύσματα των ειδωλίων που προέρχονται από τον τομέα Ε, βρέθηκαν διασκορπισμένα σε όλους τους χώρους του οικοδομήματος, καθώς και στους χώρους που εφάπτονται του τείχους⁹⁸.

⁹³ Triandaphyllos 2004, 267.

⁹⁴ Χαρακτηριστική είναι η παρουσία κονιαμάτων στους περισσότερους χώρους αλλά και δαπέδων, κυρίως από πατημένο χώμα, σε κάποιους από αυτούς.

⁹⁵ Η χρήση των πλακόστρωτων αυλών κάθε οικίας δεν πρέπει να είναι σύγχρονη, βάσει των στρωμάτων καταστροφής.

⁹⁶ Δεν είναι ξεκάθαρη ποια είναι η σχέση της οικίας με τους χώρους που έχουν βρεθεί στην δυτική πλευρά της και εφάπτονται του τείχους. Καλλιντζή 1991, 459, εικ. 10.

⁹⁷ Σε αυτό συμβάλλουν τα στρώματα καταστροφής και τα ευρήματα, τα οποία υποδεικνύουν μία βιαστική εγκατάλειψη του χώρου.

⁹⁸ Τα περισσότερα προέρχονται από τις πρώτες ανασκαφικές στρώσεις. Μία μεγαλύτερη συγκέντρωση μπορεί να εντοπιστεί στον χώρο 2 (αρ. 12, 31, 48, 49, 60), ωστόσο ο διασκορπισμός των ειδωλίων σε όλη την ανασκαφική έκταση είναι μεγάλος.

Τομέας Δ

Παρόμοια εικόνα παρουσιάζει και το οικοδόμημα νότια της πύλης (Τομέας Δ), όπου έχουν αποκαλυφθεί δύο πλακόστρωτοι χώροι, πιθανότατα αυλές, γύρω από τους οποίους αναπτύσσονται περιμετρικά δωμάτια (εικ.40)⁹⁹. Από αυτά χαρακτηριστικότερη θεωρείται η ύπαρξη μακρόστενου χώρου μικρών διαστάσεων (χώρος 5), ο οποίος πιθανότατα χρησίμευε ως κλιμακοστάσιο σε όροφο. Όσον αφορά τα ευρήματα, εντοιχισμένη σε τοίχο βρέθηκε αναθηματική επιγραφή του «Ἡρώα Μεσοπολίτη Επήνορα», η οποία χρονολογείται στα κλασικά χρόνια και υποδηλώνει την παρουσία κάποιου ιερού κοντά¹⁰⁰ (εικ.41). Η συγκέντρωση των ειδωλίων του τομέα Δ, είναι παρόμοια με εκείνη του τομέα Ε, καθώς βρίσκονται διασκορπισμένα στους περισσότερους χώρους¹⁰¹. Η πλειονότητα ωστόσο των ειδωλίων του τομέα προέρχεται από μία στρωματογραφική τομή που πραγματοποιήθηκε σε αδόμητο χώρο ανατολικά του κτίσματος (εικ.42)¹⁰².

Η προέλευση των ειδωλίων από τους παραπάνω τομείς σχετίζεται αποκλειστικά με το οικιακό πλαίσιο, μέσα στο οποίο πρέπει να ενταχθεί και μελετηθεί το σύνολο του υλικού. Τα ειδώλια αυτά δεν ανήκουν σε κάποιο κλειστό ανασκαφικό σύνολο και η διατάραξη της στρωματογραφίας από τα πολλαπλά επίπεδα χρήσης των χώρων, τις ταφές που βρέθηκαν εντός των τομέων αλλά και τα στρώματα πλημμύρων, καθιστούν επισφαλή την χρονολόγηση του υλικού βάσει των ανασκαφικών δεδομένων¹⁰³. Σε αυτό συμβάλλει και η ιδιαιτερότητα του υλικού, καθώς τα έργα της κοροπλαστικής χρονολογούνται, με ασφάλεια, βάσει κυρίως των συνευρημάτων τους, λόγω της μακράς επιβίωσης και χρήσης των τύπων. Μέχρι να μελετηθεί το σύνολο του ανασκαφικού υλικού, και κυρίως της κεραμικής, δεν είναι δυνατή η αξιολόγηση των συνευρημάτων και η συγκριτική μελέτη του υλικού, ώστε να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα ως προς την χρονολόγηση των ειδωλίων¹⁰⁴.

⁹⁹ Καλλιντζή 1991, 460, εικ. 11.

¹⁰⁰ Καλλιντζή 1991, 460.

¹⁰¹ Τα ειδώλια βρέθηκαν στους χώρους Χ3, Χ4, Χ13, Χ14, Χ8, Χ7, Χ11 και στο κεντρικό πλακόστρωτο.

¹⁰² Η στρωματογραφική τομή φθάνει μέχρι τον φυσικό βράχο και το βάθος της είναι πάνω από 3μ. Καλλιντζή 1991, 460. Τα ειδώλια που προέρχονται από αυτήν είναι τα **αρ. 5, 6, 14, 15, 28, 47, 51**.

¹⁰³ Η πραγματικότητα αυτή επιβεβαιώνεται και από την εύρεση συνανήκοντων θραυσμάτων σε διαφορετικούς χώρους της ίδιας οικίας (π.χ. **αρ. 49**).

¹⁰⁴ Για μία προκαταρκτική προσέγγιση μέρους της κεραμικής των δύο τομέων βλ. Malamidou 2005, 46-47. Καλλιντζή & Χρυσάφη 2010, 386-401. Τσόκα 2011.

III. ΤΕΧΝΙΚΗ

Τα ειδώλια της παρούσας εργασίας, όπως ήδη αναφέρθηκε, προέρχονται από ανασκαφικές τομές του Νοτίου Περιβόλου της πόλης των Αβδήρων. Στη πρώτη συστηματική μελέτη ενός σημαντικού αριθμού ειδωλίων από τον Νότιο Περίβολο, ο Λαζαρίδης επισήμανε την ομοιότητα του πηλού και τα κοινά μορφολογικά και κατασκευαστικά στοιχεία των περισσοτέρων εξ αυτών¹⁰⁵. Τα χαρακτηριστικά αυτά αποδόθηκαν στην ύπαρξη τοπικού εργαστηρίου, το οποίο ταυτίστηκε με την οικιστική νησίδα τεσσάρων οικιών¹⁰⁶. Ο μεγάλος αριθμός ειδωλίων που προέρχονται από τις νεότερες ανασκαφές επιτρέπει μία συστηματικότερη μελέτη της κατασκευής των ειδωλίων και της πιθανής εντοπιότητάς τους.

ΠΗΛΟΣ

Η πλειονότητα των εξεταζομένων ειδωλίων παρουσιάζει μία ομοιομορφία ως προς την ποιότητα και το χρώμα του υλικού. Ο πηλός είναι ομοιογενής, με διάφορα εγκλείσματα και προσμίξεις, όπως άμμο και τρίμματα λίθων, ενώ περιέχει και μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγίας. Η παρουσία των ξένων στοιχείων συμβάλλει στη μείωση της συρρίκνωσης του πηλού κατά το στέγνωμα και την όπτηση, αλλά και την επίτευξη της συνοχής του¹⁰⁷. Η υφή του πηλού μετά την όπτηση είναι σκληρή και δεν αφήνει ίχνη πηλού στο χέρι. Το χρώμα των ειδωλίων είναι πορτοκαλέρυθρο (Munsell 5 YR 6/6 και 7,5 YR 7/6), με μικρές τονικές αποκλίσεις, οι οποίες μπορούν να αποδοθούν κυρίως στην όπτηση¹⁰⁸. Τα χαρακτηριστικά αυτά οπτικά ομοιάζουν με το είδος του πηλού, το οποίο ο Λαζαρίδης αναγνώρισε ως τον τοπικό πηλό των Αβδήρων, καθώς είναι ο

¹⁰⁵ Λαζαρίδης 1960.

¹⁰⁶ Λαζαρίδης 1960, 72-81. Triandaphyllos 2004, 267. Καλλιντζή 2011, 1116-20, εικ. 1453-56, σχ. 108-9.

¹⁰⁷ Σχετικά με τη διαδικασία καθαρισμού και προετοιμασίας του πηλού βλ. Walters 1903, XXII. Richter 1923, 1-3. Neutsch 1952, 2. Scheibler 1992, 92-94. Ακαμάτης 1993, όπου και αναλυτική βιβλιογραφία. Σχετικά με την σημασία των προσμίξεων βλ. Higgins 1954, 3. Σχετικά με την συρρίκνωση των ειδωλίων κατά το στέγνωμα βλ. Kassab-Tezgör 1997, 353 κ.ε, Muller 2014, 67-68.

¹⁰⁸ Το χρώμα του πηλού δηλώνεται με βάση την κλίμακα Munsell, 1994. Σχετικά με τον τόνο του χρώματος σε σχέση με τις γενικότερες συνθήκες που επικρατούν στο εσωτερικό του κεραμικού κλιβάνου βλ. Higgins 1954, 6. Σε πολλές περιπτώσεις η εσωτερική πλευρά του ειδωλίου διαφέρει χρωματικά (φαιός). Η πλειονότητα των ειδωλίων μπορεί να ενταχθεί σε δύο βασικές χρωματικές κατηγορίες: τα αρ. **1, 2, 4, 6, 9, 12, 14, 16, 18, 21-26, 29-31, 34, 36, 37, 39-43, 49, 52-54, 56, 57, 61** και **63** χρωματικά πλησιάζουν το Munsell 5 YR 6/6. Αντίστοιχα τα αρ. **3, 7, 8, 10, 11, 19, 20, 27, 32, 33, 45, 46, 59, 62** και **65** ανήκουν χρωματικά στην ομάδα του Munsell 7,5 YR 6/6.

ίδιος που χρησιμοποιείται στις μήτρες και τα ακροκέραμα¹⁰⁹. Τοπικός θεωρείται και ο πηλός μίας άλλης ομάδας ειδωλίων, η οποία χαρακτηρίζεται από καθαρό μαλακό πηλό, χωρίς καθόλου μαρμαρυγία, το χρώμα του οποίου είναι ρόδινο¹¹⁰. Η σύνδεση των παραπάνω ειδωλίων με κάποιο τοπικό εργαστήριο θεωρείται πιθανή, ενώ οι αποκλείσεις του πηλού από εκείνον των αγγείων μπορούν να αποδοθούν στην ιδιαιτερότητα του υλικού. Ωστόσο, τα αρχαία ορυχεία αργίλου της περιοχής δεν έχουν εντοπιστεί, καθιστώντας την όποια αναφορά σε εντοπιότητα της πρώτης ύλης επισφαλή¹¹¹. Ανάμεσα στα ειδώλια εντοπίζονται και μεμονωμένα παραδείγματα, των οποίων ο πηλός είναι ποιοτικά και χρωματικά διαφορετικός. Πρόκειται για πηλούς καθαρούς, μαλακούς, τα χρώματα των οποίων ποικίλουν από σκούρο καστανέρυθρο και φαιό (Munsell 5 YR 3/2-4/1) έως ανοιχτό καστανό και υποκίτρινο (Munsell 10 YR 7/4). Πιθανότατα, πρόκειται για εισαγμένα προϊόντα, χωρίς να αποκλειστεί η πιθανότητα εισαγωγής του ίδιου του πηλού σε κάποιες περιπτώσεις¹¹².

ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ

Τα ειδώλια είναι κατασκευασμένα στο σύνολο τους από πήλινες μήτρες¹¹³. Τα περισσότερα είναι κοίλα εσωτερικά με ελάχιστες εξαιρέσεις (εικ.43-44)¹¹⁴ Η αποσπασματικότητα του υλικού καθιστά δύσκολη την διάκριση των τεχνικών

¹⁰⁹ Λαζαρίδης 1960, 11. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκει μία ομάδα δεκατριών ειδωλίων τα οποία είναι ενίοτε φαιά εσωτερικά: **αρ. 2-4, 6, 10, 25-6, 30, 34, 39, 54, 61**. Παρόμοιοι εικόνες παρουσιάζουν και τα ειδώλια **αρ. 9, 18, 23, 27, 29, 32, 37** με ελάχιστες αποκλίσεις.

¹¹⁰ Η ομάδα αυτή (**αρ. 12, 16, 42, 57**) θα μπορούσε να συσχετιστεί με την τρίτη ομάδα πηλού που διακρίνει ο Λαζαρίδης (1960, 11).

¹¹¹ Σε αυτήν την υπόθεση συμβάλει το χρονολογικό φάσμα στο οποίο ανήκουν τα ειδώλια από τα ύστερα αρχαϊκά χρόνια ως τα ρωμαϊκά αλλά και η παρουσία του εργαστηρίου κοροπλαστικής. Ωστόσο, σύμφωνα με τον F. Croissant, ο πηλός μπορεί να προμηθεύεται από γειτονικά ορυχεία με άργιλο καλής ποιότητας και επομένως η φύση του πηλού δεν πρέπει να συνδεθεί αναγκαστικά και με την προέλευση του ειδωλίου. Σχετικά βλ. Pottier-Reinach 1887, 126. Boardman 1956, 56. Laumonier 1956, 32-33. Croissant 1983, 26. Jones 1984, 21-30. Σχετικά με την εξόρυξη του πηλού βλ. Scheibler 1992, 90-91. Για τα ορυχεία αργίλου βλ. Ορλάνδος 1955, 1. Jones 1984, 21 κ.ε.

¹¹² **Αρ. 35, 38, 44, 46, 51** και **58**. Σχετικά με το εμπόριο πηλού βλ. Burn & Higgins 2001, 18, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

¹¹³ Σχετικά με τη μέθοδο κατασκευής του αρχετύπου (patrix) και της μήτρας βλ. Neutsch 1952, 1-4. Davidson & Thompson 1943, 165. Μπεχτσή 2017, 41-42. Σε ορισμένες περιπτώσεις η μήτρα μπορεί να κατασκευαστεί με χρήση μεταλλικού αρχετύπου, στην περίπτωση αντιγραφής αντικειμένου. Walters 1903, 495-7. Σχετικά με τον τρόπο παρασκευής των ειδωλίων με μήτρα και τα πλεονεκτήματα του βλ. Pottier & Reinach 1887, 128 κ.ε. Nicholls 1952, 217. Higgins 1954, 3-4. Higgins 1967, 1-3. Uhlenbrock 1990, 15-21. Muller 1996, 27-47. Jeammet 2003, 170-174. Σχετικά με τη χρήση γύψινων μητρώων, η οποία ξεκινάει από τον 3^ο αι. π.Χ. βλ. Thompson 1963, 16. Thompson 1965, 35. Bayer-Niemeier 1988, 14. Πινγκιάτογλου 1993, 15. Fischer 1994, 21. Merker 2000, 16-17.

¹¹⁴ Συμπαγή είναι τα θραύσματα με **αρ. 2,3, 11,24, 34, 39, 41, 45, 47, 54**. Τα περισσότερα από αυτά όμως είναι μέλη ειδωλίων ή ένθετα κεφάλια.

κατασκευής σε κατηγορίες. Ωστόσο, βάσει των καλύτερα σωζόμενων παραδειγμάτων μπορούν να αντληθούν κάποιες πληροφορίες σχετικά με τη διαδικασία κατασκευής τους.

Η κατασκευή της πρόσθιας όψης των ειδωλίων μπορεί να χωριστεί σε δύο κατηγορίες με κριτήριο τα μέρη του ειδωλίου που εντάσσονται στην μήτρα. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν ειδώλια των οποίων ο κορμός και το κεφάλι είναι κατασκευασμένα από μία μήτρα¹¹⁵. Τα ειδώλια αυτά είναι μικρού μεγέθους και η μόνη διαφοροποίηση που παρατηρείται είναι στο κεφάλι, το οποίο είναι κοίλο στα μεγαλύτερα και συμπαγές στα μικρότερα. Μία δεύτερη κατηγορία, συνηθέστερη στις ύστερες περιόδους, περιλαμβάνει ειδώλια των οποίων ο κορμός και το κεφάλι είναι κατασκευασμένα από διαφορετικές μήτρες, όπως επιβεβαιώνει η ύπαρξη κωνικής απόφυσης για την ένθεση σε κάποια από αυτά¹¹⁶. Σε μία περίπτωση, σώζεται μικρή οπή στο κεφάλι από καρφί ή εργαλείο σύμφωνα με την τεχνική των ροδιακών εργαστηρίων¹¹⁷.

Στα πρωιμότερα υπό εξέταση παραδείγματα, η πίσω όψη είναι χειροποίητη, επίπεδη ή ελαφρώς καμπύλη, αποδίδοντας μόνο τον όγκο και το περίγραμμα του ειδωλίου¹¹⁸. Στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο, λίγα είναι τα παραδείγματα των ειδωλίων τα οποία σώζουν την οπίσθια όψη. Σε κάποια παραδείγματα η πίσω όψη είναι πλασμένη με ελεύθερο χέρι και αποδίδει μόνο τον όγκο και το περίγραμμα του ειδωλίου¹¹⁹. Συνήθως όμως παρατηρείται η χρήση μήτρας, η οποία αποτυπώνει περιληπτικά το περίγραμμα της μορφής αλλά και κάποιες λεπτομέρειες, όπως το χτένισμα, τη μυολογία ή την πτυχολογία¹²⁰. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το λείο της επιφάνειας, το οποίο δεν θα είχε επιτευχθεί χειροποίητα. Η χρήση αιχμηρού αντικειμένου για την απόδοση των λεπτομερειών είναι εμφανής στα περισσότερα

¹¹⁵ **Αρ. 1-4, 7, 19, 36, 41, 46 και 47.**

¹¹⁶ **Αρ. 9, 14, 37, 39.** Από την ελληνιστική περίοδο προτιμάται η χρήση και ο συνδυασμός πολλαπλών μητρών, ώστε να υπάρχει ποικιλία στο αποτέλεσμα της μαζικής παραγωγής των ειδωλίων. Σχετικά βλ. Higgins 1954, 5. Higgins 1967, 99. Uhlenbrock 1990, 17. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 57. Αχειλαρά 2006, 37. Μπεχτσή 2017, 43.

¹¹⁷ **Αρ. 46.**

¹¹⁸ **Αρ. 2 και 3.**

¹¹⁹ **Αρ. 5, 15, 22-23.** Σχετικά με αντίστοιχα παραδείγματα από άλλες περιοχές βλ. Graindor 1939, 27. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 216. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 57.

¹²⁰ **Αρ. 14, 16, 19, 34, 36, 37, 39 και 40.** Χρήση μήτρας για την οπίσθια όψη παρατηρείται και στα ειδώλια της Βοιωτίας, ήδη από τα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια και αλλού. Σχετικά βλ. Pottier & Reinach 1887, 130. Robinson 1952, 62. Bell 1981, 119. Higgins 1986, 67. Πινγιάτογλου 1993, 14. Αχειλαρά 2006, 36.

ειδώλια και σχετίζεται τις περισσότερες φορές με την φθορά των μητρών λόγω της χρήσης¹²¹.

Οι δύο επιφάνειες συγκολλούνται κατά μήκος των πλευρών με πηλό, ο οποίος λειαίνεται εξωτερικά, με αποτέλεσμα να μην είναι εμφανείς οι ραφές¹²². Η εσωτερική επιφάνεια των ειδωλίων είναι αδρή με ορατά τα διάφορα στρώματα πηλού καθώς και τα δακτυλικά αποτυπώματα του κοροπλάστη¹²³. Σε μία περίπτωση το αποτύπωμα του κοροπλάστη είναι εμφανές και στην εξωτερική πλευρά του ειδωλίου¹²⁴. Χαρακτηριστικό είναι ότι το πάχος των τοιχωμάτων διαφέρει ανάλογα με το σημείο αλλά και το αν πρόκειται για την πίσω ή μπροστινή όψη¹²⁵. Σε κάποιες περιπτώσεις σώζονται και οι οδηγοί, οι οποίοι χρησίμευαν για την ένωση των μητρών πριν την όπτηση¹²⁶. Τα ανεξάρτητα μέρη του ειδωλίου, όπως τα μέλη και οι φτερούγες, κατασκευάζονται ξεχωριστά και στη συνέχεια ενώνονται με το ειδώλιο. Με πρόσθετο πηλό αποδίδονται και τα επίθετα διακοσμητικά στοιχεία, όπως και τα πόδια που προβάλλουν κάτω από την παρυφή του ενδύματος¹²⁷.

Οι βάσεις των ειδωλίων είναι έκτυπες και χειροποίητες. Διακρίνονται σε αυτές που είναι ενιαίες με το ειδώλιο και σε αυτές που κατασκευάζονται από άλλη μήτρα και στη συνέχεια ενώνονται με το ειδώλιο¹²⁸. Κάποιες φέρουν ταινίες ως

¹²¹ Σχετικά με τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται για να διαφοροποιηθεί η μάζα μαλλιών, να τονιστούν κάποια χαρακτηριστικά και να δηλωθούν διακοσμητικά στοιχεία .βλ. Λαζαρίδης 1960, 13. Miller 1991, 56-57. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 216-7. Muller 1996, 45-46. Σχετικά με την φθορά της μήτρας βλ. Αχειλαρά 2006, 37-38:

¹²² Schmaltz 1974, 5. Σχετικά με τη διαδικασία συγκόλλησης ή συμπλήρωσης του ειδωλίου βλ. Λαζαρίδης 1960, 12. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 58. Μπεχτσή 2017, 43.

¹²³ Στην περίπτωση των ειδωλίων από την αρχαία Αγορά της Αθήνας, η παρουσία δακτυλικών αποτυπωμάτων θεωρείται χαρακτηριστικό γνώρισμα των ειδωλίων, τα οποία έχουν κατασκευαστεί από τα τέλη του 3^{ου} αι. προς τον 2^ο αι. π.Χ. Σχετικά βλ. Thompson 1957, 110.

¹²⁴ Ειδώλιο **αρ. 40**.

¹²⁵ Αυτό σχετίζεται με την ίδια την στήριξη του ειδωλίου.

¹²⁶ Μπεχτσή 2017, 42-43.

¹²⁷ **Αρ. 8, 9, 11, 24 και 45**. Βλ. Thompson 1963, 303. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 216-217. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 61. Με μήτρα. Αχειλαρά 2006, 37. **Αρ. 5, 11, 15, 17, 19, 34, 37, 44 και 46**. Σύμβολα και κοσμήματα προσαρμόζονται πάνω στο ειδώλιο πριν την όπτηση. Χαρακτηριστικό των ειδωλίων της αρχαίας Αγοράς των Αθηνών στη μέση ελληνιστική εποχή. Σχετικά βλ. Thompson 1963, 303. Με το χέρι κατασκευάζεται και το τμήμα του ιματίου που περιβάλλει τον λαιμό (**αρ. 9**). Λαζαρίδης 1960, 13. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 60.

¹²⁸ Σύμφυτα με τη βάση είναι τα ειδώλια **αρ. 18, 51**. Σημάδια ένωσης φέρουν τα **αρ. 50, 53**.

διακοσμητικά στοιχεία¹²⁹. Μερικά παραδείγματα στερούνται βάσεως καθώς η παρυφή του ενδύματος χρησιμεύει για την απευθείας στερέωσή τους¹³⁰.

Τα ειδώλια μετά την κατασκευή τους ψήνονται σε κεραμικούς κλιβάνους σε υψηλές θερμοκρασίες¹³¹. Για την αποφυγή της θραύσης και για τον καλύτερο εξαερισμό δημιουργείται οπή αερισμού¹³². Η απουσία της από τα συμπαγή δηλώνει ότι δεν είναι αναγκαίο ένα τόσο μεγάλο άνοιγμα για τα μικρά ειδώλια.

ΧΡΩΜΑ

Ο μικρόκοσμος της κοροπλαστικής χαρακτηρίζεται από πολυχρωμία, αν και η κακή διατήρηση του χρώματος δεν επιτρέπει την πλήρη ανασύνθεση της εικόνας των κοροπλαστικών έργων της αρχαιότητας. Η «κόσμησις», όπως είναι ο επίσημος όρος, ήταν ιδιαίτερα σημαντική διαδικασία, καθώς παρείχε την δυνατότητα στον κοροπλάστη να καλύψει τυχόν ατέλειες και ταυτόχρονα να αποδώσει ή και να τονίσει κάποιες λεπτομέρειες¹³³. Αν και ελάχιστα, κάποια ειδώλια από την υπό μελέτη ομάδα, σώζουν ίχνη χρώματος¹³⁴. Η απουσία του χρώματος σε πολλά από αυτά οφείλεται στην επάλειψη με το υπόλευκο επίχρισμα και τον χρωματισμό των ειδωλίων μετά την όπτηση¹³⁵. Η επιλογή των χρωμάτων ακολουθεί κατά κανόνα της

¹²⁹ Αρ. 57. Σχετικά με τις βάσεις βλ. Thompson 1965, 35. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 215. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 60. Αχειλαρά 2006, 38. Μπεχτσή 2017, 43.

¹³⁰ Αρ. 17, 28 και 29. Σε αυτές τις περιπτώσεις οι παρυφές ίσως απλώνονταν παραπάνω από ό,τι προέβλεπε η μήτρα για να επιτευχθεί καλύτερη στήριξη. Για ανάλογες τεχνικές βλ. Aupert 1981, 374. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 57.

¹³¹ Σχετικά με τους κλιβάνους βλ. Hussong 1928. Richter 1946, 33. Hasaki 2002.

¹³² Λαζαρίδης 1960, 12. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1996, 78. Muller 1996, 38-9. Burn & Higgins 2001, 19. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 61-62. Αχειλαρά 2006, 37.

¹³³ Bourgeois 2010. Τζαναβάρη 2017, 53-55. Σχετικά με τα υλικά που χρησιμοποιούνται βλ. Higgins 1954, 7. Higgins 1967, 63. Higgins 1986, 69-70. Τζαναβάρη 2002, 138. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005, 60-61. Bourgeois & Jockey 2007, 175-176. Κακαμανούδης 2012, 5-6, 12-18, 150-155. Φωστηρίδου 2012. Νούλας 2014, 410. Στην έρευνα υπάρχουν διάφορες απόψεις σχετικά με το άτομο που χρωματίζει τα ειδώλια, αν πρόκειται δηλαδή για τον ίδιο τον κοροπλάστη, κάποιο εξειδικευμένο ζωγράφο ή μέλη της οικογένειας. Σχετικά βλ. Bourgeois, Jockey & Karydas 2007, 652. Muller 2014, 8. Τζαναβάρη 2017α, 55.

¹³⁴ Αρ. 8, 14, 21, 31, 39, 41, 51, 57-60 και 62.

¹³⁵ Αρκετά παραδείγματα σώζουν ίχνη λευκού επιχρίσματος: αρ. 2-4, 6, 9, 13, 17, 23, 24, 28, 30, 34-36, 40, 42, 46, 48, 52, 61, 63. Κάποιες βάσεις σώζουν και καστανέρυθρο γάνωμα: αρ. 55, 56. Σε αυτό συμβάλλουν σε μεγάλο βαθμό και οι συνθήκες διατήρησής τους τόσο στον τόπο εύρεσής τους, όσο και στην αποθήκευση. Higgins 1954, 7. Higgins 1967, 4-5. Rumscheid 2006, 369-375. Σχετικά με το υπόλευκο επίχρισμα και τη χρησιμότητά του βλ. Uhlenbrock 1990, 17. Πινγκιάτογλου 1993, 15. Higgins 2001, 313. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 63.

επιταγές της μεγάλης γλυπτικής¹³⁶: η επιδερμίδα αποδίδεται με ένα ανοιχτό ρόδινο χρώμα, τα μαλλιά αποδίδονται με καστανέρυθρο χρώμα¹³⁷. Η απουσία χρώματος από κάποια ειδώλια ίσως σχετίζεται με την ίδια την κατασκευή τους, καθώς σε περιπτώσεις μαζικής παραγωγής η χρωματική διακόσμηση δεν προτιμάται, διότι αυξάνει το κόστος παραγωγής¹³⁸.

¹³⁶ Ζερβουδάκη 2002, 224. Brinkmann 2003, 15 κ.ε. Μπρεκουλάκη 2012. Blume 2015, 87-89. Blume-Jung 2016, 150.

¹³⁷ Burr 1934, 21-22. Λαζαρίδης 1960, 33. Thompson 1963, 19. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 215, Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 63. Kassab-Tezgör 2007, 235-8. Lilimpaki-Akamati 2011. Η χρήση του καστανέρυθρου χρώματος σχετίζεται με τη χρήση της χέννας κατά την αρχαιότητα. Σχετικά βλ. Higgins 1986, 123. Rumscheid 2006, 375. Επίσης χρησιμοποιείται το γαλάζιο και το κίτρινο χρώμα. Σχετικά με την χρήση των χρωμάτων βλ. Higgins 1954, 7. Higgins 1967, 4-5. Higgins 1970, 273-274. Ζερβουδάκη 2002, 223-224. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 63-64. Αχειλαρά 2006, 39-41.

¹³⁸ Huysecom-Haxhi 2009, 31-2. Muller 2014, 3.

IV. ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ- ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Η κοροπλαστική των Αβδήρων, όπως είναι ήδη γνωστό από την μελέτη του Λαζαρίδη, παρουσιάζει μία σχετική ποικιλομορφία ως προς τους τύπους της και ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό τα πρότυπα των μεγάλων κοροπλαστικών εργαστηρίων της εποχής (Βοιωτία, Ιωνία, Ρόδο κ.α.)¹³⁹. Στην περίπτωση των ειδωλίων που προέρχονται από την περιοχή της πύλης του Νοτίου Περιβόλου, η αποσπασματικότητα και μοναδικότητα του κάθε παραδείγματος καθιστά την τυπολογική του κατάταξη επισφαλή, καθώς δεν μπορεί να ενταχθεί με ασφάλεια σε κάποιον τύπο. Ως εκ τούτου, τα ειδώλια χωρίζονται σε τύπους βάσει εικονογραφικών κυρίως κριτηρίων και σε σύγκριση με τους ήδη γνωστούς τύπους της κοροπλαστικής τέχνης, τόσο των Αβδήρων όσο και άλλων κοροπλαστικών εργαστηρίων. Το υπό μελέτη υλικό αποτελείται εξ ολοκλήρου από θραύσματα ειδωλίων, τα οποία παρουσιάζουν δυσκολίες ως προς την ταύτιση των τύπων, καθιστώντας την πολλές φορές επισφαλή.¹⁴⁰

A. ΕΙΔΩΛΙΑ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Κεφάλι αρχαϊκού ειδωλίου

Το πρωιμότερο παράδειγμα του υπό μελέτη υλικού, *αρ.1*, ανήκει στον τύπο της όρθιας ενδεδυμένης ανδρικής μορφής, και ειδικότερα στην λεγόμενη “ομάδα της Αφροδίτης” (εικ. 45)¹⁴¹. Σώζεται μόνο το κεφάλι, το οποίο χαρακτηρίζεται από μετωπικότητα. Παρά τη φθορά της επιφάνειας, διακρίνονται τα υστεροαρχαϊκά χαρακτηριστικά του εύσαρκου προσώπου (λοξά αμυγδαλωτά μάτια, έντονα ζυγωματικά) και τα μακριά μαλλιά, τα οποία αποδίδονται σε ενιαία μάζα¹⁴². Τα

¹³⁹ Λαζαρίδης 1960. Καλλιντζή 2017, 107.

¹⁴⁰ Δεδομένης της φύσης του ίδιου του υλικού, στην παρούσα εργασία ως «τύπος», ορίζεται μία ομάδα ειδωλίων με κοινά εικονογραφικά χαρακτηριστικά, χωρίς να προέρχεται από το ίδιο “αρχέτυπο”. Βλ. Nicholls 1952, 217-8.

¹⁴¹ Πρβλ. Higgins 1954, 71, αρ.151 πίν.50, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Ducat 1966, 65. Higgins 1967, 36, πίν. 14D. Rohde 1968, 37-38, πίν.5a, 6b. Langlotz 1975, 97. Sinn 1977, 35, αρ. 50, πίν. 18 (Σάμος). Δεσποίνη 2016, 350 εικ. 591α-γ. Σχετικά με τον τύπο βλ. Σκέρλου & Γρηγοριάδου 2014, 121-122, εικ.1.

¹⁴² Η αλλοίωση των χαρακτηριστικών της επιφάνειας μπορεί να συσχετιστεί με την πολλαπλή χρήση της μήτρας. Σύμφωνα με τα ιωνικά πρότυπα, με μήτρα ίσως συμπληρώνεται και η πίσω όψη του ειδωλίου, η οποία δεν σώζεται. Σχετικά βλ. Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, 71-73.

πρωιμότερα παραδείγματα του τύπου προέρχονται από την ανατολική Ελλάδα και αποδίδονται στα λεγόμενα Ανατολικο-Ιωνικά εργαστήρια, βάσει της ομοιότητας που παρουσιάζει ο τύπος με την μνημειακή γλυπτική της περιοχής¹⁴³. Λόγω της ευρείας διάδοσής του, γρήγορα υιοθετείται από τα υπόλοιπα εργαστήρια και εντάσσεται στην εκάστοτε τοπική παραγωγή, χωρίς να αλλοιώνεται ωστόσο ο αρχικός χαρακτήρας του¹⁴⁴.

Η ιδιαιτερότητα του ειδωλίου έγκειται στην παρουσία κυκλοτερούς, μη διαμπερούς, οπής στην κορυφή του κεφαλιού. Η παρουσία της υποδεικνύει την συμπλήρωση κάποιου ένθετου στοιχείου, πιθανότατα ενός είδους πόλου. Οι μορφές με πόλο είναι ευρέως διαδεδομένες στην παραγωγή ιωνικών πλαστικών αγγείων του 6^{ου} αι. π.Χ., τα οποία λόγω της χρήσης τους ως μυροδοχεία εισάγονται στις περισσότερες ελληνικές πόλεις μαζί με το ακριβό περιεχόμενό τους¹⁴⁵. Στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ., η διακοπή του εμπορικών σχέσεων με την Ιωνία, συμπίπτει με την υιοθέτηση του τύπου στα ειδώλια· ο πόλος συνεχίζει να υφίσταται, αλλά χάνει την λειτουργικότητά του ως στόμιο αγγείου και παραμένει ως διακοσμητικό στοιχείο¹⁴⁶. Αν και παράλληλά του εντοπίζονται στα περισσότερα κοροπλαστικά εργαστήρια, πιθανότατα πρόκειται για δημιουργία του τοπικού εργαστηρίου, όπως υποδηλώνει η παρουσία πλήθους παρόμοιων ειδωλίων τόσο στις εσχάρες του ιερού της Δήμητρας και Κόρης του Βορείου Περιβόλου, όσο και στην ευρύτερη περιοχή των Αβδήρων¹⁴⁷ (εικ. 114). Βάσει των παραπάνω το ειδώλιο χρονολογείται στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ..

¹⁴³ Η παλαιότερη έρευνα απέδιδε την δημιουργία του τύπου στην Ρόδο. Βλ. Knoblauch 1937, 131 κ.ε. Higgins 1954, 19 κ.ε. Σήμερα πιθανότερη κρίνεται η προέλευση του τύπου από κάποιο εργαστήριο της ανατολής (Ιωνία, Σάμος). Diehl 1964. Boardman & Hayes 1966, 66. Higgins 1967, 30. Erythrai II 1977, 65 κ.ε. Σχετικά με την ομοιότητα του τύπου με την μνημειακή γλυπτική βλ. Akurgal 1961, 224, εικ.188-9. Freyer-Schauenburg 1974, 107 κ.ε., αρ.58 πίν.46 (Σάμος). Karakasi 2006, 163-4.

¹⁴⁴ Σχετικά βλ. Huysecom-Haxhi 2009, 608-609, 619-622. Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, 58-59.

¹⁴⁵ Παράλληλα μορφών με πόλο βλ. Higgins 1954, 52-53, αρ. 75-76, πίν.16 (Κάμειρος, υστ. 6^{ος} αι. π.Χ.), 71, αρ. 151, πίν.30 (Ρόδος, πρώιμος 5^{ος} αι. π.Χ.). Bertessago 2016, 122 εικ.2. Gasparri 2016, 127-34. Huysecom-Haxhi 2016, 75 εικ.6-7. Σχετικά με τα μυροδοχεία βλ. Σισμανίδης 2014, 353. Χρυσοστόμου 2014, 396-397.

¹⁴⁶ Walters 1903, πίν. XVII (Ρόδος). Σίνδος 1985, 176-7, αρ.284. Καλτσάς 1998, 134, αρ.3, πίν.1638. Trakosopoulou 2016, 283 εικ.12. Σχετικά με το "papades types", βλ. Higgins 1954, 203. Η διακοπή του εμπορίου σχετίζεται πιθανότατα με την ιωνική επανάσταση και την αποτυχία της. Βλ. Higgins 1954, 21.

¹⁴⁷ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1987α, 416 εικ. 5. Στην άποψη αυτή συμβάλει και ο πηλός του, ο οποίος ομοιάζει του τοπικού, σύμφωνα με τις υποδείξεις του Λαζαρίδη (1960, 11).

Νεαρή ανδρική μορφή με πύλο.

Ο τύπος αυτός αντιπροσωπεύεται από ένα ειδώλιο, *αρ.2*, νεαρής αγένειας ανδρικής μορφής, η οποία φέρει κωνικό πύλο (εικ. 46). Σώζεται μόνο το κεφάλι της μορφής, με το τετραγωνισμένο πρόσωπο, τα χαρακτηριστικά του οποίου αποδίδονται χονδροειδώς. Η οπίσθια όψη είναι επίπεδη και αδιαμόρφωτη. Η θραυσματικότητά του δεν επιτρέπει την αποκατάσταση του ειδωλίου και την ασφαλή απόδοσή του σε κάποιον συγκεκριμένο τύπο. Η παρουσία, όμως, παραλλήλων από την περιοχή του Βορείου Περιβόλου επιτρέπει μία πιθανή αποκατάστασή του ως οκλάζουσα μορφή με ιμάτιο στους ώμους της¹⁴⁸.

Ο τύπος της οκλάζουσας νεανικής μορφής με ιμάτιο και κωνικό πύλο είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος στα κλασικά χρόνια, ιδιαίτερα στην Βοιωτία, και αντλεί τα πρότυπά του από ιωνικά και ροδιακά εργαστήρια. Ξεκινάει από τον 5^ο αι. π.Χ. και συνεχίζει μέχρι και την ελληνιστική περίοδο, όπου όμως χάνει την μετωπικότητά του και αποκτάει πλαστικότητα. Η ερμηνεία του παραμένει ένα ακανθώδες ζήτημα για την έρευνα, καθώς η παρουσία του πύλου μπορεί να συνδεθεί με διάφορες μορφές, τόσο θεϊκές όσο και θνητές¹⁴⁹. Ειδικότερα, τα ειδώλια αυτού του τύπου αποτελούν συχνό εύρημα σε ιερά, χθόνιων κυρίως θεοτήτων, και έχουν ταυτιστεί με απεικονίσεις Άτεως ή Ερμή, αλλά και βοσκού, λάτρεως και ταξιδιώτη¹⁵⁰. Στην ελληνιστική εποχή ο τύπος αυτός συνδέεται κυρίως με την απεικόνιση των Διοσκύρων και των Καβείρων, η οποία μπορεί να θεωρηθεί πιθανή ερμηνεία και για την κλασική περίοδο¹⁵¹. Το ειδώλιο μπορεί να χρονολογηθεί στα μέσα/τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ.

¹⁴⁸ Παράλληλα του τύπου εκτίθενται στο Μουσείο Αβδήρων, προθήκη 2.

¹⁴⁹ Winter 1903 I, 187 αρ.7. Jacopi 1931, 208-219, εικ. 221-222b (Ρόδος). Higgins 1954, αρ.833, πίν.114 (Βοιωτία), 92-93, αρ. 255-6, πίν. 45 (Λίνδος, 5^{ος} αι. π.Χ.). Schmaltz 1974, αρ. 253-61, πίν.21. Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, 84 αρ. 706. Kountouri 2016, εικ. 9. Για την σημασία του τύπου βλ. Robinson 1933, 261-2. (Βοιωτία), Hadzisteliou-Price 1969, 95-111, πίν.21-22. Viemeisel- Schlörb 1997, 59-61, αρ.177-182. Kleiner 1984, 10, αρ. 270. Merker 2000, 79-80. Η χρήση τους είναι κυρίως αναθηματική και λατρευτική, αλλά βρίσκονται και ως κτερίσματα. Βλ. Ειδώλιο 2017, 302, αρ. 289, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

¹⁵⁰ Robinson 1952, 261-2, αρ. 360, πίν. 106 (5^{ος} π.Χ.). Higgins 1954, 92-93. Hadzisteliou-Price 1969, 99 κ.ε. Higgins 1986, 105, 189 εικ. 126.

¹⁵¹ Besques 1954, αρ. c525-530, πίν. XCVII, (Τάραντας). Burkert 1993, 568.

Κεφάλι γυναικείας μορφής με επίβλημα

Το ειδώλιο **αρ.3** ανήκει στον τύπο της ενδεδυμένης γυναικείας μορφής με ιμάτιο που καλύπτει το κεφάλι (εικ. 47). Η φθορά του προσώπου δεν επιτρέπει τη μελέτη των επιμέρους χαρακτηριστικών του ειδωλίου, εκτός της κομμώσεως, η οποία είναι κυματοειδής. Το ιμάτιο αποδίδεται σε ενιαία μάζα, η οποία καλύπτει το κεφάλι και πέφτει στους ώμους. Η πίσω πλευρά είναι χειροποίητη και επίπεδη, αποδίδοντας μόνο τον όγκο του ειδωλίου. Η αποσπασματική διατήρησή του δεν επιτρέπει την απόδοσή του σε κάποιον όρθιο ή καθιστό τύπο. Ωστόσο, βάσει παραλλήλων από τον Βόρειο Περίβολο, η μορφή πρέπει να αποδιδόταν ενδεδυμένη με ποδήρες ένδυμα και ιμάτιο (εικ. 115-6)¹⁵².

Οι καλύτερα σωζόμενες μορφές προέρχονται από τον τύπο της καθιστής ενδεδυμένης γυναικείας μορφής. Ο τύπος αυτός είναι ευρέως γνωστός καθ' όλο τον 6^ο αι. π.Χ. και συνεχίζει ως το τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ.¹⁵³. Ωστόσο, γυναικείες μορφές με καλύπτρα απαντώνται και σε όρθιους ενδεδυμένους τύπους, οι οποίοι φέρουν κάποιο αντικείμενο στο χέρι, συνήθως φιάλη¹⁵⁴. Αν και το συγκεκριμένο ειδώλιο δεν μπορεί να αποδοθεί με ασφάλεια σε κάποιον τύπο, ανήκει σε μορφή, η οποία χαρακτηρίζεται από ιερατικότητα. Βάσει των παραλλήλων αλλά και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του μπορεί να χρονολογηθεί στο α' μισό του 5^{ου} αι. π.Χ.

Καθιστή ενδεδυμένη γυναικεία μορφή

Το ειδώλιο **αρ.4** αποτελεί θραύσμα καθιστής ενδεδυμένης γυναικείας μορφής (εικ. 48). Σώζεται μόνο τμήμα του αριστερού μηρού, όπου διακρίνονται οι πτυχώσεις του ενδύματος, και του χεριού που εφάπτεται σε αυτόν. Η απόδοση των πτυχώσεων και των δαχτύλων με εγχαράξεις χαρακτηρίζεται από γραμμικότητα. Ο τύπος ξεκινάει από τα ανατολικο-ιωνικά εργαστήρια και την Αττική στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. και είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος τόσο στην αρχαϊκή όσο και στην κλασική περίοδο. Οι μορφές παρουσιάζονται καθημένες σε κάθισμα ή θρόνο, σε στάση αυστηρά μετωπική, ντυμένες με ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο¹⁵⁵. Χαρακτηριστική είναι η κίνηση των χεριών, τα οποία κάμπτονται στον αγκώνα και φέρονται πάνω στα γόνατα των

¹⁵² Καλλιντζή 2011, 1168 εικ. 1520-21.

¹⁵³ Καλλιντζή 2017, 107, εικ.3. (Άβδηρα, 5^{ος} αι. π.Χ.)

¹⁵⁴ Αντίστοιχα κεφάλια μπορούν να αποδοθούν και σε όρθιες μορφές με χιτώνα, ιμάτιο και φιάλη. Σχετ. βλ. Αχειλαρά 2006, 48-49, αρ. 25-28, 38-39, 47-49 και χρονολογούνται στα μέσα και τέλη 5^{ου} αι. π.Χ.

¹⁵⁵ Σισμανίδης 2014, 351. Δεν είναι εύκολα αναγνωρίσιμο αν οι μορφές φορούν χιτώνα ή πέπλο. Βλ. Viereisel- Schlörb 1997, 23.

ενωμένων ποδιών. Σε ορισμένες περιπτώσεις το ένα χέρι φέρεται μπροστά από το στήθος, ενώ συχνή είναι και η απεικόνιση κουροτρόφων. Η παλαιότερη έρευνα έτεινε στην απόδοση αυτών των μορφών σε θεϊκές μορφές, ωστόσο πιθανή θεωρείται και η απεικόνιση θνητών ανθρώπινων μορφών¹⁵⁶. Ο τύπος είναι ιδιαίτερα δημοφιλής και επιβιώνει αναλλοίωτος στα βασικά χαρακτηριστικά του ως το τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ.¹⁵⁷. Το ειδώλιο χρονολογείται στον 5^ο αι. π.Χ.

Β. ΕΙΔΩΛΙΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

ΘΕΪΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

Αθηνά

Σε ειδώλιο Αθηνάς ανήκει το θραύσμα *αρ.5* (εικ. 49). Σώζεται μόνο τμήμα του κορμού της θεάς, η οποία αποδίδεται κατενώπιον με πολύπτυχο χειριδωτό χιτώνα, ζωσμένο κάτω από το στήθος. Οι πτυχώσεις του ενδύματος αποδίδονται πλαστικά, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι χιαστί ταινίες που φέρει στο στήθος. Πρόκειται για απόδοση ενός συνηθισμένου κοσμήματος με την ονομασία περίαμμα, το οποίο φέρει μετάλλιο στο κέντρο του στήθους ενώ οι ταινίες δένουν πίσω στην πλάτη· το στοιχείο αυτό είναι ευρέως διαδεδομένο τόσο σε πλαγγόνες όσο και σε θεϊκές αλλά και θνητές μορφές της ελληνιστικής περιόδου¹⁵⁸. Στο κέντρο του θώρακα σώζεται σχεδόν ακέραιη καρδιάσχημη αιγίδα με γοργόνειο, το οποίο είναι ένθετο και κακοτυπωμένο. Τα χαρακτηριστικά του εύσαρκου προσώπου με τα μικρά μάτια και τα έντονα χαρακτηριστικά θυμίζουν τεχνοτροπικά τα ειδώλια παιδικών μορφών της ελληνιστικής περιόδου¹⁵⁹. Η θεά φέρει επιπλέον ένθετα στοιχεία, όπως περιδέραιο και βοστρύχους που πέφτουν στους ώμους¹⁶⁰. Η πίσω όψη του ειδωλίου είναι κατασκευασμένη από μήτρα και αποδίδει περιληπτικά τον όγκο του ειδωλίου.

¹⁵⁶ Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, 59-60.

¹⁵⁷ Εξαιτίας αυτού χρονολογείται βάσει των συνευρημάτων. Σχετικά βλ. Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, 80. Nicholls 1952, 220, πίν. 44a. Vierneisel- Schlörb 1997, 23-24, X.

¹⁵⁸ Laumonier 1956, 140, αρ.370. Besques 1963a, 14, πίν.11 a-c (1^{ος} αι. π.Χ.). Topperwein 1971, 129, αρ.29 και 132, αρ.70. Mrogenda 1996, 54-56. Burn & Higgins 2001, αρ.2005, πίν. 1 (Αθήνα). Rumscheid 2006, 442, αρ. 112, πίν.46. (Αθηνά με ιμάντες και χειριδωτό χιτώνα ζωσμένο στην μέση). Barrett 2011, εικ.D30-35. Μαχαίρα 2014, 86 εικ. 9 (ιμάντες σε τύπο ιερατικής Αρτέμιδος, 3^{ος} αι. π.Χ, Ρόδος).

¹⁵⁹ Αχειλαρά 2006, 105, αρ.789-91 (β' μισό 2^{ου} αι. π.Χ.).

¹⁶⁰ Η απόδοση των μαλλιών είναι ελληνιστική. Βλ. Merker 2000, 255-256, αρ.Η412, πίν. 58.

Ο τύπος της Αθηνάς είναι ιδιαίτερα διαδεδομένος και εντοπίζεται κυρίως σε ιερά, ως ανάθημα. Ως εκ τούτου ακολουθεί τους τύπους της μνημειακής γλυπτικής. Η θεά συνήθως απεικονίζεται σε μετωπική στάση με περικεφαλαία, ζωσμένο πέπλο, αιγίδα με γοργόνειο και κράνος, έχοντας την ασπίδα ακουμπισμένη στο πλάι ή στο χέρι¹⁶¹. Στην ελληνιστική περίοδο, ωστόσο, η απεικόνιση της θεάς δεν είναι τόσο διαδεδομένη και χαρακτηρίζεται από την παρουσία των βασικών συμβόλων της ταυτότητάς της. Επομένως, στο συγκεκριμένο παράδειγμα πιθανή κρίνεται η χρήση κάποιου άλλου τύπου για την θεά, και η απόδοση της ταυτότητάς της επιτυγχάνεται με την ένθεση του γοργονείου¹⁶². Το ειδώλιο χρονολογείται στον 3^ο- 2^ο αι. π.Χ.

Κυβέλη

Το ειδώλιο *αρ.6*, αν και θραυσματικό, ανήκει σε ένθρονη ενδεδυμένη μορφή με ιμάτιο, η οποία φέρει στο αριστερό χέρι ομφαλωτή φιάλη¹⁶³ (εικ. 50). Στο μέσον του μηρού μπορεί να αναγνωριστεί «διπλοῖς», αναδιπλωμένο δηλαδή τμήμα του ιματίου. Ο τύπος αυτός, ο οποίος προέρχεται από τις ένθρονες γυναικείες μορφές των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων, συνδέεται με θεϊκές μορφές ανδρικές και γυναικείες, κυρίως όμως με απεικονίσεις Κυβέλης¹⁶⁴. Ο τύπος της θεάς παραμένει αναλλοίωτος στα βασικά του χαρακτηριστικά, την παρουσία δηλαδή τυμπάνου στο αριστερό χέρι και λιονταριού, είτε στο πλάι του θρόνου, είτε στην αγκαλιά της θεάς (εικ. 117)¹⁶⁵. Τα ειδώλια αυτού του τύπου εμφανίζονται τον 5^ο αι. π.Χ. και γίνονται ιδιαίτερα δημοφιλή στην ελληνιστική περίοδο¹⁶⁶. Το θραύσμα από την πύλη του Νοτίου Περιβόλου, παρά την αποσπασματικότητά του χαρακτηρίζεται από μετωπικότητα, κοντόχοντρες αναλογίες και προχειρότητα ως προς την απόδοση των πτυχώσεων. Τα στοιχεία αυτά συμβάλουν σε μια όψιμη χρονολόγηση του ειδωλίου στον 1^ο αι. π.Χ.- 1^ο αι. μ.Χ.

¹⁶¹ Besques 1963a, 84, πίν. 103d (1^{ow} αι. π.Χ). Bourgeois 1978, III, 74-75, αρ. TC54, πίν. 93.403. Besques 1986, 23-24, πίν. 18e-19 (1^{oc} αι. π. Χ.). Barrett 2011, αρ. D121..

¹⁶² Για αντίστοιχη πρακτική βλ. Thompson 1962, 248, πίν. 87 T3038.

¹⁶³ Αχειλαρά 2006, αρ. 962, 969 (1^{oc} μ.Χ). Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, 201.

¹⁶⁴ Στον τύπο αυτό μπορεί να αποδοθεί και το παρόν ειδώλιο, καθώς στα συνευρήματά του υπάρχουν ειδώλια λιονταριών, τα οποία υποδηλώνουν την λατρεία της θεάς στην ευρύτερη περιοχή.

¹⁶⁵ Σχετικά με την εικονογραφία της Κυβέλης βλ. Λαζαρίδης 1960, Α35-6. Πετρόχειλος 1992, 21-65. Roller 1999. Hermay 2000, 193-203. Βικέλα 2001, 41-71. Κατακούτα 2014, 440-446 όπου και σχετική βιβλιογραφία. Ειδώλια λιονταριών που πιθανότατα σχετίζονται με ειδώλια Κυβέλης είναι τα *αρ. 50-52*.

¹⁶⁶ Κλασικοί τύποι Κυβέλης: Robinson 1931, 63-64, αρ. 355, πίν. 36. Rumscheid 2006, 409-10, αρ. 8-9, πίν.3,1-2. Ελληνιστικής περιόδου: Bruns 1946, 41, εικ. 26. Thompson 1954, 98, αρ. 58. Laumonier 1956, 135, αρ.1. Topperrwein 1971, 133, αρ.74. Naumann 1983, 270, αρ.621.

Φτερό ερωτιδέως (;)

Ειδώλιο *αρ.8*. Πρόκειται για τη δεξιά φτερούγα φτερωτής μορφής, μικρών διαστάσεων (εικ. 52). Η απόδοση του φτερών είναι πλαστική και σώζει κυανό και ερυθρό χρώμα. Πιθανότατα ανήκει σε τύπο ερωτιδέως εν πτήσει¹⁶⁷. Ο τύπος αυτός είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στην ελληνιστική περίοδο, όπου ο έρωτας απεικονίζεται ως μικρό παιδί με φτερά να φέρει κάποιο αντικείμενο ή ζώο, ενώ πολύ συχνά εντοπίζεται σε συμπλέγματα με την θεά Αφροδίτη. Ωστόσο ο τύπος των φτερών που φέρει η θεότητα ποικίλει βάσει της ηλικίας του¹⁶⁸. Τα φτερά συνδέονται συχνά και με άλλες φτερωτές θεότητες, όπως η Νίκη, ωστόσο, η θεά συνήθως απεικονίζεται με μεγάλα φτερά τα οποία ταιριάζουν στην απεικόνιση νεαρής γυναίκας¹⁶⁹. Τα ειδώλια των ερωτιδέων, λόγω της φύσης της θεότητας, συνδέονται με χώρους γυναικείας δραστηριότητας. Ωστόσο, η συχνή εύρεσή τους σε παιδικές ταφές, τα έχει συνδέσει και με απεικονίσεις της ψυχής του νεκρού ή παιχνίδια¹⁷⁰. Το ειδώλιο πιθανότατα ανήκει στον 3^ο-2^ο αι. π.Χ.

Γυναικεία ενδεδυμένη μορφή με φιάλη

Το ειδώλιο *αρ.7* αποδίδει την δεξιά πλευρά γυναικείας μορφής, η οποία φέρει ιμάτιο και κρατάει ομφαλωτή φιάλη (εικ. 51). Η απόδοση τόσο του ενδύματος όσο και της φιάλης είναι σχηματική¹⁷¹. Ο τύπος, όπως ήδη προαναφέρθηκε είναι γνωστός από τον 5^ο αι. π.Χ. και συνδέεται με θεότητες, ιέρειες ή και λατρεύτριες. Λόγω της αποσπασματικότητας του ειδωλίου, η χρονολόγησή του στηρίζεται κυρίως στην απόδοση της πτυχολογίας του ενδύματος, η οποία εντοπίζεται από το τέλος του 2^{ου} αι. π.Χ. και κυρίως στον 1^ο αι. π.Χ.

¹⁶⁷ Λαζαρίδης 1960, 26-29. Besques 1963α, 37, πίν.41e (1^{ος} αι. π.Χ.). Besques 1972, 48, πίν. 56d-f (1^{ος} π.Χ.). Besques 1992, 27, πίν.4c (3^{ος} π.Χ.), πίν.6b-f (αρχές 3^{ου} π.Χ.), Burn & Higgins 2001, 70, αρ. 2144, πίν. 26 (Τανάγρα, 3^{ος} π.Χ.).

¹⁶⁸ Την ίδια περίοδο ο έρωτας απεικονίζεται και ως νεαρός έφηβος, αλλά σπανιότερα. Σχ. Βλ. Βιβλιοδέτης-Αβρονιάκη 2013, 38.

¹⁶⁹ Besques 1992, 35, πίν.11b: Νίκη με παρόμοιο φτερό (τέλος 4^{ου} αι. π.Χ.). Με φτερά απεικονίζεται και ο Άττις, βλ. Μποσνάκης 2014, 159-160 (μέσα 1^{ου} π.Χ.).

¹⁷⁰ Σχετ. βλ. Mrogenda 1996, 128-131. Κοτταρίδη 1997, 89. Huguenot 2008, 263-268.

¹⁷¹ Παρόμοια απόδοση ενδύματος: Besques 1963α, πίν. 24d (1^{ος} π.Χ.). Αχειλαρά 2006, 58, αρ. 456 και 458 (μέσα-τέλη 2^{ου} αι. π.Χ.).

ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΜΟΡΦΕΣ

Α. Ανδρικές Μορφές

Ενδεδυμένη ανδρική μορφή με χλαμύδα

Το ειδώλιο *αρ.9* απεικονίζει ανδρική μορφή, η οποία φέρει χλαμύδα που πορπώνεται στο δεξί ώμο (εικ. 53). Η χλαμύδα καλύπτει το σύνολο του λαιμού, διαμορφώνοντας έντονες πλαστικές οριζόντιες πτυχώσεις, οι οποίες ακολουθούν την κίνηση του ενδύματος. Ο τύπος αυτός συναντάται κυρίως σε νεανικές και παιδικές μορφές, οι οποίες αποδίδονται όρθιες ή καθιστές να φέρουν χιτωνίσκο, χλαμύδα και κρηπίδες¹⁷² (εικ. 118). Η αποσπασματικότητα του θραύσματος δεν επιτρέπει την ταύτιση της κίνησης του ειδωλίου, περιορίζοντας τη μελέτη του στον τύπο του ενδύματος. Παράλληλα του τύπου εντοπίζονται στη Μυτιλήνη, την Τανάγρα και την Αττική και χρονολογούνται στον ύστερο 4^ο αι. π.Χ και στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ.

Ανδρική Ενδεδυμένη Μορφή

Το ειδώλιο *αρ.10* δεν μπορεί λόγω της αποσπασματικότητάς του να αποδοθεί με ασφάλεια σε έναν τύπο (εικ. 54). Πρόκειται για ανδρική ενδεδυμένη μορφή, η οποία φέρει χιτώνα με κοντές χειρίδες, οι πτυχώσεις του οποίου αποδίδονται με απλές εγχαραξεις. Μία λοξή, πτυχωμένη παρυφή, η οποία περνάει διαγώνια το στήθος κατεβαίνοντας προς τον δεξιό γοφό (balteus), υποδηλώνει την παρουσία ιματίου ή τηβέννου¹⁷³. Το χέρι που σώζεται κάμπτεται στον αγκώνα και πιθανότατα φερόταν προς τα εμπρός και ίσως να έφερε φιάλη βάσει των παραλλήλων¹⁷⁴. Χρονολογείται στον 1^ο αι π.Χ.- 1^ο αι. μ.Χ.

Πόδι Ανδρικής Μορφής με Υψηλό Υπόδημα

Το θραύσμα *αρ.11* ανήκει σε ειδώλιο ανδρικής μορφής με υψηλά υποδήματα (εικ. 55). Πρόκειται για τμήμα του αριστερού ποδιού, από το ύψος του γονάτου ως τον

¹⁷² Σχετικά με τύπους καθήμενων χλαμυδοφόρων μορφών βλ. Winter 1903 II, 256, αρ. 1,3 (Τανάγρα). Leyenaar-Plasier 1979, 515-516, αρ. 1505, πίν. 192 (Ιταλία). Schürmann 1989, 172-173, αρ. 626, πίν. 104 (Τανάγρα). Schmidt 1994, 78-79, αρ. 104, πίν.20 (άγνωστη προέλευση). Αχειλαρά 2006, αρ.401-409 (τέλος 4^{ου} - αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.). Σχετικά με παράλληλα από τύπους όρθιων παιδικών μορφών με χλαμύδα βλ. Thompson 1963, 84-86, πίν. LXId. Higgins 1967, 100, πίν.41d (Αττική). Besques 1972, 34, πίν.42b-c (3^{ος} π.Χ.). Schneider-Hermann 1984, 303, πίν. LV1. Burn & Higgins 2001, 36, αρ. 2011, πίν. 2.,67-69, πίν. 23-25, αρ. 2130-2139 (Τανάγρα 3^{ος} αι. π.Χ.). Αχειλαρά 2006, 79, αρ. 416-417 (Μυτιλήνη).

¹⁷³ Τα παράλληλα του τύπου χρονολογούνται στον 1^ο αι π.Χ.- 1^ο αι. μ.Χ. Σχετικά βλ. Besques 1963β, 121, αρ. LY 1604 και 1536, πίν.145d-e. Törperwein 1976, 103, αρ.435, πίν. 65 (Πέργαμος). Αχειλαρά 2006, 68-69, αρ. 958-1002.

¹⁷⁴ Αχειλαρά 2006, 68-69, αρ. 962, 968-9, 980.

αστράγαλο¹⁷⁵. Η μορφή έφερε υψηλό υπόδημα (κρηπίδα), το οποίο αποδίδεται με εγχάρακτη δικτυωτή διακόσμηση μεταξύ δύο κάθετων παράλληλων γραμμών στη μπροστινή πλευρά. Ένθετα στοιχεία, πιθανότατα, αποδίδουν περικνημίδες. Το ειδώλιο χρονολογείται πιθανότατα στον 3^ο αι. π.Χ.

Όρθια νεανική ανδρική (;) μορφή με ιμάτιο

Στον τύπο αυτό ανήκουν δύο παραδείγματα από το σύνολο των εξεταζομένων ειδωλίων (**αρ.12-13**). Και στα δύο σώζεται τμήμα των ποδιών της μορφής και του ιματίου. Ο τύπος ξεκινάει στα κλασικά χρόνια αλλά αποκτάει ιδιαίτερη διάδοση στα ελληνιστικά¹⁷⁶ (**εικ. 119-20**). Οι μορφές παρουσιάζονται γυμνές ή ημίγυμνες, σε ήρεμη όρθια στάση. Το ιμάτιο διαδραματίζει ιδιαίτερο ρόλο, καθώς λειτουργεί ως φόντο από το οποίο εξέχει ανάγλυφα η μορφή. Η αποσπασματικότητα των ειδωλίων δεν επιτρέπει την ένταξή τους σε κάποιον συγκεκριμένο τύπο, καθώς η ανάγλυφη απόδοση των σκελών χρησιμοποιείται ευρέως¹⁷⁷. Ο συνηθέστερος τύπος είναι αυτός της όρθιας ιματιοφόρου ανδρικής μορφής, όπου το ιμάτιο πορπώνεται στον έναν ώμο και κατεβαίνει προς τα κάτω αφήνοντας ακάλυπτο το γυμνό νεανικό σώμα¹⁷⁸. Ο τύπος αυτός ξεκινάει από την Βοιωτία και η ερμηνεία του είναι προβληματική καθώς μπορεί να απεικονίζει, θεό, ήρωα ή νέο άνδρα¹⁷⁹. Στην ελληνιστική περίοδο, ο τύπος αυτός χρησιμοποιείται και για την απόδοση γυναικείων μορφών, όπως η Αφροδίτη (**εικ. 121**). Από τα παραδείγματα της παρούσας εργασίας το ειδώλιο **αρ.12** (**εικ. 56**), το οποίο αποτελείται από τρία θραύσματα χαρακτηρίζεται από το μαλακό πλάσιμο της επιφάνειας, χαρακτηριστικό των κλασικών και πρώιμων ελληνιστικών χρόνων, όπου και πιθανότατα χρονολογείται¹⁸⁰. Το ειδώλιο **αρ.13** (**εικ. 57**) έχει πιο σκληρό πλάσιμο ενώ χαρακτηρίζεται από την ραδινή απόδοση του ποδιού το οποίο ανοίγεται ελαφρά προς το πλάι. Ο πηλός του είναι ερυθρός, σκληρός και ιδιαίτερα λείος και πιθανότατα

¹⁷⁵ Mollard-Besques 1963β, 1101, πίν. 155a. Αχειλαρά 2006, 79 αρ. 1016 (1^{ος} αι. π.Χ.).

¹⁷⁶ Παραδείγματα του 5^{ου} αι. π.Χ.: Higgins 1954, 220-1, αρ. 823-825, πίν. 114 (Βοιωτία, 5^{ος} π.Χ.) Chesterman 1974, 40 ff πίν. 35f. Leyenaar-Plasier 1979, αρ. 50, πίν.9. Schmidt 1994, 62-3, αρ.71, πίν. 16f. (Βοιωτία, 5^{ος} π.Χ.). Αχειλαρά 2006, 71, αρ. 127-8 (5^{ος} αι. π.Χ.),

¹⁷⁷ Οι τύποι των ειδωλίων που χρησιμοποιούν το ύφασμα του ενδύματος ως φόντο παρουσιάζουν ιδιαίτερη ποικιλία. Ο τύπος των ζευγαριών είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Βλ. Αχειλαρά 2006, 87-88, αρ. 438-43 (1^{ος} π.Χ.)

¹⁷⁸ Αχειλαρά 2006, 72, αρ. 952-4 (1^{ος} π.Χ.)

¹⁷⁹ Chesterman 1974, 41-43.

¹⁸⁰ Ο πηλός του είναι ιδιαίτερα καθαρός και μαλακός, και πιθανότατα τοπικός.

αποτελεί εισαγωγή από άλλο εργαστήριο¹⁸¹. Το ειδώλιο ανήκει πιθανότατα στην ύστερη ελληνιστική περίοδο.

Β. Γυναικείες Μορφές

Γυναικείες μορφές με χιτώνα και ιμάτιο

Το ειδώλιο **αρ.14** αποτελείται από δύο μη συγκολλώμενα θραύσματα τα οποία ανήκουν σε ειδώλιο όρθιας ενδεδυμένης γυναικείας μορφής με χιτώνα και ιμάτιο, εκτός τύπου Τανάγρας¹⁸² (εικ. 58-9). Η γυναικεία μορφή στέκεται με άνετο το αριστερό σκέλος, που λυγισμένο φέρεται προς τα πλάγια και λίγο πίσω. Φοράει ποδήρη χιτώνα, ο οποίος σχηματίζει βαθύ τριγωνικό άνοιγμα σχήματος V στο στήθος και ιμάτιο, το οποίο διατρέχει διαγώνια τον κορμό, ανασηκωμένο στην αριστερή πλευρά¹⁸³. Η απόδοση της υφής των ενδυμάτων είναι μαλακή και πλαστική αφήνοντας το αριστερό σκέλος να διαγραφεί κάτω από το ύφασμα. Οι ανάγλυφες πτυχώσεις αποδίδονται ιδιαίτερα πλαστικά¹⁸⁴. Το ειδώλιο χαρακτηρίζεται από την άνετη κίνηση, χαρακτηριστικό της ελληνιστικής περιόδου. Ο τύπος αυτός εμφανίζεται τον 4^ο αι. π.Χ και συνεχίζει ως τον 1^ο αι. π.Χ¹⁸⁵. Βάσει των παραλλήλων του, πιθανότατα χρονολογείται στον 4^ο- 3^ο αι. π.Χ.

Το ειδώλιο **αρ.15** ανήκει σε γυναικεία ενδεδυμένη μορφή¹⁸⁶ (εικ. 60). Σώζεται μόνο τμήμα του δεξιού χεριού της μορφής, το οποίο κάμπτεται ελαφρώς στον αγκώνα και φέρεται μπροστά από τον κορμό. Ιμάτιο με ανάγλυφες πτυχώσεις καλύπτει το χέρι από το ύψος του ώμου ως τον αγκώνα, ενώ στον καρπό φέρει βραχιόλι, το οποίο αποδίδεται με ένθετο τμήμα πηλού. Η αποσπασματικότητα του ειδωλίου δεν επιτρέπει την απόδοσή του σε κάποιον συγκεκριμένο τύπο¹⁸⁷. Χρονολογείται στον 3^ο- 2^ο αι. π.Χ.

¹⁸¹ Αχειλαρά 2006, 72, αρ. 955 (1^{ος} π.Χ.).

¹⁸² Σύμφωνα με την Burn κάποια ειδώλια ενδεδυμένων γυναικείων μορφών δεν σχετίζονται με τους τύπους Τανάγρας αλλά με την μεγάλη γλυπτική. Βλ. Burn 1997, 84-90.

¹⁸³ Thompson 1959, 145. Thompson 1963β, 35. Καραπάνου 2014, 420, εικ. 1

¹⁸⁴ Παρόμοια απόδοση πτυχώσεων Robinson 1931, 56-57, αρ. 334 πίν. 32. (5^{ος} αι. π.Χ)- ανδρικό. Muller 2002, 525 εικ. 5 (από το Θεσμοφόριο, Τύπος Ελένης).

¹⁸⁵ Muller 1996, 191-99, αρ. 289, πίν. 59. (Θάσος, ύστ. 4^{ος} αι. π.Χ.). Besques 1963, 23, πίν.24a. (1^{ος} π.Χ.).

¹⁸⁶ Πρβλ. Rumscheid 2006, 436 αρ.90, πίν. 37. Αντίστοιχη απόδοση έχουν τύποι Ταναγραίων. Βλ. Merker 2000, 128, αρ. H47, πίν. 27. Mitsopoulos-Leon 2015, 87-93, αρ. 73-74, πίν. 12,

¹⁸⁷ Το θραύσμα αυτό έχει ίδιο πηλό και τεχνική με το ειδώλιο Αθηνάς (**αρ. 5**), με το οποίο πιθανότατα συνανήκει αν και το μέγεθος είναι δυσανάλογο. Πιθανόν να ανήκει σε κάποιο σύμπλεγμα ή προέρχεται από το ίδιο εργαστήριο και τεχνίτη με το προαναφερθέν.

Στον τύπο αυτό ανήκει και το ειδώλιο *αρ.18* (εικ. 63-4), το οποίο ανήκει σε μορφή με ποδήρη χιτώνα κάτω από την παρυφή του οποίου προβάλλει γυμνό το πέλμα του ποδιού¹⁸⁸. Τα δάχτυλα αποδίδονται αδρά με εγχαράξεις, ενώ το ειδώλιο πατά πάνω σε σύμφυτη χαμηλή πλίνθο, η οποία είναι τετράγωνης διατομής στην πρόσθια όψη και ελλειψοειδής πίσω. Λόγω της πλίνθου το ειδώλιο μπορεί να χρονολογηθεί στον 3^ο -1^ο π.Χ.

Χέρι γυναικείας (;) μορφής με ιμάτιο

Το ειδώλιο *αρ.16* (εικ. 61) σώζεται ιδιαίτερα θραυσματικά και η απόδοσή του σε έναν τύπο είναι επισφαλής. Απεικονίζεται το αριστερό χέρι της μορφής, το οποίο κάμπτεται στον αγκώνα και ανασηκώνεται προς τα πάνω με κλειστή την γροθιά. Σε συνέχεια της κίνησης, το ειδώλιο πρέπει να κρατούσε κάτι, πιθανότατα ιμάτιο, το οποίο αποδίδεται με μία λεπτή επιφάνεια πηλού.

Η κίνηση αυτή του χεριού είναι ιδιαίτερα συνηθισμένη σε απεικονίσεις μορφών, οι οποίες ανήκουν στον κύκλο της Αφροδίτης¹⁸⁹ (εικ. 121). Ο τύπος αυτός ξεκινάει από τα αττικά και βοιωτικά εργαστήρια και γνωρίζει ιδιαίτερη διάδοση κατά τον 3^ο αι. π.Χ., όπου αντιγράφεται ευρέως, και συνεχίζει ως τα ρωμαϊκά χρόνια¹⁹⁰. Η ίδια, ωστόσο, κίνηση αναγνωρίζεται και σε ειδώλια τόσο θνητών μορφών όσο και θεϊκών, όπως σε ειδώλια Απόλλωνα¹⁹¹. Βάσει των παραλλήλων το ειδώλιο χρονολογείται στον 2^ο αι. π.Χ.

Ταναγραίες

Σε τύπο ταναγραίας πρέπει να αποδοθεί το ειδώλιο *αρ.17* (εικ. 62), το οποίο σώζει αποσπασματικά την απόληξη ποδήρους ενδύματος, κάτω από την παρυφή του οποίου προβάλλει το πόδι της μορφής. Το ένδυμα, πιθανότατα χιτώνας, είναι

¹⁸⁸ Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, 223.

¹⁸⁹ Τύπος Αφροδίτης που αποκαλύπτεται από το ιμάτιο. Winter 1903 III 1, 85,5. Goldman-Jones 1942, 405, πίν. 21. Higgins 1954, 229-239, αρ. 860-69, πίν. 122-123, (Αφροδίτη, Νίκη και Λήδα, Βοιωτία 4^{ος} π.Χ.). Besques 1972, 14-16, πίν. 11, D48b,d,e,-50 (Βοιωτία, 3^{ος} αι. π.Χ.) και 47, πίν.56a-b (Μύρινα, 1^{ος} π.Χ.). Schmidt 1994, 57, αρ. 60, πίν. 15 (μέσα 4^{ου} αι. π.Χ.). Merker 2000, αρ. 114, πίν.66. Burn-Higgins 2001, 98-99, αρ. 2220, πίν. 40 (Κερκυρα, τύπος Αφροδίτης εν Κήποις, 1^{ος} μ.Χ.). Καλλιντζή 2017, 106, εικ.2 (2^{ος} αι. π.Χ.).

¹⁹⁰ Χιδίογλου 2004, 31-32, εικ.3.

¹⁹¹ Kallintzi 2006, αρ.2, πίν. 20 (τέλος 4^{ου} αι. π.Χ.).

πολύπτυχο και οι πτυχώσεις αποδίδονται βαθιά και καθαρά¹⁹². Στον ίδιο τύπο ανήκει και το ειδώλιο *αρ.28* (εικ. 75).

Πρόκειται για έναν από τους πιο διαδεδομένους τύπους της ελληνιστικής περιόδου¹⁹³. Εμφανίζεται τον 5^ο αι. π.Χ. στην Αττική και αποκτάει ιδιαίτερη διάδοση κατά τα ελληνιστικά χρόνια στην Βοιωτία, από όπου και πήρε την ονομασία του. Γενικότερα, «Ταναγραίες» χαρακτηρίζονται οι γυναικείες μορφές οι οποίες φέρουν χιτώνα και συχνά καλύπτονται από ιμάτιο (εικ. 122). Ο τύπος παραμένει αμετάβλητος στα βασικά χαρακτηριστικά του, ανεξαρτήτως εργαστηρίου· ωστόσο, η ευρεία χρήση πολλαπλών μητρών για την κατασκευή ενός ειδωλίου, έδωσε την δυνατότητα στους τεχνίτες να δημιουργήσουν μια ποικιλία ειδωλίων βάσει δευτερευόντων στοιχείων, όπως η κόμμωση και τα ένθετα αντικείμενα που φέρουν οι μορφές¹⁹⁴. Η ερμηνεία του τύπου έχει απασχολήσει μεγάλο τμήμα της έρευνας της κοροπλαστικής. Πιθανότατα, πρόκειται για απεικονίσεις γυναικών της εποχής, οι οποίες παρουσιάζονται σε διάφορες στιγμές της καθημερινότητάς τους, ενώ η χρήση των ειδωλίων αυτών είναι συνήθως ταφική ή διακοσμητική. Λόγω της αποσπασματικότητας των ειδωλίων, αυτά δεν μπορούν να αποδοθούν σε κάποιον ειδικότερο τύπο Ταναγραίων¹⁹⁵. Βάσει της πτυχολογίας τους, ωστόσο, πιθανή κρίνεται η χρονολόγησή τους στον 3^ο αι. π.Χ.

Γ. Παιδικές Μορφές

Ενδεδυμένες παιδικές μορφές

Το ειδώλιο *αρ.19* (εικ. 65-66) ανήκει σε τύπο παιδικής ενδεδυμένης μορφής με διάδημα στο κεφάλι. Το φύλο της μορφής δεν είναι ευδιάκριτο. Η μορφή απεικονίζεται κατενώπιον και πιθανότατα θα πρέπει να αποδοθεί ως καθιστή. Φέρει χειριδωτό ένδυμα, το οποίο δεν αναγνωρίζεται λόγω της αποσπασματικότητας του ειδωλίου, το οποίο σώζεται μέχρι την μέση. Το πρόσωπο ακολουθεί τα χαρακτηριστικά της ελληνιστικής περιόδου με τις εύσαρκες παρειές, το μικρό στόμα και το τονισμένο πηγούνι. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό είναι το πεπλατυσμένο μέτωπο της μορφής, το οποίο είναι δυσανάλογα μεγάλο σε σχέση με το κεφάλι, και θυμίζει

¹⁹² Λαζαρίδης 1960, Β39-45. Besques 1972, 15-16, πίν.12-14 (Βοιωτία, 3^{ος} π.Χ.). Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, 140, αρ.10077.

¹⁹³ Σχετικά με τους τύπους βλ. Kleiner 1984. Higgins 1986. Kassab-Tezgör 2007. Dillon 2012.

¹⁹⁴ Αχειλαρά 2006, 49-55. Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, αρ. 139-140. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 76-121, επισταμένη παρουσίαση πλήθους τύπων Ταναγραίων και παράθεση σχετικής βιβλιογραφίας.

¹⁹⁵ Σχετικά με τους τύπους Ταναγραίων στα Άβδηρα βλ. Λαζαρίδης 1960, 19-24.

απεικονίσσεις Αρποκράτη¹⁹⁶. Τα μαλλιά αποδίδονται με πλαστικούς βοστρύχους, οι οποίοι πλαισιώνουν το πρόσωπο και πέφτουν στους ώμους¹⁹⁷. Φέρει διάδημα, το οποίο δένει πίσω στο κεφάλι¹⁹⁸. Το χέρι της μορφής που σώζεται κάμπτεται στο ύψος του αγκώνα και φέρεται προς τα μπροστά, οπότε πιθανότατα έφερε κάτι. Το ειδώλιο χρονολογείται στον 3^ο-2^ο αι. π.Χ.

Στον τύπο των ενδεδυμένων παιδικών μορφών ανήκει και το θραύσμα **αρ.20**. Σώζεται μόνο τμήμα της πρόσθιας όψης. Η μορφή φέρει ιμάτιο στη πλάτη, το οποίο καλύπτει τους ώμους και πορπώνεται στο στήθος· στη συνέχεια φέρεται προς τα πλάγια, σχηματίζοντας σιγμοειδείς πτυχώσεις, οι οποίες δηλώνονται ιδιαίτερα πλαστικά. Το μέγεθος του θραύσματος υποδηλώνει ότι πρόκειται για παιδική μορφή. Η θραυσματικότητά του ωστόσο δεν επιτρέπει την ένταξή του σε κάποιον τύπο.

Καθιστή ή ημικαθήμενη ημίγυμνη μορφή

Στον τύπο της καθήμενης ή ημικαθήμενης ημίγυμνης μορφής ανήκει το ειδώλιο **αρ.21** (εικ. 68). Η μορφή παρουσιάζεται με το αριστερό σκέλος γυμνό σε έντονη κλίση, ενώ το δεξί καλύπτεται από κομμάτι υφάσματος, πιθανότατα ιμάτιο, το οποίο συγκρατεί το δεξί χέρι της μορφής πάνω από τον μηρό¹⁹⁹. Η απόδοση είναι ιδιαίτερα πλαστική, ενώ ιδιαίτερη αίσθηση δίνει το υποκίτρινο χρώμα, το οποίο σώζεται πάνω στα γυμνά μέρη της μορφής και αποδίδει την επιδερμίδα. Το φύλο της μορφής δεν είναι ιδιαίτερα εμφανές λόγω της φθοράς της επιφάνειας, ωστόσο μπορούν να αναγνωριστούν στοιχειωδώς τα γενετικά όργανα τα οποία αφήνονται ακάλυπτα και πιθανότατα πρόκειται για αγόρι²⁰⁰. Πιθανότατα χρονολογείται στον 3^ο αι. π.Χ.

Δ. Πλαγγόνες

Οι πλαγγόνες -ειδώλια με αρθρωτά και εξαρτημένα άκρα- είναι ένας ιδιαίτερα διαδεδομένος τύπος της κοροπλαστικής, από τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. έως και τα ρωμαϊκά χρόνια²⁰¹. Ο τύπος αυτός αντιπροσωπεύεται από τέσσερα παραδείγματα από

¹⁹⁶¹⁹⁶ Βλ. Bailey 2008, 13-17, αρ. 3042-55, πίν. 9-14. Barret 2015, 197-199.

¹⁹⁷ Ως προς την απόδοση των μαλλιών βλ. Schmidt 1994, 77-78, αρ. 101-102, (3^{ος} αι. π.Χ.). Burn & Higgins 2001, 40, αρ. 2026, πίν. 5 (Αθήνα, 3^{ος} π.Χ.). Αχειλαρά 2006, 105, αρ. 759-761 (τέλη 2^{ου} αι. π.Χ.). Σαπρή 2014, 136, εικ. 10.

¹⁹⁸ Πρβλ. Besques 1972, 32, πίν. 39e (3^{ος} π.Χ.)

¹⁹⁹ Πρβλ. Burn & Higgins 2001, 37, πίν. 3 αρ. 2013 (Αθήνα, 250-215 π.Χ.), 65-66, πίν. 22, αρ. 2123 (Τανάγρα, υστ. 3^{ος} π.Χ.).

²⁰⁰ Stroszeck 2016, αρ. T496 (Abb. 2), T497 abb. 3, T498 abb. 4: ημικαθήμενη μορφή φέρει το ιμάτιο στο ένα πόδι και το κρατάει με το χέρι.

²⁰¹ Βλ. Stillwell 1952, 145. Αχειλαρά 2006, 64-65, αρ. 360-374 (4^{ος} -2^{ος} αι. π.Χ.), 893-926 (1^{ος} π.Χ.-1^{ος} μ.Χ.). Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, 116-17.

την περιοχή της πύλης (*αρ.22- 25*), τα οποία αποτελούν θραύσματα, πιθανότατα καθιστών μορφών. Ο τύπος της καθιστής γυμνής μορφής, συνήθως γυναικείας, εμφανίζεται από τον 3^ο αι. π.Χ. και υποσκελίζει τον όρθιο τύπο της κλασικής περιόδου²⁰². Τα πόδια των μετωπικών μορφών αποδίδονται γυμνά και ενωμένα, όπως στο *αρ.25* (εικ. 72), ενώ ο κορμός είναι τετραγωνισμένος και φέρει διαμπερείς οπές εξάρτησης, για τα αρθρωτά άνω άκρα, όπως στα ειδώλια *αρ.23-24* (εικ. 70-1)²⁰³. Ωστόσο υπάρχουν και τύποι, όπως αυτός στον οποίο ανήκει το *αρ.22* (εικ. 69), οι οποίοι δεν φέρουν αρθρωτά σκέλη²⁰⁴.

Ο τύπος αυτός, ο οποίος απαντάται στην παλαιότερη βιβλιογραφία και ως «ιερόδουλος», είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στην ελληνιστική περίοδο έως και την ρωμαϊκή, όπου από τον 1^ο αι. π.Χ., επικρατεί ο ενδεδυμένος τύπος²⁰⁵. Τα κεφάλια των μορφών κατασκευάζονταν από διαφορετική μήτρα και έτσι παρουσιάζεται ένα φάσμα χτενισμάτων και χαρακτηριστικών. Σε κάποια παραδείγματα αυτού του τύπου σώζονται και τα καθίσματα ή οι θρόνοι πάνω στους οποίους κάθονταν²⁰⁶ (εικ. 123). Η ερμηνεία του τύπου έχει απασχολήσει ευρέως την έρευνα και η βιβλιογραφία επί του θέματος είναι ιδιαίτερα μεγάλη²⁰⁷. Συνοπτικά, τα ειδώλια αυτά αναγνωρίζονται κυρίως ως παιδικά παιχνίδια, τα οποία αποκτούν και ταφική χρήση ως ιδιοκτησία του νεκρού²⁰⁸. Παράλληλα, η σχέση τους αυτή με τα παιδιά και κυρίως με τα κορίτσια τα καθιστά συχνά αναθήματα σε ιερά γυναικείων θεοτήτων, καθώς αποτελούν σύμβολο

²⁰² Υπάρχουν ενδείξεις ότι τα πρώτα παραδείγματα του τύπου εμφανίζονται στο β' μισό του 5^{ου} αι. π.Χ. Βλ. Dörig 1958, 47. Παλαιοκρασσά 1991, 59, 120-121. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 142, υποσ. 629.

²⁰³ Για την εξάρτηση των άκρων χρησιμοποιούσαν νήμα, σύρμα ή δέρμα. Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, 214. Πρβλ. Merker 2000, πίν. 13, C121.

²⁰⁴ Mendel 1908, αρ. 2144. Burr 1934, 31, αρ.2 (1^{ος} π.Χ., ανήκει σε τύπο Δήμητρας ή Κόρης). Rumscheid 2006, 433, αρ.79-81, πίν. 32. Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, 211.

²⁰⁵ Ο χαρακτηρισμός αυτός σχετίζεται με την σύνδεση του τύπου με ιερά Αφροδίτης, όπου είναι συχνό ανάθημα, και την απεικόνιση ιερειών της. Βλ. Burr 1934, 30. Burn & Higgins 2001, 119-120. Παραοικονομου & Παπαδόπουλος 2012, όπου και αναλυτική βιβλιογραφία.

²⁰⁶ Συνήθως τα καθίσματα δεν βρίσκονται ανασκαφικά, πιθανότατα λόγω του υλικού κατασκευής τους. Βλ. Bauchhenss 1973, 5. Graepler 1997, 231, εικ. 222. Rumscheid 2006, 223 για μολύβδινα καθίσματα. Μποσνάκης 2014, 163-165.

²⁰⁷ Besques 1963β, 11-14, πίν. 9-11. Thompson 1963β, 87-94, πίν. 16-18. Bauchhenss 1973, 5-13. Mrogenda 1996, 141-144. Graepler 1997, 212-18. Vierneisel-Schlörb 1997, 50-52. Burn-Higgins 2001, III, 119-120. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 141-44. Rumscheid 2006, 223-227, σημ. 1379. Παραοικονομου 2008, 698-702.

²⁰⁸ Η παρουσία τους σε οικίες της Πριήνης, της Ολύνθου και των Αβδήρων υποδεικνύει την χρήση τους ως παιχνίδια ή ως αντικείμενα-σύμβολα γονιμότητας, στο πλαίσιο της οικιακής λατρείας. Βλ. Rumscheid 2006, 226. Ακόμα αποκτούν χθόνιο χαρακτήρα, όταν αποτελούν κτερίσματα ταφών, ιδίως κοριτσιών. Graepler 1997, 198-99. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 141-44. Αχειλαρά 2006, 121. Παραοικονομου 2008, 698-702.

της μετάβασης από την παιδική στην ώριμη ηλικία²⁰⁹. Οι καθιστοί τύποι, όπως προαναφέρθηκε, αναγνωρίζονται και ως «ιερές πόρνες» σε σχέση με την Αφροδίτη ή ως γονιμικά σύμβολα²¹⁰.

Ε. Ζευγάρι

Σε έναν ιδιαίτερο τύπο ανήκει το ειδώλιο **αρ.26** (εικ. 73). Η ενδεδυμένη μορφή αποτελεί τμήμα ενός ζευγαριού, όπως υποδηλώνει το χέρι το οποίο απεικονίζεται πάνω από τον δεξιό ώμο της μορφής, σε στάση εναγκαλισμού. Η μορφή φοράει χειριδωτό χιτώνα και πιθανότατα φέρει και περιδέραιο. Το δεξί της χέρι κάμπτεται και φέρεται προς την μέση. Η απόδοση της μορφής είναι ιδιαίτερα γραμμική και δεν χαρακτηρίζεται από πλαστικότητα.

Ο τύπος του ζευγαριού είναι ιδιαίτερα δημοφιλής από την κλασική περίοδο και σχετίζεται με την αγάπη, την γονιμότητα, τη νεότητα και την ομορφιά²¹¹. Συνήθως απεικονίζονται ζεύγη αντιθετικών φύλων, αλλά συχνή είναι και η απεικόνιση γυναικών σε ζεύγη, η οποία σχετίζεται κυρίως με το ιερό της Δήμητρας και Κόρης. Η αποσπασματικότητα και φθορά του ειδωλίου δεν επιτρέπει την χρονολόγησή του.

ΣΤ. Ηθοποιός

Το ειδώλιο **αρ.27** (εικ. 74) ανήκει στα προβληματικά ειδώλια, καθώς η αποσπασματικότητά του δεν επιτρέπει μία ασφαλή ταύτισή του με κάποιον τύπο. Η απόδοση της φουσκωτής κοιλιάς σε συνδυασμό με την απουσία του στήθους, θα μπορούσε να συνδέσει την μορφή με απεικονίσεις ηθοποιών με γκροτέσκα χαρακτηριστικά, οι οποίες είναι ιδιαίτερα γνωστές σε όλα τα εργαστήρια, όπως και στα Άβδηρα, όπου ο διονυσιακό κύκλος είναι ιδιαίτερα δημοφιλής τόσο λόγω της παρουσίας του θεάτρου, όσο και της ταυτότητας του θεού ως πολιούχου της πόλης²¹² (εικ. 124).

²⁰⁹ Συνήθως σχετίζονται με αφιερώματα νυφών σε ιερά γυναικείων θεοτήτων πριν από το γάμο, ως σύμβολα της μετάβασης από την παιδική-παρθενική ζωή στην έγγαμη και γονιμοποιητική φάση της ζωής τους. Σχετ. βλ. Bell 1981, 95-96. Αχειλαρά 2006, 120. Μποσνάκης 2014, 166. Σχετικά με άλλες ερμηνείες βλ. Thompson 1963β, 92.

²¹⁰ Σχετ. βλ. Davidson & Thompson 1943, 117-8. Besques 1963β, 11-14. Thompson 1963β, 89.

Αναγνωρίζονται και ως απεικονίσεις θεοτήτων (Αφροδίτη-Αστάρτη). Σχετικά με άλλες ερμηνείες και βιβλιογραφία βλ. Μποσνάκης 2014, 166-69.

²¹¹ Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Ακαμάτης 2014, 225 κ.ε.. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2017, 38.

²¹² Λαζαρίδης 1960, 44-45. Χασάπη 1991-2, 269. Χιδίρογλου 2004, 37-40. Η σύνδεση της μορφής με εγκού είναι πιθανή, ωστόσο η απουσία του έντονου στήθους, το οποίο είναι γονιμικό σύμβολο, δεν

Ζ. Τμήματα Ενδυμάτων

Πιθανότατα σε γυναικείες ενδεδυμένες μορφές ανήκει και ένα σύνολο θραυσμάτων ειδωλίων, τα οποία αποδίδουν τμήματα ενδυμάτων *αρ.28-33* (εικ. 76-80). Η ποικιλία τόσο των πηλών, όσο και της τεχνοτροπικής απόδοσης των πτυχώσεων είναι εξαιρετική, η αποσπασματικότητα ωστόσο αυτών δεν επιτρέπει εύκολα την απόδοσή τους σε τύπους. Ωστόσο, σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στο *αρ.33* (εικ. 80), είναι εμφανής η ταυτότητα του ενδύματος, καθώς πρόκειται για ιμάτιο τυλιγμένο γύρω από το χέρι της μορφής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το θραύσμα *αρ.31* (εικ. 79) καθώς σώζει ρόδινο χρώμα και υποδηλώνει την ποικιλοχρωμία των ειδωλίων. Βάσει της πτυχολογίας τους μπορεί να δοθεί μια σχετική χρονολόγηση σε κάποια από αυτά²¹³.

ΚΕΦΑΛΙΑ

Τα κεφάλια των ειδωλίων αποτελούν μία ιδιαίτερη κατηγορία καθώς η συνήθεια να φτιάχνονται από διαφορετική μήτρα από το σώμα κατά τα ελληνιστικά χρόνια συνέβαλλε τόσο στην ποικιλία τους όσο και στην καλύτερη διατήρησή τους. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου, οι κομμώσεις και ο διάκοσμος που φέρουν στο κεφάλι καθιστά δυνατή την τυπολόγησή τους και εν μέρει την ασφαλή χρονολόγησή τους.

Γυναικεία

Η πλειονότητα των κεφαλιών που έχουν σωθεί ανήκουν σε γυναικείες μορφές. Η τυπολογική κατάταξή τους γίνεται βάσει των κομμώσεων και των διακοσμητικών στοιχείων που φέρουν.

α.Με «κνιδιακή» κόμμωση: Πρόκειται για μια ιδιαίτερα διαδεδομένη κόμμωση από την κλασική περίοδο²¹⁴. Τα μαλλιά χωρίζονται στη μέση, φέρονται προς τους κροτάφους και μαζεύονται πίσω σε κότσο. Στο ειδώλιο *αρ.34* (εικ. 81), τα μαλλιά δηλώνονται με βαθιές κυματιστές εγχαράξεις ενώ ο κόττος συγκρατείται από σάκο. Μεταξύ τους παρεμβάλλεται ημικυκλική ταινία, η οποία δηλώνεται μόνο στην

επιτρέπει τον συσχετισμό του ειδωλίου με αυτόν τον τύπο. Πρβλ. Besques 1963β. 257,259,337,339-41, πίν. 23. Ζωγράφου 2017.

²¹³ Σχετικά με το ειδώλιο *αρ. 29*: Besques 1992,55 πίν. 25a,b,c (3^{ος} π.Χ.). Karageorghis 2001, 54-55, εικ. 85 (β' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.)

²¹⁴ Σχετικά με την κόμμωση βλ. Thompson 1963β, 93.

πρόσθια όψη. Το πρόσωπο είναι ωοειδές και κλίνει ελαφρά προς τα δεξιά. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου είναι ευδιάκριτα: μικρά αμυγδαλωτά μάτια με έντονα τονισμένα βλέφαρα, μικρό στόμα και τονισμένο πηγούνι²¹⁵. Ο λαιμός είναι κοντός και παχύς. Στα αυτιά φέρει ένθετα ενώτια. Πιθανότατα πρόκειται για ειδώλιο του τοπικού εργαστηρίου.

Ίδια κόμμωση φέρει και το ειδώλιο *αρ. 35* (εικ. 82). Τα μαλλιά χωρίζονται στη μέση και φέρονται προς τους κροτάφους σε δύο ενιαίες «αφράτες» μάζες²¹⁶. Τα μαλλιά συγκρατεί στεφάνη, η οποία καταλήγει στην πάνω παρυφή της σε στενό προεξέχον πλαίσιο²¹⁷. Στην κλασική περίοδο αυτού του είδος το διάδημα απαντάται μόνο σε ειδώλια θεοτήτων, από το β' μισό όμως του 4^{ου} αι. π.Χ. χρησιμοποιείται ευρέως και σε ειδώλια απλών θνητών γυναικών²¹⁸. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου δεν είναι ευδιάκριτα λόγω της φθοράς. Η τεχνοτροπία του ειδωλίου και ο πηλός του υποδεικνύουν την εισαγωγή του από άλλο εργαστήριο.

β. Με πεπονοειδή κόμμωση: Στο *αρ.38* (εικ. 85) σώζεται τμήμα της κεφαλής, όπου αναγνωρίζεται ο τύπος αυτός της κόμμωσης²¹⁹. Πρόκειται για μια χαρακτηριστική κόμμωση της ελληνιστικής περιόδου, η οποία συναντάται σε πολλά πήλινα ειδώλια²²⁰. Τα μαλλιά αποδίδονται με λεπτές ή φαρδιές φέτες, οι οποίες ξεκινούν από το μέτωπο και τους κροτάφους και μαζεύονται πίσω, καταλήγοντας σε κότσο, ο οποίος τις περισσότερες φορές είναι πρόσθετος κωνικός ή κυκλικός. Η υφή των μαλλιών αποδίδεται με απλές, πλάγιες εγχαραξεις σε κάθε φέτα. Το κεφάλι διακοσμείται με εγχάρακτη ταινία²²¹. Βάσει του μεγέθους του πιθανότατα πρόκειται για γυναικεία προτομή ή για μεγάλου μεγέθους ειδώλιο²²².

²¹⁵ Παρόμοια απόδοση χαρακτηριστικών του προσώπου και των χaráξεων της κόμμωσης βλ.

Αχειλαρά 2006, 99 αρ. 672, 731 (2^{ος} αι. π.Χ)

²¹⁶ Αχειλαρά 2006, 98,101 αρ. 643-645, αρ. 656 (β' μισό 2^{ου} αι. π.Χ).

²¹⁷ Η αποσπασματικότητα του ειδωλίου καθιστά την ταύτιση του διαδήματος με στεφάνη επισφαλής. Βάσει του λεπτού πάχους του ειδωλίου, θα μπορούσε να απολήγει σε πόλο όπως τα κλασικά θυμιατήρια που συναντώνται σε όλη την Μεσόγειο. Σχετικά βλ. Rollas 1960, 77-79, αρ. 21. Thompson 1963β, 78. Αχειλαρά 2006, 98-99, αρ. 234-5 (τέλη 5^{ου} αι. π.Χ).

²¹⁸ Πρβλ. Besques 1963b, 164-67, p.in. 199d-h, 200-202. Merker 2000, 223-25, πίν. 40-41. Σχετικά με τις θεές και θνητές γυναικείες μορφές βλ. Thompson 1963β, 49-50. Αχειλαρά 2006, 101-2.

²¹⁹ Κόρτη-Κόντη 1994, 134, αρ. 153. Αδάμ-Βελένη 2009, 367-368. Καραπάνου 2014, 422 εικ. γ-δ.

²²⁰ Merker 2000, 227-229, πίν. 43, Η214-228.

²²¹ Thompson 1963β, αρ. 243-6, πίν. L. Burn & Higgins 2001, 99, πίν. 40, αρ. 2222-25. (Κέρκυρα). Rumscheid 2006, 476, αρ. 217, πίν. 88,5-8 και 479, αρ. 229-230, πίν. 94.

²²² Παράλληλα του τύπου από προτομές: Daux 1961, 921, εικ. 16 (Θάσος), Bell 1981, 27-33, 48-51, αρ. 145-161, πίν. 39-45. (Μοργαντίνα, μέσα 3^{ου} - β' μισό 2^{ου} αι. π.Χ.). Besques 1986, 106, πίν.106a-c. (Νότια Ιταλία, α' μισό 3^{ου} π.Χ.). Rumscheid 2006, 465-67, αρ. 179-80, πίν. 72-4. Αδάμ-Βελένη 2014, 361-373. Τζαναβάρη 2014, 337 εικ. 9α-β (4^{ος}-3^{ος} π.Χ.).

γ. Με ιμάτιο: Δύο κεφάλια ειδωλίων έχουν καλυμμένα τα κεφάλια τους με ιμάτιο (*αρ. 36-37*). Εξαιτίας αυτού η κόμμωση περιορίζεται στο μπροστινό μέρος του κεφαλιού το οποίο αφήνεται ακάλυπτο.

Στο *αρ. 36* (εικ. 83) το ιμάτιο τυλίγεται γύρω από το κεφάλι του ειδωλίου και καλύπτει και τον λαιμό του. Η φθορά του ειδωλίου καθιστά δύσκολη την διάκριση της κόμμωσης, η οποία πιθανότατα είναι πεπονοειδής. Πρόκειται για τύπο, ο οποίος συνηθίζεται στα ειδώλια τύπου Τανάγρας αλλά και σε ειδώλια χορευτριών²²³. Στην απόδοσή του σε αυτούς τους τύπους συμβάλλουν και οι ιδιαίτερα μικρές διαστάσεις του, οι οποίες πρέπει να ήταν δυσανάλογες ως προς το σώμα. Ως προς τα χαρακτηριστικά του προσώπου διακρίνονται ελάχιστα τα μάτια, τα οποία δηλώνονται ως ατρακτόσχημες αποφύσεις²²⁴.

Το κεφάλι ειδωλίου *αρ.37* (εικ. 84), σώζεται σχεδόν ακέραιο και ανήκει σε γυναικεία ιματιοφόρο μορφή, με ιμάτιο που πέφτει μέχρι τη γένεση του λαιμού. Η παρουσία κωνικής αποφύσεως στο κατώτερο τμήμα του, επιβεβαιώνει την κατασκευή του από διαφορετική μήτρα και την ένθεσή του στον κορμό. Τα μαλλιά της μορφής αποδίδονται με δακτυλιόσχημους βοστρύχους και μαζεύονται σε κότσο, ο οποίος καλύπτεται από το ιμάτιο²²⁵. χαρακτηριστική είναι η αναδίπλωση που σχηματίζει στην κορυφή του κεφαλιού²²⁶. Η μορφή εικονίζεται κατενώπιον με ελαφριά κλίση προς τα δεξιά ενώ το ωοειδές πρόσωπο χαρακτηρίζεται από το τριγωνικό μέτωπο, τα μικρά μάτια με τα πλαστικά βλέφαρα και το μικρό στόμα με τα σαρκώδη χείλη, τα οποία αποτελούν χαρακτηριστικά της ελληνιστικής περιόδου²²⁷. Σε αυτό προστίθενται και οι δύο ρυτίδες που αυλακώνουν το λαιμό²²⁸. Στα αυτιά

²²³ Kleiner 1942, πίν. 24d, 25c-d. Besques 1986, 36, πίν. 26g (Τάραντας, αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.) και 41, πίν. 31d (τέλη 3^{ου} αι. π.Χ.). Rumscheid 2006, 508 αρ.311, αρ. 5-7, πίν. 134. Σχετικά με τις χορεύτριες βλ. Λαζαρίδης 1960, 39-41. Αχειλαρά 2006, 62-63.

²²⁴ Ως προς τα χαρακτηριστικά του μοιάζει με κεφάλι πλαγγόνων: Αχειλαρά 2006, 67, 151, αρ. 933, 937-9 (1^{ου} π.Χ.-1^{ου} μ.Χ.).

²²⁵ Besques 1986, 44 πίν. 33g (3^{ου} αι. π.Χ.). Besques 1963β, 65-7, πίν. XIX. Karageorghis 2001, 54-55, εικ.82 (3^{ου} π.Χ.). Rumscheid 2006, 468-9, αρ.188, αρ. 7-8, πίν.76 και 189, αρ. 1-2, πίν. 77.

²²⁶ Kleiner 1942, πίν.6c-d και 21a-b. Besques 1963α, 101, αρ. 651, πίν. 119. Baroni & Casolo 1990, 138, αρ. XL a1, πίν. VII. Besques 1992, 37, αρ. D 3484, πίν.27 (Capua). Schmidt 1994, 87-88, αρ. 122 πίν. 23d (β' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.).

²²⁷ Αχειλαρά 2006, 102, αρ. 678 (β' μισό 2^{ου} αι. π.Χ.).

²²⁸ Στην βιβλιογραφία αυτές είναι γνωστές ως «δακτύλιοι της Αφροδίτης». Βλ. Thompson 1963β, 30-31.

φέρει ενώτια. Η κόμμωση κατεβάζει τη χρονολόγηση του ειδωλίου στον 1^ο π.Χ-1^ο μ.Χ αι.²²⁹.

Δ. Με στεφάνη λουλουδιών: Το ειδώλιο *αρ.44* (εικ. 91) σώζει τμήμα του άνω μέρους της κεφαλής, το οποίο φέρει στεφάνη με ένθετα άνθη. Η κόμμωση της μορφής δεν είναι ευδιάκριτη και διακρίνονται μόνο κάποιοι πλαστικοί βόστρυχοι, η οποίοι πέφτουν άτακτα στο μέτωπο. Η στεφάνη αποτελείται από ένθετα κυκλοτερή, χειροποίητα άνθη. Το κεφάλι είναι εσωτερικά κοίλο και πιθανότατα κατασκευασμένο χειροποίητα. Το μέγεθός του υποδηλώνει ότι ανήκει σε γυναικείο είδωλο ή προτομή.

Η απεικόνιση ειδωλίων με στεφάνια λουλουδιών στο κεφάλι σχετίζεται συνήθως με θεϊκές μορφές, οι οποίες ανήκουν στον κύκλο της Αφροδίτης ή του Διονύσου²³⁰. Αυτό σε συνδυασμό με το μέγεθος της μορφής υποδηλώνει πιθανότατα την λατρευτική χροιά του ειδώλου ή της προτομής²³¹. Η τεχνική της κατασκευής του, η οποία δεν είναι ιδιαίτερα προσεγμένη, αλλά και ο πηλός του συμφωνούν σε μία όψιμη χρονολόγηση του ειδωλίου, στον 1^ο π.Χ. -1^ο μ.Χ. αι.

Παιδικές μορφές

Τα κεφάλια των παιδικών μορφών είναι ένα ιδιαίτερα συχνό εύρημα, καθώς οι παιδικές μορφές είναι ένα από τα αγαπημένα θέματα της ελληνιστικής περιόδου. Απεικονίζονται κεφάλια μικρών κοριτσιών και αγοριών, τα οποία έχουν κοινά χαρακτηριστικά, όπως τα παχουλά πρόσωπα με τα έντονα δηλωμένα ζυγωματικά, τα μικρά μάτια αλλά και τα είδη των χτενισμάτων. Η ομοιότητα αυτή καθιστά συχνά δύσκολη την διάκριση του φύλου, ενώ με παιδικές μορφές αποδίδονται συχνά και θεϊκές μορφές όπως ερωτιδείς ή ο θεός Διόνυσος.

Το ειδώλιο *αρ.39* (εικ. 86) ανήκει σε μορφή νεαρού κοριτσιού. Λόγω φθοράς τα χαρακτηριστικά του προσώπου δεν είναι ευδιάκριτα, ωστόσο το μικρό μέγεθος, το στρογγυλό πρόσωπο και τα έντονα ζυγωματικά υποδηλώνουν ότι πρόκειται για παιδική μορφή. Ο λαιμός είναι παχύς και κοντός και αυλακώνεται από δύο κάθετες

²²⁹ Thompson 1963β, 39-40. Burn & Higgins 2001, 171 αρ. 2482, πίν.80. Αχειλαρά 2006, 102, αρ. 872, 1094-1103.(1^{ος} μ.Χ).

²³⁰ Οι προτομές της Αφροδίτης σχετίζονται με την λατρεία της θεάς με χθόνια υπόσταση από τα ύστερα κλασικά ως και τα ρωμαϊκά στην Μακεδονία. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2017, 36-37. Η παρουσία τους σε οικιακούς χώρους σχετίζεται με την γυναικεία δραστηριότητα και τον κύκλο της ζωής. Σαμπετάι 2009, 289-97. Σχετικά με παράλληλα βλ. Λαζαρίδης 1960, 29-32. Ζιώτα & Μοσχάκης 1997 εικ.7. Τζαναβάρη 2014, 343 εικ. 14.

²³¹ Ο όρος προτομή χρησιμοποιείται καταχρηστικά. Βλ. Κόρτη-Κόντη 2007, 37. Σχετικά με τις προτομές στη Μακεδονία βλ. Τζαναβάρη 2017β, 143-147.

εγχαράξεις²³². Τα μαλλιά αποδίδονται με πλαστικούς κροβύλους, οι οποίοι μαζεύονται πίσω σε κονικό κότσο, ο οποίος είναι αδιαμόρφωτος. Στο μέσον του μετώπου ξεκινάει μία πλεξίδα, η οποία καλύπτει την χωρίστρα, ενώ τα υπόλοιπα μαλλιά, πλαισιώνουν το πρόσωπο και μαζεύονται προς τους κροτάφους²³³. Το ειδώλιο σώζει ίχνη χρώματος: τα μαλλιά αποδίδονται με καστανέρυθρο χρώμα και η επιδερμίδα με ανοιχτό ρόδινο.

Το ειδώλιο *αρ.40* (εικ. 87) ανήκει στον τύπο των παιδικών μορφών με σκούφο²³⁴. Χαρακτηρίζεται από το παχύ πρόσωπο με τις εύσαρκες παρειές, τα μικρά μάτια, πλατιά μύτη, μικρό στόμα και τονισμένο πηγούνι²³⁵. Τα μακριά μαλλιά του αποδίδονται με πλαστικούς βοστρύχους, οι οποίοι διαμορφώνουν αφράτες μάζες και πλαισιώνουν το πρόσωπο²³⁶. Ο σκούφος που καλύπτει το κεφάλι ξεκινάει από την κορυφή του μετώπου και καλύπτει και την πίσω πλευρά του κεφαλιού. Ο τύπος αυτός είναι ιδιαίτερα συχνός στην ελληνιστική περίοδο και παρουσιάζει ποικιλομορφία καθώς η διακόσμηση της κεφαλής μπορεί να αλλάξει ανάμεσα στο πλήθος των ειδωλίων (στεφάνια, καυσία, διαδήματα).

Το ειδώλιο *αρ.41* (εικ. 88) ανήκει σε νεανική ανδρική μορφή, πιθανότατα εφήβου, ενώ το μέγεθός της είναι ιδιαίτερα μικρό. Τα μαλλιά είναι κοντά και δηλώνονται με άτακτες εγχαράξεις, ενώ η πίσω πλευρά είναι αδιαμόρφωτη και παρουσιάζει μια κοίλανση²³⁷. Η απόδοση της κόμης, είναι ιδιαίτερα συνηθισμένη σε ρωμαϊκούς τύπους ανδρικών μορφών, καθώς αντιγράφει έργα της μεγάλης γλυπτικής. Πολλές φορές τέτοιου είδους κεφάλια φέρουν και ιμάτιο στο κεφάλι²³⁸.

ΖΩΑ

Η απεικονίσεις ζώων και πτηνών αποτελούν μία ιδιαίτερα αγαπητή κατηγορία στην κοροπλαστική, ήδη από τα προϊστορικά χρόνια. Σε αυτήν την κατηγορία ανήκουν εννιά ειδώλια τα οποία απεικονίζουν περιστέρια, σκύλους και λιοντάρια.

²³² Βλ. παραπάνω υποσ. 70.

²³³ Αχειλαρά 2006, 105, αρ. 753-8 (2^{ος} π.Χ.).

²³⁴ Συχνά ο τύπος αυτός σχετίζεται με απεικονίσεις Άτεως. Βλ. Μποσνάκης 2014, 149-150, εικ. 1

²³⁵ Besques 1963β, 191, πίν. 226i.

²³⁶ Besques 1986, 62, πίν.53 (3^{ος} αι. π.Χ.). Αχειλαρά 2006, αρ. 395 (αρχές 3^{ου}), 78-79, αρ. 416-17 (τέλη 4^{ου}), 105, αρ. 759-761 (τέλος 2^{ου}). Χατζηδημητρίου 2014, 18, εικ. 15-16.

²³⁷ Αχειλαρά 2006, αρ. 1143-51 (1π.Χ-1μ.Χ.).

²³⁸ Besques 1963β, 187, πίν. 223b-d. 189-190, πίν. 225g-h και πίν. 226c (2^{ος} αι. π.Χ.). Αχειλαρά 2006, 105, αρ. 801 (1^{ος} π.Χ.).

A. Περιστερία

Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει δύο παραδείγματα αποσπασματικά σωζόμενων απεικονίσεων περιστεριών, και ειδικότερα τμήματα κεφαλιών. Το ειδώλιο **αρ. 46** (εικ. 93) αποτελεί έκτυπη κατασκευή, της οποίας το πίσω τμήμα θα συμπληρωνόταν με κομμάτι από άλλη μήτρα. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα λεία επιφάνεια, ανοιχτόχρωμου πηλού, πάνω στην οποία το μάτι αποδίδεται με χαντροειδής μάζα πηλού και το ράμφος εγχάρακτα²³⁹. Πιθανότατα πρόκειται για εισαγωγή από άλλο εργαστήριο.

Το ειδώλιο **αρ. 47** (εικ. 94) είναι συμπαγές, αποδίδεται πιο ρεαλιστικά. Οι οφθαλμοί και το πτίλωμα αποδίδονται εγχάρακτα. Ο πηλός είναι ιδιαίτερα σκούρος καστανέρυθρος²⁴⁰.

Τα περιστερία είναι ένα ιδιαίτερα συνηθισμένο εύρημα στον ελληνικό χώρο από τα γεωμετρικά χρόνια και δεν αλλάζουν πολύ τυπολογικά από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. έως τη ρωμαϊκή περίοδο. Αποτελούν σύνηθες σύμβολο της Αφροδίτης και συχνό εύρημα στα ιερά της, καθώς σχετίζονται με την γονιμότητα, την στοργή και την αγάπη λόγω της φύσης τους, ενώ γνωστός είναι και ο χθόνιος χαρακτήρας τους²⁴¹. Εκτός της αναθηματικής τους χρήσης, τα ειδώλια περιστεριών εντοπίζονται συχνά και ως ταφικά κτερίσματα ή παιδικά παιχνίδια²⁴².

B. Σκύλος

Στον τύπο του μικρού σκύλου με σπειροειδώς τυλιγμένη ουρά ανήκουν δύο παραδείγματα (**αρ.48-49**). Τα ειδώλια απεικονίζονται σε ήρεμη όρθια στάση²⁴³. Η φθορά και αποσπασματικότητα του **αρ.49** (εικ. 96) δεν επιτρέπουν περαιτέρω ανάλυση του τύπου εκτός ίσως από την ήρεμη στάση. Το ειδώλιο **αρ. 48** (εικ. 95),

²³⁹ Besques 1992, 77, αρ.D4403, πίν. 43a. (Κυρήνη). Schmidt 1994, 44-45, αρ. 38-39, πίν.10. (Ίδια απόδοση οφθαλμού σε πετεινούς, 500π.Χ., Βοιωτία).

²⁴⁰ Robinson 1952, 257-258, αρ. 349, πίν. 105. (πρώιμος 4^{ος} αι. π.Χ.). Higgins 1954, 78 αρ. 183-185, πίν. 34 (Ρόδος, 5^{ος} αι. π.Χ.).

²⁴¹ Χατζηδημητρίου 2014, 12. Για την αναθηματική χρήση των ειδωλίων αυτών βλ. Κώστογλου-Δεσποίνη 1979, 113-114. Καλτσάς & Shapiro 2008, 122 αρ. 53-54. Μαχαίρα 2008, 51-52. Ζαφειροπούλου 2014, 225. Πρόκειται για ιδιαίτερα αγαπητό θέμα και σε επιτύμβιες στήλες του 5^{ου} αι. π.Χ. Κώστογλου-Δεσποίνη 1979, 160. Δεσποίνη 2016, 365. Σχετικά με την σύνδεσή του με άλλες θεότητες όπως η Δήμητρα και Κόρη βλ. Καλτσάς & Shapiro 2008, 122, αρ. 53-54.

²⁴² Blinkenberg 1931, 579. Vierneisel-Schlörb 1997, 164.

²⁴³ Leyenaar-Plaisier 1979, 492-93, αρ. 1418-1423, πίν. 181 (Ιωνία). Αχειλαρά 2006, 108, αρ. 833 (2^{ος} - 1^{ος} αι. π.Χ.). Barrett 2011, εικ. D40. Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, 73 αρ. 663.

σώζει μόνο το πίσω τμήμα του ζώου, το οποίο στέκεται με την ουρά όρθια και τυλιγμένη ελικοειδώς, ενώ το τρίχωμα αποδίδεται με μικρές εγχαράξεις.

Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα διαδεδομένο θέμα το οποίο ξεκινάει τον 4^ο αι. π.Χ στις αττικές επιτύμβιες στήλες και στην συνέχεια υιοθετείται στην κοροπλαστική είτε μόνο του είτε σε στιγμές παιχνιδιού με νεαρές ή παιδικές μορφές²⁴⁴. Τα σκυλάκια αυτά φέρουν συνήθως περιλαίμιο στο λαιμό. Ο τύπος αυτός είναι συχνός σε ταφικά κτερίσματα, συνήθως παιδιών, καθώς αναγνωρίζεται ως παιχνίδι ή και απεικόνιση κατοικιδίου, το οποίο συντροφεύει τον ιδιοκτήτη του. Ωστόσο, ο τύπος αυτός μπορεί να συσχετισθεί και με την λατρεία –ιδίως στην Αίγυπτο-, καθώς σχετίζεται με απεικονίσεις του αστερισμού του Κυνός ή του Σείριου²⁴⁵. Τα ειδώλια μπορούν να χρονολογηθούν στον 3^ο-1^ο αι. π.Χ.

Γ. Λιοντάρι

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απεικόνιση του λιονταριού στα Άβδηρα, καθώς αντιπροσωπεύεται από τέσσερα αποσπασματικά σωζόμενα ειδώλια (*αρ.50-53*). Χαρακτηριστικότερο είναι το ειδώλιο *αρ.52* (εικ. 99), λόγω της καλύτερης διατήρησής του. Απεικονίζεται λιοντάρι, το οποίο στέκεται κατενώπιον στα αριστερά θρόνου Κυβέλης²⁴⁶. Τα χαρακτηριστικά του τετράγωνου προσώπου του, όπως τα έντονα καμπυλωμένα, συνοφρυωμένα φρύδια, η φαρδιά μύτη και το πλατύ μισάνοιχτο στόμα θυμίζουν γκροτέσκ μορφές της ελληνιστικής περιόδου²⁴⁷. Η πλάγια όψη είναι αδιαμόρφωτη και αποδίδεται συνοπτικά ο όγκος του λιονταριού. Η σχηματικότητα της απόδοσης σε συνδυασμό με την παρουσία τμήματος του ερεισίχειρου στην κορυφή του κεφαλιού του, ίσως σχετίζονται με την παρουσία του ως διακοσμητικό στοιχείο του ίδιου του θρόνου. Ο τύπος αυτός ξεκινάει από τον 4^ο αι. π.Χ. και είναι ιδιαίτερα δημοφιλής καθώς αποτελεί χαρακτηριστικό σύμβολο της

²⁴⁴ Σχετικά με τις επιτύμβιες στήλες βλ. Woysch-Meautis 1982, 55-60. Σχετικά με ειδώλια παιδικών μορφών με σκύλο βλ. Αχειλαρά 2006, 79-81, αρ. 1022-3. (1^{ος} π.Χ.). Besques 1986, 68, πίν. 60a-b (2^{ος}-1^{ος} αι. π.Χ.)

²⁴⁵ Bailey 2008, 179-80, αρ. 3707-11, πίν. 128. Barret 2011, 187-189, εικ. C36. Μποσνάκης 2014, 149 εικ. 3. Για παράλληλα βλ. Leyenaar-Plaisier 1979, αρ. 1421, πίν. 181.

²⁴⁶ Töpperwein 1976, 214, αρ. Ch 191, πίν. 30. Vermaseren 1987, 11, αρ. 383, πίν. LXXXIV (Πέργαμος). Αχειλαρά 2006, 110 αρ. 459 (1^{ος} αι. π.Χ.). Rumscheid 2006, 409 αρ.8 πίν. 3.: παρόμοια απόδοση, λίγο πιο φυσιοκρατικό. Ο τύπος από τον 4^ο αι. π.Χ.

²⁴⁷ Παρόμοια χαρακτηριστικά προσώπου απαντώνται σε κεφάλια Σιληνών του 2^{ου}-1^{ου} αι. π.Χ. Σχετικά βλ. Αχειλαρά 2006, 98, αρ. 473-4.

απεικόνισης της Κυβέλης, ως ένθρονης θεάς²⁴⁸. Οι αναλογίες του και η τεχνική της κατασκευής του υποδεικνύουν μία όψιμη χρονολόγηση στον 1^ο π.Χ-1^ο μ.Χ. αι.

Σε απεικόνιση λέοντος, πιθανότατα στο πλάι θρόνου, μπορεί να αποδοθεί και το ειδώλιο *αρ.51* (εικ. 98). Η μορφή αποδίδεται καθήμενη σε ήρεμη στάση, διαγώνια ως προς την σύμφυτη βάση της. Η πλαστική απόδοση της μορφής είναι ορατή και στις δύο σωζόμενες πλευρές, ωστόσο η επιφάνεια είναι αρκετά φθαρμένη. Πιθανότατα ανήκει σε τύπο λιονταριού στο πλάι θρόνου. Ωστόσο, η παρουσία καμπύλης επιφάνειας πάνω από το πίσω αριστερό πόδι, ίσως υποδηλώνει την ύπαρξη φτερούγας. Στην περίπτωση αυτή, η μορφή θα πρέπει να αποδοθεί σε ειδώλιο γρύπα, ο οποίος είναι ιδιαίτερα προσφιλής ως θέμα στην ύστερη κλασική περίοδο²⁴⁹. Η παρουσία του δε στην πόλη των Αβδήρων είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς πρόκειται για το σύμβολο της ίδιας της πόλης και χρησιμοποιείται τόσο στα νομίσματα όσο και στις σφραγίδες²⁵⁰. Και στις δύο περιπτώσεις εμφανής είναι ο χθόνιος χαρακτήρας του ειδωλίου. Βάσει των χαρακτηριστικών του μπορεί να χρονολογηθεί στον 3^ο αι. π.Χ.

Σε τύπους λιονταριών ανήκουν και τα ειδώλια *αρ. 50* και *53* (εικ. 97, 100), τα οποία όμως λόγω της αποσπασματικότητάς τους δεν μπορούν να αποδοθούν με ασφάλεια σε κάποιον τύπο²⁵¹. Και στα δύο παραδείγματα σώζεται το πίσω δεξιό άκρο της μορφής, το σχήμα του οποίου δηλώνεται εγγράφα.

ΒΑΣΕΙΣ

Ανάμεσα στα θραύσματα των ειδωλίων της παρούσας εργασίας, βρίσκονται και τέσσερα παραδείγματα τα οποία σώζουν μόνο τμήμα της βάσης του ειδωλίου. (*αρ.55-59*). Οι βάσεις αυτές δεν μπορούν να αποδοθούν εύκολα σε τύπους. Οι βάσεις *αρ.55* και *56* είναι ψηλές (εικ. 102-4), χαρακτηριστικό που τις χρονολογεί στην ύστερη ελληνιστική περίοδο, όπως και η εγγάραξη που φέρει η πρώτη, η οποία είναι και η μοναδική κυκλοτερούς διατομής, στο κατώτερο τμήμα της. Η βάση *αρ.58* (εικ. 106) σώζει τμήματα του ειδωλίου που έφερε, χωρίς ωστόσο να είναι εμφανής ο τύπος του.

²⁴⁸ Βλ. υποσ. 167-8.

²⁴⁹ Ειδώλια γρυπών βλ. Blinkenberg 1931, 558-559, αρ. 2311. Chatzidimitriou 2011, 2015-17.

²⁵⁰ Chryssanthaki 2007.

²⁵¹ Η βάση του ειδωλίου *αρ.50*, θυμίζει βάσεις των όψιμων ελληνιστικών χρόνων. Βλ. Σισμανίδης 2014, 356-7, εικ. 9.

Τέλος, οι βάσεις *αρ.* 57 και 59 (εικ. 105, 107), φέρουν ανάγλυφη διακόσμηση²⁵². Χαρακτηριστικό είναι ότι όλες οι βάσεις σώζουν ίχνη λευκού επιχρίσματος αλλά και χρώματος, τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά.

²⁵² Τα θραύσματα αυτά θα μπορούσαν να ανήκουν και σε πλαστικούς λυχνοστάτες. Σχετ. βλ. Κατσιώτη 2014.

V. ΧΡΗΣΗ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Η κοροπλαστική αποτελεί μία ιδιάζουσα πτυχή της αρχαίας τέχνης καθώς συνδυάζει την εικονογραφία και πολυχρωμία της μεγάλης γλυπτικής με την μαζικότητα της παραγωγής²⁵³. Αυτό απορρέει τόσο μέσα από την ευρεία χρήση των μητρών, όσο και από την ευτέλεια του πηλού ως υλικού. Ως εκ τούτου τα ειδώλια αποτελούν ένα αντικείμενο, εύκολα προσβάσιμο σε όλες τις κοινωνικές και οικονομικές τάξεις, με αποτέλεσμα σήμερα να είναι ένα από τα συνηθέστερα ευρήματα των ανασκαφών²⁵⁴. Η παραγωγή των διάφορων τύπων των ειδωλίων στα κοροπλαστικά εργαστήρια φαίνεται πως δεν ακολουθούσε κάποιο μοτίβο, βασισμένο στην πιθανή χρήση του ειδωλίου. Η τελευταία, όπως και η ερμηνεία τους, καθορίζεται περισσότερο από τον τόπο εύρεσης του κάθε ειδωλίου και τα συνευρήματά του²⁵⁵. Σε γενικές γραμμές η χρήση των ειδωλίων μπορεί να διακριθεί σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: λατρευτική, ταφική και οικιακή. Ο διαχωρισμός μεταξύ αυτών των κατηγοριών είναι σε μεγάλο βαθμό επισφαλής, καθώς η μία χρήση δεν αποκλείει την άλλη²⁵⁶. Τα ειδώλια, τα οποία βρίσκονται ως αναθήματα σε ιερά, σαφώς αποκτούν λατρευτική υπόσταση καθώς αναθέτονται στον θεό ως δώρο, ωστόσο πολλές φορές πρόκειται για προσωπικά αντικείμενα, τα οποία αποκτούν συμβολικό χαρακτήρα μέσω της ανάθεσης²⁵⁷. Αντίστοιχα πολύπλοκη είναι και η ερμηνεία της ταφικής χρήσης των ειδωλίων, τα οποία αποτελούν συχνά ταφικά κτερίσματα. Η παρουσία τους στις ταφές έχει διττή σημασία. Από τη μία, αποκτούν μία αποτροπαϊκή ταυτότητα, σχετιζόμενα κυρίως με χθόνιες θεότητες, ενώ από την άλλη, μπορεί να ήταν και να παραμένουν προσωπικά αντικείμενα του νεκρού -κυρίως σε ταφές γυναικών και παιδιών-, τα οποία τον συντροφεύουν στην τελευταία κατοικία του, μετά τον θάνατό του²⁵⁸. Πολυπλοκότερη, ίσως, είναι η χρήση και ερμηνεία των ειδωλίων μέσα σε οικιακό πλαίσιο, όπως στην συγκεκριμένη περίπτωση²⁵⁹.

²⁵³ Σχετικά με την σχέση της κοροπλαστικής με την μεγάλη γλυπτική βλ. Hasselin-Rous 2016.

²⁵⁴ Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2017, 35.

²⁵⁵ Higgins 1954, 7. Higgins 1967, xlix. Robinson 1942, 195. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 217.

²⁵⁶ Higgins 1986, 65. Αχειλαρά 2006, 168.

²⁵⁷ Salapata 2015. Πινγιάτογλου 2017. Αδαμ-Βελένη 2017.

²⁵⁸ Kallintzi & Papaioikonomou 2010. Horn 2015. Selekou 2015. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2017, 35-37

²⁵⁹ Töpperwein 1976, 156. Laumonier 1956, 17-22. Raeder 1984, 22-5, 33-38. Η πολυπλοκότητα αυτή σχετίζεται και με τον σαφώς μικρότερο, συγκριτικά, αριθμό ανεσκαμμένων οικισμών.

Τα ειδώλια της παρούσας εργασίας προέρχονται από δύο οικιστικά σύνολα, μέσα στο πλαίσιο των οποίων πρέπει να αναζητηθεί η σημασία της χρήσης τους. Εξαιρέση αποτελούν τέσσερα ειδώλια της αρχαϊκής και πρώιμης κλασικής περιόδου²⁶⁰. Τα ειδώλια αυτά, ανήκουν σε τύπους οι οποίοι σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με την λατρεία και αποτελούν συχνό εύρημα σε ιερά, όπως το ιερό Δήμητρας και Κόρης του Βορείου Περιβόλου, όπου έχουν βρεθεί πολλά παράλληλα των τύπων αυτών²⁶¹. Η παρουσία τους στον Νότιο Περίβολο, δεν αποτελεί μεμονωμένο παράδειγμα, καθώς ειδώλια της ίδιας περιόδου έχουν ανακαλυφθεί στις ανασκαφικές έρευνες του Λαζαρίδη, ήδη από το 1950, και επιβεβαιώνουν την παρουσία των Αβδηριτών στην ευρύτερη περιοχή πριν την δημιουργία του περιβόλου αυτού²⁶². Βάσει της τυπολογίας αυτών των ειδωλίων, πιθανή κρίνεται η παρουσία κάποιου ιερού στην μετέπειτα περιοχή της δυτικής πύλης, το οποίο ίσως σχετίζεται και με την αναθηματική επιγραφή που βρέθηκε εντοιχισμένη σε τοίχο της οικίας νότια της πύλης²⁶³.

Η πλειονότητα των ειδωλίων ανήκει χρονολογικά στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο και συνάδει με την περίοδο χρήσης των δύο οικιστικών συνόλων. Ως εκ τούτου, η μελέτη των ειδωλίων ως προς την χρήση τους θα πρέπει να συσχετιστεί τόσο με την τυπολογία των ίδιων των ειδωλίων όσο και με την ταυτότητα των χώρων μέσα στους οποίους αυτά βρέθηκαν²⁶⁴.

Η χρήση των ειδωλίων σε οικίες μπορεί να είναι διακοσμητική, λατρευτική-αποτροπαϊκή ή να πρόκειται για παιδικά παιχνίδια²⁶⁵. Τα περισσότερα ειδώλια ανήκουν σε τύπους ανθρώπινων μορφών και ζώων, οι οποίοι θα μπορούσαν να έχουν κάποια διακοσμητική χρήση, ιδίως σε χώρους γυναικείας δραστηριότητας. Στην άποψη αυτή συμβάλλει και η ευτέλεια, σύμφωνα με τα μέχρι τώρα ανασκαφικά δεδομένα, των οικιών. Στις περιπτώσεις αυτές, η χρήση πήλινων ειδωλίων για

²⁶⁰ **Αρ.1-4.**

²⁶¹ Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1987α, 416. Καλλιντζή 2011, 1168. Οι τύποι αυτοί είναι γνωστοί και από τα νεκροταφεία της κλασικής πόλης.

²⁶² Λαζαρίδης 1960, 14-16. Στην άποψη αυτή συμβάλλει και η παρουσία αρχαϊκής ταφής στην περιοχή του Νοτίου Περιβόλου: Koukouli-Chrysanthaki 2004, 236-237. Η παρουσία των αρχαϊκών και κλασικών ευρημάτων μπορεί να συσχετιστεί ωστόσο και με την μεταφορά οικοδομικού υλικού κατά την δημιουργία της νέας πόλης ή να αποτελεί απόρροια του διασκορπισμού των αρχαιοτήτων με τα χρόνια. Το ζήτημα αυτό χρήζει περαιτέρω έρευνας.

²⁶³ Καλλιντζή 2011, 1172.

²⁶⁴ Ωστόσο, τόσο η αποσπασματικότητα του υλικού όσο και ο διασκορπισμός του στους περισσότερους χώρους των οικιών, καθιστούν την διαδικασία αυτή ιδιαίτερα δύσκολη και επισφαλή.

²⁶⁵ Burn & Higgins 2001, 21. Σχετικά με τα βασκάνια βλ. Κεφαλίδου 2017.

διακοσμητικούς λόγους αποτελεί συχνή πρακτική²⁶⁶. Από ανασκαφικής απόψεως, παρά τον έντονο διασκορπισμό, τα περισσότερα ειδώλια έχουν βρεθεί σε διάφορους χώρους, οι οποίοι μπορούν να συνδεθούν με γυναικείες ασχολίες της εποχής, όπως η παρασκευή φαγητού ή σε ανοιχτούς χώρους όπως οι αυλές²⁶⁷. Αντίστοιχα, η παρουσία κάποιων θραυσμάτων από πλαγγόνες, ειδώλια ζώων και μικρών παιδιών μπορούν να ερμηνευτούν ως παιδικά παιχνίδια²⁶⁸.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ειδώλια που απεικονίζουν κάποια θεότητα ή σχετίζονται με κάποια λατρευτική σκηνή. Λόγω της εικονογραφίας τους, τα ειδώλια αυτά μπορούν να συσχετιστούν με την λατρεία και υποδηλώνουν πιθανότατα την ύπαρξη κάποιου οικιακού ιερού, ή έστω την παρουσία του θεού μέσω του ομοιώματός του. Η πλειονότητα των ειδωλίων αυτών, όπως το ειδώλιο της Αθηνάς και εκείνο της Κυβέλης, έχουν βρεθεί στην στρωματογραφική τομή (Δ4) του τομέα Δ και πιθανότατα σχετίζονται με τις αποθέσεις των πλημμυρών που έπληξαν την περιοχή²⁶⁹. Ωστόσο, μαρτυρούν την ύπαρξη κάποιου οικιακού ιερού²⁷⁰. Λατρευτική χρήση μπορεί πιθανότατα να εντοπιστεί στον χώρο 4 της ίδιας οικίας, καθώς εκεί βρέθηκε το θραύσμα από το κεφάλι ειδώλου (ή προτομής), πιθανότατα Αφροδίτης, αλλά και ειδώλιο με ομφαλωτή φιάλη στο χέρι²⁷¹. Η παρουσία ενός οικιακού ιερού, εν είδει κόγχης ή άλλης μικρής κτιστής κατασκευής, αποτελεί συνήθη πρακτική στην αρχαιότητα καθώς με αυτόν τον τρόπο το σπίτι και τα μέλη

²⁶⁶ Σε αυτό συνάδει και το γεγονός ότι ο αριθμός των ειδωλίων που μελετούμε εδώ είναι μεγάλος και το καθένα ανήκει σε άλλον τύπο. Wiegand- Schrader 1904, 333-66. Robinson 1952, 64-67. Chesterman 1974, 19. Αχειλαρά 2006, 170.

²⁶⁷ Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο χώρος 5 του Τομέα Ε, ο οποίος βάσει της κεραμικής και της εστίας, έχει χαρακτηριστεί ως χώρος παρασκευής τροφίμων. Στις ελληνοιστικές οικίες τα ειδώλια συνήθως βρίσκονται σε ανοιχτούς χώρους όπως οι αυλές ή οι παραστάδες, όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει στην Όλυνθο: Cahill 2002, 156-7.

²⁶⁸ Σχετικά με την χρήση των ειδωλίων ως παιχνίδια βλ. Πάλλη 2017. Τα περισσότερα πολλές φορές αναγνωρίζονται και ως παιχνίδια, κυρίως σε παιδικές ταφές: Lang-Auinger 2015. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2017, 36-37. Σχετικά με τις ερμηνείες για τις πλαγγόνες βλ. Παραϊκονομου 2008, 698-702. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2017, 38. Για τις παιδικές μορφές: Thompson 1963, 137-8.

²⁶⁹ Ειδώλια **αρ. 5-6**.

²⁷⁰ Για αντίστοιχα οικιακά ιερά βλ. Barrett 2015. Jackson 2015. Kosma 2015. Scharpe 2015.

²⁷¹ Σχετικά με την επικράτηση της λατρείας της Αφροδίτης κατά τα ύστερα κλασικά και ελληνοιστικά χρόνια βλ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994, 250. Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002, 200 κ.ε.. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2017, 36-37. Σχετικά με την χρήση των προτομών ως λατρευτικά, αποτροπαϊκά ή διακοσμητικά στοιχεία βλ. Croissant 1983. Chryssanthaki-Nagle 2006. Τζαναβάρη 2014, 329-348. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2016, 825 κ.ε. Uhlenbrock 2016. Στον ίδιο τομέα (Δ), έχουν ανευρεθεί και δύο ειδώλια περιστεριών, τα οποία σχετίζονται άμεσα με την Αφροδίτη ως ιερό πτηνό.

της οικογένειας τίθενται υπό την προστασία των λατρευόμενων θεοτήτων²⁷². Ειδώλια, τα οποία μπορούν να σχετιστούν με κάποια θεότητα όπως λιοντάρια στο πλάι θρόνου Κυβέλης ή φτερό ερωτιδέα, έχουν βρεθεί και σε άλλα δωμάτια, όπου όμως η μεμονωμένη παρουσία τους υποδηλώνει μία μάλλον διακοσμητική παρά λατρευτική χρήση.

Αν και η χρήση των ειδωλίων βάσει των τύπων τους μπορεί να περιοριστεί σε διακοσμητική, λατρευτική και χρήση ως παιδικά παιχνίδια, η ταυτότητα των χώρων μέσα στους οποίους βρέθηκαν παραμένει ένας σημαντικός προβληματισμός της έρευνας. Ειδικότερα, λόγω της ύπαρξης κάποιων μολύβδινων σταθμίων, πιθανή θεωρήθηκε η χρήση κάποιων χώρων ως καταστήματα ή βιοτεχνικά εργαστήρια. Η χρήση αυτή κάποιων χώρων μπορεί να θεωρηθεί πιθανή, δεν θα πρέπει ωστόσο να συνδεθεί, βάσει των μέχρι σήμερα δεδομένων, με την κοροπλαστική παραγωγή²⁷³. Ο οικιακός χαρακτήρας των χώρων, μέσα στους οποίους βρέθηκαν τα ειδώλια δεν αποτελεί βασικό επιχείρημα της άποψης αυτής, καθώς είναι γνωστό ότι κάποια στάδια της κοροπλαστικής παραγωγής λάμβαναν χώρα και σε οικιακούς ή εμπορικούς χώρους, εκτός των κοροπλαστικών εργαστηρίων²⁷⁴. Την απουσία κάποιας κοροπλαστικής δραστηριότητας υποδεικνύει κυρίως η απουσία μητρών, αποθέσεων πρωτογενούς υλικού, όπως αργίλου και χρωμάτων, από τα ανασκαφικά ευρήματα καθώς και η απουσία σειρών και τύπων στα ειδώλια και η μοναδικότητα του κάθε παραδείγματος. Η τελευταία αποκλείει και την παρουσία κάποιου καταστήματος κοροπλαστικών έργων. Η εντοπιότητα της πλειονότητας των υπό εξέταση ειδωλίων θα πρέπει να συνδεθεί πιθανότατα με το τοπικό εργαστήριο κοροπλαστικής του Νοτίου Περιβόλου, και όχι με τις ίδιες τις οικίες. Ως εκ τούτου, οι χώροι μέσα στους οποίους βρέθηκαν τα ειδώλια σχετίζονται με οικιακές δραστηριότητες, κυρίως γυναικείας φύσης, χωρίς να αποκλείεται η χρήση κάποιου χώρου ως ανδρώνα. Η ταύτιση της χρήσης τους, ωστόσο, προϋποθέτει την συγκριτική μελέτη του συνόλου του ανασκαφικού υλικού. Ενδεικτικά, η παρουσία ενός μεγάλου αριθμού ειδωλίων σε

²⁷² Robinson 1952, 64. Higgins 1967, 1. Η παρουσία ειδωλίων που σχετίζονται με τον κύκλο της Αφροδίτης και του Διονύσου, εντοπίζονται και σε ανδρώνες, δεδομένης της σχέσης τους με τα συμπόσια: Cahill 2002, 140.

²⁷³ Για την παρουσία κοροπλαστικού εργαστηρίου απαραίτητη προϋπόθεση είναι η εύρεση υλικών, όπως αργίλος και χρώματα αλλά και μητρών, όπως και καλών υδραυλικών εγκαταστάσεων με δεξαμενές: Besques 1963β, 14-15. Κουκουβού 2017, 47.

²⁷⁴ Η παραγωγή ειδωλίων σε οικιακούς χώρους είναι συνήθης πρακτική, με χαρακτηριστικότερα τα παραδείγματα της Ολύνθου και της Πέλλας: Muller 2014, 68-75. Sanidas 2016, 21-23. Κουκουβού 2017. Σανίδας 2017, 50-51.

δύο οικίες σε συνδυασμό με την παρουσία πλαστικών αγγείων, τα οποία δεν αποτελούν αντικείμενο της παρούσας εργασίας, συμβάλλει στην ανασύνθεση του χαρακτήρα των οικιών αυτών καθώς τα ειδώλια που επιλέγονται ως διακοσμητικά, κυρίως, στοιχεία ακολουθούν τους τύπους των μεγάλων εργαστηρίων, είναι έργα όμως τοπικά και επομένως φθηνά²⁷⁵. Ως εκ τούτου, οι οικίες αυτές δεν μπορούν να χαρακτηριστούν πλούσιες, συγκριτικά με άλλες του Νοτίου Περιβόλου, και πιθανότατα ο χαρακτήρας αυτός μπορεί να συσχετιστεί και με την θέση τους στην άκρη της πόλης και δίπλα από την πύλη²⁷⁶.

²⁷⁵ Ένας μόνο μικρός αριθμός ειδωλίων μπορεί να χαρακτηριστεί ως “εισαγμένος” από κάποιο άλλο κοροπλαστικό εργαστήριο.

²⁷⁶ Συνήθως οι οικίες αυτές ανήκουν σε άτομα των κατώτερων οικονομικών τάξεων.

VI. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα ειδώλια, ενταγμένα στο κοινωνικοπολιτικό και ιστορικό τους πλαίσιο αποτελούν μια μικρογραφική αντανάκλαση της κοινωνίας που τα δημιούργησε και τα ενέταξε σε διάφορες πτυχές της καθημερινής ζωής της. Δεδομένης της σημασίας της πόλης των Αβδήρων, ιδίως για την περιοχή της Αιγαιακής Θράκης και του Βόρειου Αιγαίου, η κοροπλαστική παραγωγή της πόλης αποτελεί μία σημαντική πτυχή της κοινωνικοπολιτικής αλλά και καλλιτεχνικής ταυτότητάς της. Ρομαντικός Οι πληροφορίες που αντλούμε σχετίζονται κυρίως με την τεχνική κατασκευής των ειδωλίων, τα εικονογραφικά θέματα που προτιμώνται, τις επιδράσεις άλλων κοροπλαστικών εργαστηρίων, την χρήση τόσο των ειδωλίων όσο και των χώρων μέσα στους οποίους βρέθηκαν και τέλος τις ίδιες τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επηρέασαν την καλλιτεχνική αυτή παραγωγή.

Σε ένα πρώτο επίπεδο ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πληροφορίες που αντλούνται από την ίδια την τεχνική της κατασκευής των ειδωλίων αυτών. Το 1960 ο Δ. Λαζαρίδης στην διατριβή του *“Πήλινα Ειδώλια Αβδήρων”*, βασισμένος στην εύρεση μητρών και ακροκεράμων εντόπισε τα χαρακτηριστικά του πηλού των ειδωλίων, τον οποίο χαρακτήρισε ως τοπικό. Η πρόταση αυτή επιβεβαιώνεται σε μεγάλο βαθμό, δεδομένου του ότι η πλειονότητα του υπό εξέταση συνόλου παρουσιάζει μία ομοιομορφία ως προς το χρώμα και την ποιότητα του πηλού, ο οποίος οπτικά ομοιάζει με εκείνον του Λαζαρίδη: είναι πορτοκαλέρυθρος, σκληρός με μαρμαρυγία και διάφορες προσμίξεις. Την άποψη αυτή ενισχύει η χρήση του πηλού αυτού στην άροδο των αιώνων, καθώς εντοπίζεται τόσο στα πρωϊμότερα παραδείγματα, τα οποία χρονολογούνται στα αρχαϊκά και κλασικά χρόνια, όσο και σε πιο ύστερα αυτών. Μικρότερος αριθμός ειδωλίων είναι κατασκευασμένος από έναν ρόδινο, σχετικά καθαρό πηλό, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί και αυτός τοπικός, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις του ίδιου. Οι παρατηρήσεις αυτές επιβεβαιώνουν σε μεγάλο βαθμό την παρουσία τουλάχιστον ενός τοπικού κοροπλαστικού εργαστηρίου με αξιόλογη παραγωγή ειδωλίων, ενώ πιθανότατα ένα κοροπλαστικό εργαστήριο θα πρέπει να υπήρχε και στην κλασική πόλη του Βορείου Περιβόλου, δεδομένης της ομοιομορφίας του συνόλου των τεσσάρων πρωιμότερων ειδωλίων του υλικού και των ειδωλίων που προέρχονται από το ιερό και τις ταφές της ίδιας περιόδου. Μικρότερος αριθμός ειδωλίων (*αρ.35, 38, 44, 46, 51 και 58*) χαρακτηρίζεται από πηλούς ομοιογενείς και καθαρούς, οι οποίοι έχουν όμως μια ποικιλία αποχρώσεων. Τα ειδώλια αυτά μπορούν να χαρακτηριστούν ως εισαγμένα, χωρίς να αποκλείεται η εισαγωγή του ίδιου του πηλού, αλλά όχι από μία μόνο περιοχή.

Σχετικά με την ίδια την τεχνική κατασκευής, παρατηρείται μία ευρεία χρήση μητρών, τουλάχιστον για την μπροστινή όψη, η οποία πρέπει να ήταν συνεχής δεδομένης της κακής αποτύπωσης των χαρακτηριστικών και της μεγάλης χρήσης εργαλείων για τον τονισμό των λεπτομερειών. Τα πρωιμότερα και μικρότερα παραδείγματα είναι συμπαγή ενώ στην ελληνιστική περίοδο, ακολουθείται η

συνήθεια της χρήσης περισσοτέρων των δύο μητρών για την κατασκευή των ειδωλίων, όπως επιβεβαιώνει και ο μεγάλος αριθμός σωζόμενων κεφαλιών από ανθρώπινες μορφές. Οι αναλογίες των ειδωλίων ποικίλουν και σχετίζονται κυρίως με τον ίδιο τον τύπο του ειδωλίου και τις αντίστοιχες ανάγκες που προκύπτουν.

Όσον αφορά την διακόσμηση των ειδωλίων, αυτή επιτυγχάνεται τόσο με την ένθεση διάφορων στοιχείων όπως κοσμήματα και διαδήματα, όσο και με την χρήση χρώματος, όπως επιβεβαιώνουν τα ίχνη λευκού επιχρίσματος που σώζουν κάποια ειδώλια αλλά και το ίδιο το χρώμα σε λίγες περιπτώσεις. Τέλος, τον χαρακτηρισμό μεγάλου μέρους του υλικού ως «τοπικές δημιουργίες» επιβεβαιώνει σε μεγάλο βαθμό και η στυλιστική μελέτη των ειδωλίων. Τα περισσότερα χαρακτηρίζονται από μία ομοιομορφία ως προς την “σκληρή” απόδοση των χαρακτηριστικών των προσώπων, της κόμμωσης αλλά και των πτυχώσεων, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων ειδωλίων που είναι κατασκευασμένα από τον πιο καθαρό ρόδινο πηλό. Αντίθετα, τα «εισηγμένα» ειδώλια του συγκεκριμένου συνόλου έχουν πιο μαλακά και προσεγμένα πλασίματα.

Από τυπολογικής απόψεως, παρά τον σχετικά μικρό αριθμό, το υλικό παρουσιάζει μία ποικιλομορφία και μοναδικότητα ως προς τους τύπους των ειδωλίων αλλά και την χρονολόγησή τους. Ανάμεσα στα ειδώλια, χαρακτηριστική είναι η παρουσία τεσσάρων παραδειγμάτων (*αρ.1-4*) τα οποία χρονολογούνται στον ύστερο 6^ο και 5^ο αι. π.Χ., και τα οποία σχετίζονται με την κλασική πόλη των Αβδήρων και τον Βόρειο Περίβολο. Ειδικότερα, πρόκειται για τύπους, όπως οι ενδεδυμένοι κούροι και οι ένθρονες γυναικείες μορφές, οι οποίοι είναι ιδιαίτερα δημοφιλείς και διαδεδομένοι κατά την αρχαϊκή και κλασική περίοδο και αποτελούν συχνό εύρημα σε ιερά, όπως εκείνο της Δήμητρας και Κόρης του Βορείου Περιβόλου, και σε ταφές της ίδιας περιόδου στα Άβδηρα, όπου μπορούν να ανιχνευθούν πιθανότατα και οι σειρές τους. Η εντοπιότητα της τεχνικής τους, όπως ήδη αναφέρθηκε, επιβεβαιώνει την ύπαρξη κοροπλαστικής παραγωγής στην πόλη των Αβδήρων ήδη από τα κλασικά, τουλάχιστον χρόνια, ενώ η παρουσία τους στον Νότιο Περίβολο μπορεί να έχει ποικίλες ερμηνείες. Παρά την πιθανή μεταφορά τους μέσω του οικοδομικού υλικού και των διάφορων επιχώσεων, πιθανότερος κρίνεται ο συσχετισμός τους με την παρουσία των Αβδηριτών σε αυτήν, ίσως και κάποιου ιερού ή νεκροταφείου, πολύ πριν την κατασκευή του Νοτίου Περιβόλου και τη μεταφορά της πόλης στη νέα θέση. Σε κάθε περίπτωση οι τύποι και η τεχνοτροπία τους, επιβεβαιώνει την ιωνική προέλευση της αποικίας και τις στενές σχέσεις που διατήρησε με την μητρόπολη Τέω, όπως χαρακτηριστικά φαίνεται από το θραύσμα του αρχαϊκού ειδωλίου (*αρ.1*), το οποίο αντιγράφει ιωνικά πρότυπα.

Η πλειονότητα των ειδωλίων που προέρχονται από την περιοχή της πύλης ανήκει στην ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο, οπότε χρονολογείται και ο ίδιος ο Νότιος Περίβολος αλλά και οι δύο υπό εξέταση οικίες. Η χρονολόγηση ωστόσο των ειδωλίων δεν μπορεί να τεκμηριωθεί με ασφάλεια βάσει των ανασκαφικών δεδομένων, λόγω της στρωματογραφικής διατάραξης. Η κοροπλαστική παραγωγή των Αβδήρων, χωρίς να χάνει τον τοπικό της χαρακτήρα, είναι φανερά επηρεασμένη από μεγάλα κοροπλαστικά εργαστήρια της περιόδου, όπως η Τανάγρα και η

Αλεξάνδρεια, ακολουθώντας τις τυπολογικές και στυλιστικές τάσεις της εποχής, δεδομένης τόσο της ευρύτερης κινητικότητας των τεχνιτών και των εμπορών όσο και των ιστορικών εξελίξεων της ίδιας της πόλης.

Ωστόσο, εύλογα παρατηρείται μία ιδιαίτερη αλληλεπίδραση τόσο στις τυπολογικές όσο και στυλιστικές επιλογές της πόλης με τα εργαστήρια του Βορείου και Βορειοανατολικού Αιγαίου, όπως η Μύρινα και η Λέσβος, η οποία μπορεί να αποδοθεί στις ευρύτερες εμπορικές και κοινωνικοπολιτικές τους σχέσεις. Αντίστοιχη επιρροή απαντάται και στην θεματολογία των ειδωλίων, η οποία δεν παρουσιάζει κάποια ιδιαιτερότητα σε σχέση με άλλα αντίστοιχα σύνολα οικιών. Τα θέματα που προτιμώνται, όσο είναι δυνατόν να δούμε από το αποσπασματικό αυτό υλικό, είναι κυρίως οι γυναικείες και παιδικές μορφές, τα ζώα και οι θεότητες. Όσον αφορά τις ανθρώπινες μορφές, οι ανδρικές είναι ελάχιστες και περιορίζονται κυρίως σε ενδεδυμένες. Περισσότερες είναι οι γυναικείες, η πλειονότητα των οποίων ήταν πιθανότατα ενδεδυμένες με χιτώνα και ιμάτιο, κυρίως στον τύπους των Ταναγραίων, ενώ από τα σωζόμενα κεφάλια παρατηρείται μία ποικιλομορφία ως προς τις κομμώσεις, τις εκφράσεις αλλά και τα μεγέθη. Δεύτερη σε αριθμό είναι η ομάδα των παιδικών μορφών, οι οποίες είναι πολύ προσφιλείς στην ελληνιστική περίοδο, και οι οποίες θα μπορούσαν σε ορισμένες περιπτώσεις να συσχετιστούν με ερωτιδείς ή απεικόνιση Αρποκράτη. Αξιόλογη είναι και η παρουσία καθιστών πλαγγόνων με αρθρωτά και μη μέλη. Τέλος, ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η παρουσία ενός προβληματικού θραύσματος, το οποίο πιθανότατα θα πρέπει να αποδοθεί σε απεικόνιση ηθοποιού και η παρουσία του οποίου σε οικιακό περιβάλλον ίσως σχετίζεται με την δημοτικότητα των θεατρικών έργων ή και τον κύκλο του Διονύσου, ο οποίος είναι ο πολιούχος θεός της πόλης. Από τις ζωϊκές μορφές, εκτός από τα περιστέρια και τα σκυλάκια, τα οποία είναι δημοφιλή, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο μεγάλος αριθμός ειδωλίων λεόντων. Ο τελευταίος θα πρέπει ίσως να συσχετιστεί με την λατρεία της Κυβέλης, καθώς συχνά αποτελεί συνοδεία της θεάς στο πλάι του θρόνου, η οποία επιβεβαιώνεται από την παρουσία ενός θραύσματος ειδωλίου της θεάς ένθρονης. Επιπροσθέτως, μέσα από τα ειδώλια εντοπίζεται και η λατρεία της Αθηνάς αλλά και της Αφροδίτης. Η τελευταία, όπως και ο κύκλος της, είναι ιδιαίτερα δημοφιλής κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο, και η παρουσία της σε οικιακό πλαίσιο είναι συνήθης. Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ύπαρξη κάποιων ευμεγέθων ειδωλίων ή και προτομών (*αρ. 44, 45*), τα οποία πιθανότατα σχετίζονται με κάποιο οικιακό ιερό.

Βασικό ζήτημα της μελέτης, ωστόσο, παραμένει η χρήση των ειδωλίων αυτών και κατά προέκταση των χώρων προέλευσής τους από τις δύο οικίες στην περιοχή της δυτικής πύλης του Νοτίου Περιβόλου. Ο διασκορπισμός και η διατάραξη των στρωμάτων από τις επάλληλες οικιστικές φάσεις, τα πλημμυρικά επεισόδια και τις παλαιοχριστιανικές ταφές, σε συνδυασμό με την αποσπασματική μελέτη του συνόλου του ανασκαφικού υλικού επιτρέπει την διατύπωση μόνο υποθέσεων. Βάσει των τύπων των ίδιων των ειδωλίων, κάποια από αυτά συνδέονται σαφώς με κάποιο οικιακό ιερό ή την ύπαρξη οικιακής λατρείας σε κάποιους χώρους, όπως ο χώρος 4

του Τομέα Δ. Από αυτά, οι πλαγγόνες και τα ζώα, όπως τα περιστέρια και τα σκυλάκια θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν και ως παιδικά παιχνίδια, καθώς αποτελούν συνήθη κτερίσματα σε παιδικές ταφές. Ωστόσο, η πλειονότητα των ειδωλίων πιθανότατα είχε κάποια διακοσμητική χρήση, καθώς πρόκειται για έναν φθινό τρόπο διακόσμησης των οικιών. Όσον αφορά τον χαρακτήρα των ιδίων των χώρων, μέσα στους οποίους βρέθηκαν, εκτός από τις αυλές και τον χώρο 5 του Τομέα Ε, ο οποίος σχετίζεται με παρασκευή φαγητού, οι υπόλοιποι χρήζουν περαιτέρω μελέτης των συννευρημάτων των ειδωλίων. Εξαίρεση αποτελεί η στρωματογραφική τομή του τομέα Δ (Δ4), μέσα στην οποία βρέθηκε η πλειονότητα των ειδωλίων που σχετίζονται με θεϊκές μορφές, η οποία βρίσκεται σε αδόμητο χώρο και σχετίζεται πιθανότατα με αποθέσεις πλημμυρικών στρωμάτων. Γενικά, όμως, ασφαλής κρίνεται ο χαρακτηρισμός των χώρων ως οικιακών, καθώς τα μέχρι σήμερα δεδομένα, όπως η απουσία μητρών, αποθεμάτων πρώτων υλών και η απουσία γενεών και σειρών στα ειδώλια, δεν υποδεικνύουν την ύπαρξη κάποιου εργαστηρίου, καταστήματος ή έστω βιοτεχνικής δραστηριότητας σχετικής με την κοροπλαστική.

Η παραπάνω εικόνα που παρουσιάζει η μελέτη των ειδωλίων της περιοχής της πύλης του Νοτίου Περιβόλου είναι ενδεικτική των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών της περιόδου, η οποία χαρακτηρίζεται από την εναλλαγή ελληνιστικών ηγεμόνων, την ρωμαϊκή παρουσία και την οικονομική δυσπραγία της πόλης. Η παρουσία μίας ποικιλίας τύπων, οι οποίοι είναι εμφανώς επηρεασμένοι από τα μεγάλα εργαστήρια κοροπλαστικής της περιόδου, αλλά ταυτοχρόνως χαρακτηρίζονται από την τοπική ταυτότητα, υποδηλώνει ότι παρά τις αντικειμενικές- οικονομικές συνθήκες τα Αβδήρα παραμένουν ένα ενεργό καλλιτεχνικό κέντρο, το οποίο βρίσκεται σε αλληλεπίδραση με τα κοροπλαστικά εργαστήρια τουλάχιστον του Βορειοανατολικού Αιγαίου. Εξάλλου η ευτέλεια της πρώτης ύλης των αντικειμένων, δίνει την δυνατότητα τόσο στους τεχνίτες να πραγματεύονται τις καλλιτεχνικές τάσεις της εποχής, οι οποίες απορρέουν από την μεγάλη γλυπτική, σε ένα φθινό υλικό το οποίο είναι εύκολα προσβάσιμο και για το αγοραστικό κοινό, ασχέτως οικονομικής και κοινωνικής τάξης. Σε αυτό συνηγορεί και η παρουσία του μεγάλου αυτού αριθμού ειδωλίων μέσα σε δύο οικίες, οι οποίες δεν φαίνεται να χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη πολυτέλεια. Τέλος, μέσα από τα ειδώλια των θεοτήτων ανιχνεύονται και οι αλλαγές στην λατρεία, η οποία ακολουθεί τις επιταγές της περιόδου με την παρουσία της Κυβέλης και της Αφροδίτης να υπερτερεί σε σχέση με άλλες θεότητες, ιδίως στην ύστερη ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο.

Επιλογικά, η κοροπλαστική των Αβδήρων, όπως έχει δείξει η μελέτη ενός μικρού δείγματος του συνόλου των ειδωλίων της πόλης, είναι ιδιαίτερα σημαντική τόσο για την μελέτη της ταυτότητας της ίδιας της πόλης, όσο και της κοροπλαστικής τέχνης, μέσα από τις αλληλεπιδράσεις με τα υπόλοιπα κοροπλαστικά κέντρα του ελληνικού κόσμου.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΔΩΛΙΩΝ

Α. Ειδώλια αρχαϊκής και κλασικής περιόδου

1. Κεφάλι ανδρικής ενδεδυμένης μορφής (εικ. 45)

M.A. 867γ

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.19, στρ. 4^η.

Σώζεται η πρόσθια όψη του κεφαλιού. Αρκετά φθαρμένο με αποκρούσεις, μικρή οπή στο δεξιό οφθαλμό και λίγα ιζήματα.

Σωζόμενο ύψος: 0,037 μ., μέγιστο πλάτος: 0,026 μ., μέγιστο βάθος: 0,018 μ.

Πηλός με πολλά εγκλείσματα και μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5YR 6/6).

Έκτυπη κατασκευή, εσωτερικά κοίλη με εμφανείς τις αναδιπλώσεις των στρώσεων του πηλού. Η πίσω όψη που λείπει ίσως ήταν χειροποίητη. Κακότεχνο.

Πρόσωπο και κόμμωση υστεροαρχαϊκού τύπου. Νεανική μορφή, με εύσαρκο πρόσωπο. Διακρίνονται ελαφρώς τα μεγάλα αμυγδαλωτά μάτια με τα πλαστικά αποδοσμένα βλέφαρα, ενώ τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά του προσώπου είναι δυσδιάκριτα λόγω φθοράς. Τα μακριά μαλλιά αποδίδονται σε ενιαία μάζα. Στην κορυφή της κεφαλής φέρει μη διαμπερής οπή διαμέτρου 0,01x0,01 μ., ίσως για ένθεση κάποιου πρόσθετου στοιχείου (πιθανότατα πόλος).

2. Κεφάλι ανδρικής μορφή με πύλο (εικ. 46)

M.A. 7480α

Προέλευση: Τομέας Δ/ 2003, τ.4131/32-4333/32, διαλογή ΣΚ256.

Λείπει το μεγαλύτερο μέρος του λαιμού. Μικρές αποκρούσεις και εκδορές στην επιφάνεια, λίγα ιζήματα.

Σωζόμενο ύψος: 0,028 μ., μέγιστο πλάτος: 0,019 μ., μέγιστο βάθος: 0,014 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5YR 6/8). Ίχνη λευκού επιχρίσματος στην πρόσθια όψη.

Έκτυπη κατασκευή, συμπαγής. Η πίσω όψη χειροποίητη, επίπεδη.

Νέος αγένειος με πύλο. Το πρόσωπο είναι σχεδόν τετράγωνο με τοξωτά φρύδια, μάτια σχεδόν κλειστά με παχιά βλέφαρα, φαρδιά μύτη και μεγάλο στόμα. Τα μαλλιά αποδίδονται με δύο εγγάρακτους πλοκάμους, οι οποίοι πλαισιώνουν το πρόσωπο, φθάνοντας μέχρι τον λαιμό.

3. Κεφάλι γυναικείας μορφής με επίβλημα. (εικ. 47)

M.A. 824

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.5.

Σώζεται το κεφάλι έως το ύψος του πηγουνιού. Ιδιαίτερα φθαρμένη επιφάνεια. Μικρή οπή στην οπίσθια όψη.

Σωζόμενο ύψος: 0,022 μ., μέγιστο πλάτος: 0,018 μ., μέγιστο βάθος: 0,012 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5YR 6/6). Ελάχιστα ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή έκτυπη, συμπαγής. Η οπίσθια όψη επίπεδη και άτεχνη.

Μικρό ωοειδές πρόσωπο με μη ευδιάκριτα χαρακτηριστικά λόγω φθοράς. Τα μαλλιά αποδίδονται κυματιστά, ενώ δεν είναι ευδιάκριτη η παρουσία χωρίστρας στη μέση.

Φέρει επίβλημα, το οποίο θα συνέχιζε στους ώμους.

4. Θραύσμα καθιστής γυναικείας (;) μορφής (εικ. 48)

M.A. 12404

Προέλευση: Τομέας Ε/2003, τ.4138/39-4239/38, στρ. 9^η.

Σώζεται τμήμα του αριστερού μηρού ως το ύψος του γονάτου και το αριστερό χέρι από το ύψος του βραχίονα. Φέρει αρκετές αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,051 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,021 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με λίγη μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6). Ελάχιστα ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Έκτυπη κατασκευή, εσωτερικά κοίλη. Λεπτομέρειες με αιχμηρό εργαλείο.

Διακρίνεται τμήμα του μηρού και του γονάτου καθιστής ενδεδυμένης μορφής. Η πτυχώσεις του ενδύματος αποδίδονται με διαγώνιες εγχαράξεις. Στα αριστερά του μηρού εφάπτεται τμήμα του αριστερού χεριού από το ύψος του βραχίονα ως την παλάμη, όπου αποδίδονται σχηματικά τα δάχτυλα με βαθιές εγχαράξεις.

B. Ειδώλια ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου

I. Θεϊκές Μορφές

5. Αθηνά (εικ. 49)

M.A. 607

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.4, στρ. 12^η.

Σώζεται η αριστερή πλευρά της πρόσθιας όψης του κορμού από το ύψος του ώμου ως τη λεκάνη. Λείπει το μεγαλύτερο τμήμα του χεριού και η πίσω όψη. Καλή διατήρηση με λίγες αποκρούσεις και εκδορές. Εσωτερικά φέρει πολλά ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος: 0,056 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος: 0,036 μ., μέγιστο σωζόμενο βάθος: 0,023 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός, σκληρός, ανοιχτός καστανός προς ροδόχρωμος (Munsell 7,5 YR 6/4-7/4), εσωτερικά φαιός (Munsell 10 YR 6/2).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με δαχτυλικά αποτυπώματα και εμφανή τα επάλληλα στρώματα του πηλού. Ρωγμές του πηλού κάτω από το πρόσωπο του γοργονείου υποδηλώνουν ότι ίσως προέρχεται από άλλη μήτρα και επιτέθηκε στο ειδώλιο πριν την όπτηση. Το περιδέραιο και ο πλόκαμος είναι ένθετα χειροποίητη στοιχεία. Λεπτομέρειες με αιχμηρό εργαλείο.

Η μορφή αποδίδεται κατενώπιον να φοράει χειριδωτό χιτώνα, ζωσμένο κάτω από το στήθος και με μεγάλο τριγωνικό άνοιγμα. Οι κάθετες πτυχώσεις του αποδίδονται πλαστικά. Πάνω στο αριστερό στήθος της μορφής σώζεται μακρύς πλαστικός βόστρυχος από τα μαλλιά. Η θεά φέρει περιδέραιο στη γένεση του λαιμού. Στο κέντρο του θώρακα σώζεται, σχεδόν ακέραια, μικρή καρδιόσχημη αιγίδα με γοργόνειο. Τα χαρακτηριστικά του εύσαρκου, στρογγυλού προσώπου του γοργονείου είναι κακοτυπωμένα, ωστόσο θυμίζουν παιδικές μορφές των ελληνιστικών χρόνων. Τα μαλλιά που πλαισιώνουν το μικρό πρόσωπο αποδίδονται με μικρούς ανάγλυφους πλοκάμους, εν είδει φιδιών.

6. Ένθρονη θεότητα, Κυβέλη (;) (εικ. 50)

M.A. 8300

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.4, στρ. 17^η.

Σώζεται η δεξιά πλευρά του θρόνου, το δεξί χέρι από το ύψος του ώμου και τμήμα του δεξιού κάτω σκέλους της μορφής. Λείπει η πίσω όψη. Η φιάλη είναι αποκρουσμένη στη δεξιά πλευρά. Φέρει εκδορές, αποκρούσεις και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος: 0,098 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος: 0,037μ., μέγιστο σωζόμενο βάθος: 0,058 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6-6/8). Ίχνη λευκού επιχρίσματος στην επιφάνεια.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με κατασκευαστικά ίχνη. Κακότεχνο.

Η θεά απεικονίζεται ένθρονη, με ποδήρες ένδυμα και πιθανότατα ιμάτιο, το οποίο αναδιπλώνεται στη γένεση του μηρού, όπου διακρίνονται ανάγλυφα δύο διαγώνιες πτυχώσεις. Το δεξί χέρι της μορφής κάμπτεται στον αγκώνα και αναπαύεται στην οριζόντια επιφάνεια του θρόνου, φέροντας ομφαλωτή φιάλη. Το ειδώλιο διακρίνεται για τις κοντόχοντρες αναλογίες του.

7. Θραύσμα γυναικείας ενδεδυμένης μορφής με φιάλη (εικ. 51)

M.A. 11367

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, X4, στρ. 4^η.

Σώζεται το δεξιό χέρι και στήθος. Λείπει η πίσω όψη. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές, απολεπίσεις και ρωγμές.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος: 0,066 μ., μέγιστο πλάτος: 0,024 μ., βάθος: 0,017 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός με ελάχιστη μαρμαρυγία, σκληρός, ανοιχτός πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 7/6).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη. Διακρίνονται στρώσεις πηλού. Λεπτομέρειες με χρήση αιχμηρού εργαλείου.

Η όρθια μορφή φοράει πιθανότατα χιτώνα, ζωσμένο κάτω από το στήθος, ο οποίος αποδίδεται ιδιαίτερα σχηματοποιημένα με βαθιές εγχαράξεις στο τρίγωνο του στήθους. Στο δεξί χέρι φέρει στο ύψος του αγκώνα ιμάτιο, του οποίου οι πτυχώσεις αποδίδονται με σχεδόν οριζόντιες εγχάρακτες πτυχώσεις, και ομφαλωτή φιάλη.

Σχηματική απόδοση της απόληξης του χεριού και πιθανή ύπαρξη περιβραχιονίου.

Πάνω στον ώμο διακρίνεται αδρά ένας βόστρυχος. Η πλάγια όψη είναι αδιαμόρφωτη.

8. Φτερό ερωτιδέα (;) (εικ. 52)

M.A. 4818

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.10, στρ. 2^η.

Σώζεται το δεξιό φτερό ερωτιδέα (;) από το ύψος της γένεσης. Φέρει αποκρούσεις, ιζήματα και απολεπίσεις.

Μήκος: 0,025 μ., μέγιστο πλάτος: 0,014 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 6/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος καθώς και κυανού και ερυθρού χρώματος.

Κατασκευή έκτυπη (:), συμπαγής.

Η ανοιχτή πτέρυγα αποδίδεται πλαστικά. Ειδικότερα, τα καλυπτήρια φτερά (στέγαστρα) προεξέχουν ανάγλυφα με κυματισμούς από τη φτερούγα ενώ τα ερετικά είναι πλαστικά αποδοσμένα. Τα πρωτεύοντα ερετικά είναι στο σχήμα ανοιχτών δαχτύλων και μεγαλύτερου μεγέθους, κατ' απομίμηση των πτερύγων πουλιών.

II. Ανθρώπινες Μορφές

A. Ανδρικές Μορφές

9. Θραύσμα νεαρής μορφής με χλαμύδα (εικ. 53)

M.A. 642

Προέλευση: Τομέας Ε/ 1991, τ. 9, στρ. 4^η.

Συγκολλημένο από δύο θραύσματα. Σώζεται ο λαιμός και τμήμα της χλαμύδας. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος: 0,025 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος: 0,045 μ., μέγιστο βάθος: 0,029 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5YR 6/6- 6/8), εσωτερικά φαιός (Munsell 10 YR 6/1). Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή πιθανότατα έκτυπη με χειροποίητες λεπτομέρειες. Το τμήμα της χλαμύδας που τυλίγει τον λαιμό και η πόρπη πρέπει να είναι ένθετα και να προστέθηκαν μετά το στέγνωμα στη μήτρα. Ο λαιμός σώζει κωνική απόφυση στο κάτω μέρος.

Η ανδρική, πιθανότατα νεανική, μορφή φοράει χλαμύδα που πορπώνεται στο δεξιό ώμο, καλύπτοντας μεγάλο μέρος του λαιμού. Οι οριζόντιες πτυχώσεις του ενδύματος αποδίδονται πλαστικά, όπως και το σημείο ένωσης των δύο τμημάτων του ενδύματος.

10. Θραύσμα ενδεδυμένης ανδρικής μορφής (εικ. 54)

M.A. 867α

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.15, κάτω από στρ. κεραμιδιών.

Σώζεται τμήμα από την αριστερή πλευρά του κορμού και ο αριστερός ώμος και βραχίονας ανδρικής μορφής. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ελάχιστα ιζήματα. Η επιφάνεια ιδιαίτερα φθαρμένη.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος: 0,037 μ., πλάτος: 0,023 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 6/6).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη. Διακρίνεται η ένωση των τμημάτων στον βραχίονα και δαχτυλιές. Κακότεχνη.

Η ανδρική μορφή φέρει ιμάτιο, το οποίο πιθανότατα πορπώνεται στον αριστερό ώμο και διατρέχει διαγώνια τον κορμό. Οι πτυχώσεις του ενδύματος διακρίνονται αδρά.

Κάτω από το ιμάτιο η μορφή ίσως φέρει χειριδωτό χιτώνα, όπως υποδηλώνουν παράλληλες διαγώνιες εγχαράξεις στο χέρι και τον κορμό. Το σωζόμενο χέρι της μορφής κάμπτεται στο ύψος του αγκώνα και πιθανότατα εκτεινόταν μπροστά.

11. Κάτω άκρο ανδρικής μορφής (εικ. 55)

M.A. 7479

Προέλευση: Τομέας Δ/ 2003, τ.4331/32-4432/31, στρ. 2^η.

Σώζεται από το ύψος του γονάτου ως τη κνήμη. Φέρει αποκρούσεις και απολεπίσεις στο γόνατο και στα δεξιά της κνήμης και ιζήματα.

Σωζόμενο ύψος: 0,057 μ., μέγιστη διάμετρος 0.020 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 7/6-7/8).

Κατασκευή έκτυπη, συμπαγής, με ίχνη χρήσης αιχμηρού εργαλείου στις λεπτομέρειες και ένθετα στοιχεία.

Αριστερό άκρο ανδρικής μορφής με ψηλό υπόδημα (κρηπίδα). Ιδιαίτερα πλαστική απόδοση της μορφολογίας του γονάτου. Το υπόδημα, το οποίο φτάνει ως το μέσο περίπου της κνήμης, αποδίδεται στην μπροστινή όψη με εγχάρακτη δικτυωτή διακόσμηση, μέσα σε πλαίσιο δύο παράλληλων, κάθετων εγχάρακτων γραμμών. Ίσως έφερε περικνημίδες, οι οποίες είναι ένθετες και σώζονται εν μέρει: δεξιά ένα οριζόντιο ένθετο εξάρτημα μήκους 0,008 μ. και αριστερά ένα κάθετο μήκους 0,013 μ. Στο μέσον της μπροστινής όψης, πάνω από τη δικτυωτή διακόσμηση σώζεται και λεπτό ένθετο οριζόντιο τμήμα του δεσίματος.

12. Θραύσματα όρθιας ιματιοφόρου (;) μορφής (εικ. 56)

α) M.A. 634α, β) M.A. 634β, γ) M.A. 9683

Προέλευση: Τομέας Ε/ 1991, X2, στρ. 1^η.

Τρία συνανήκοντα θραύσματα (τα δύο β κ' γ συγκολλώμενα). Σώζεται τμήμα των κάτω άκρων από το ύψος του γονάτου και πιθανόν τμήμα μηρού. Φέρουν αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

α) Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,038 μ., μέγιστο πλάτος 0,025 μ.

β) Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,041 μ., μέγιστο πλάτος 0,026 μ., πάχος 0,011 μ.

γ) Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,046 μ., μέγιστο πλάτος 0,026 μ., πάχος 0,011 μ.

Πηλός καθαρός, μαλακός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5YR 7/6).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη από δύο τουλάχιστον μήτρες.

Η μορφή ήταν όρθια και γυμνή. Το αριστερό άκρο εξέχει ανάγλυφα από μία επίπεδη επιφάνεια, ίσως ιμάτιο.

13. Κάτω άκρο όρθιας ιματιοφόρου (;) μορφής (εικ. 57)

M.A. 7484α

Προέλευση: Τομέας Δ/ 2003, τ.4231/32-4332/31, Β. τμήμα κεντρ. χώρου.

Σώζεται από το ύψος του γονάτου ως τον αστράγαλο. Λείπει η πίσω όψη. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,049 μ., Μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,034μ.

Πηλός μέτρια καθαρός, σκληρός, ερυθρός (Munsell 2,5 YR 6/6), εσωτερικά φαιός.

Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με ίχνη εργαλείου και δαχτυλιές.

Το δεξιό πόδι εξέχει ανάγλυφα από επίπεδη επιφάνεια, η οποία σώζεται στην αριστερή πλευρά και στο κάτω άκρο της δεξιάς. Ίσως πρόκειται για ιμάτιο.

Β. Γυναικείες Μορφές

14. Θραύσματα ενδεδυμένης γυναικείας μορφής (εικ. 58-9)

α) M.A. 866β, β) M.A. 604

Προέλευση: α) Τομέας Δ/ 1991, τ.4, στρ. 10^η.

β) Τομέας Δ/ 1991, τ.4, στρ. 11^η.

Δύο συνανήκοντα και μη συγκολλώμενα θραύσματα.

α) Σώζεται τμήμα του αριστερού άνω κορμού ως το ύψος του στήθους και τμήμα του λαιμού. Καλή διατήρηση.

β) Σώζει τμήμα του αριστερού κάτω άκρου και του ενδύματος. Λείπει η πίσω όψη. Καλή διατήρηση.

α) μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,043 μ., μέγιστο πλάτος 0,044, μέγιστο βάθος 0,039 μ.
 β) Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,1 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,034 μ., πάχος 0,003 μ.
 Πηλός σχεδόν καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5YR 6/6), εσωτερικά φαιός (Munsell 10 YR 6/2). Ίχνη λευκού επιχρίσματος και καστανέρυθρου χρώματος.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη, με δαχτυλιές και ίχνη επεξεργασίας Πίσω όψη ακατέργαστη. Στο α) σώζονται εσωτερικά και τα σημεία των ενώσεων, ενώ στη πίσω όψη σώζεται το άνω τοίχωμα της οπής όπτησης. Για την κατασκευή του ειδωλίου πιθανότατα χρησιμοποιήθηκαν περισσότερες των δύο μήτρες. Διαμπερής οπή στο μέσον του λαιμού για την ένθεση του κεφαλιού.

Όρθια γυναικεία ενδεδυμένη μορφή με χιτώνα και ιμάτιο. Η μορφή θα στεκόταν στο δεξιό πόδι, έχοντας άνετο το σωζόμενο αριστερό το οποίο είναι ελαφρά λυγισμένο και φέρεται προς τα πλάγια. Το ποδήρες ένδυμα αποδίδεται ιδιαίτερα πλαστικά καθώς οι πτυχώσεις του ακολουθούν την κίνηση του άνετου σκέλους, το οποίο διαγράφεται από μέσα. Το ιμάτιο της μορφής καλύπτει το ένδυμα και μαζεύεται προς τα αριστερά, σχηματίζοντας καμπύλες πτυχώσεις. Τμήμα του ιματίου ίσως σώζεται και στο αριστερό χέρι της μορφής, κάτω από τον ώμο, όπου παρατηρείται ανάγλυφη προεξοχή.

15. Θραύσμα γυναικείας μορφής με ιμάτιο. (εικ. 60)

M.A. 827

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.4, στρ. 12^η.

Σώζεται το δεξί χέρι ενδεδυμένης μορφής από τον ώμο μέχρι το ύψος του βραχίονα.

Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,088 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,026 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός, σκληρός, ανοιχτός καστανός προς ροδόχρωμος (Munsell 7,5 YR 6/4-7/4), εσωτερικά φαιός (Munsell 10 YR 6/2).

Κατασκευή έκτυπη από δύο μήτρες, εσωτερικά κοίλη με δαχτυλιές και εμφανή τα επάλληλα στρώματα του πηλού και τα σημεία ένωσης. Πίσω όψη άτεχνη κατά ένα μέρος.

Το χέρι, το οποίο είναι καλυμμένο με ιμάτιο, κάμπτεται στον αγκώνα και φέρεται μπροστά από τον κορμό. Φέρει ένθετο ψέλλιο.

16. Αριστερό άνω άκρο ανθρώπινης μορφής (εικ. 61)

M.A. 848α

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.15, στρ. 1^η.

Σώζεται από το ύψος του βραχίονα ως την παλάμη. Μικρή οπή κακοτεχνίας στο ύψος του καρπού. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και λίγα ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,045 μ., Μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,017μ., μέγιστο σωζόμενο βάθος 0,015μ.

Πηλός μέτρια καθαρός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6-7/6), εσωτερικά φαιός (Munsell 10 YR 6/1).

Κατασκευή έκτυπη από δύο μήτρες, κακότεχνο.

Η μορφή ανασηκώνει το αριστερό χέρι της, το οποίο κάμπτεται στον βραχίονα. Σε συνέχεια της κίνησης, ο καρπός του χεριού κάμπτεται προς τα μέσα και το χέρι αποδίδεται κλειστό, με εγχάρακτα τέσσερα δάχτυλα. Πιθανώς ανασήκωνε κάποιο ένδυμα, το οποίο ίσως αποδίδεται στη λεπτή επιφάνεια που παρεμβάλλεται.

17. Παρυφή ενδύματος γυναικείας μορφής (εικ. 62)

M.A. 7477α

Προέλευση: Τομέας Ε/2003, τ.4137/38-4238/37, στρ. 8^η.

Σώζεται τμήμα της παρυφής ενδύματος και του ποδιού, το οποίο είναι αποκρουσμένο καθώς και της σύμφυτης βάσης.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,056 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος: 0,043 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5YR 5/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με δαχτυλιές και εμφανή τις στρώσεις πηλού.

Κάθετες καθαρές και βαθιές πτυχές ποδήρου ενδύματος. Κάτω από την παρυφή του προβάλλει το πόδι της μορφής, το οποίο είναι αποκρουσμένο. Σύμφυτη βάση. Πιθανώς ανήκει σε τύπο Ταναγραίας.

18. Αριστερό πόδι ενδεδυμένης μορφής (εικ. 63-4)

M.A. 2427

Προέλευση: Τομέας Ε/ 1991, τ.7, στρ. 4^η.

Σώζεται τμήμα της πρόσθιας και πλάγιας όψης της παρυφής του ενδύματος και της σύμφυτης πλίνθου. Καλή διατήρηση.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,027 μ., Μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,018μ., μέγιστο σωζόμενο βάθος 0,04 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6-7/6), εσωτερικά φαιός (Munsell 10 YR 6/1).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη. Η πίσω και πλάγια όψη αδρά δουλεμένες. Από τη παρυφή του ενδύματος προβάλλει το αριστερό πόδι, χωρίς υπόδημα. Αδρή απόδοση των δαχτύλων με εγχαράξεις. Πατά πάνω σε χαμηλή πλίνθο σύμφυτη με την υπερκείμενη μορφή, της οποίας η διατομή είναι τετράγωνη μπροστά και ημικυκλική πίσω.

Γ. Παιδικές Μορφές

19. Παιδική μορφή (εικ. 65-6)

M.A. 7476

Προέλευση: Τομέας Ε/2003, τ.4335/36-4436/35, στρ. 7^η.

Σώζεται το πρόσωπο και τμήμα του διαδήματος, πιθανότατα στεφάνη, το αριστερό χέρι ως το ύψος του αγκώνα, και τμήμα του άνω κορμού. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,042μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,028μ., βάθος 0,017μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός με ελάχιστη μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 7/6-7/8).

Κατασκευή έκτυπη, από δύο μήτρες. Εσωτερικά κοίλη.

Η μορφή παριστάνεται κατενώπιον. Το πρόσωπο είναι ωοειδές, με σχεδόν κλειστά μάτια, πλατιά μύτη και μικρό στόμα. Έντονα τα ζυγωματικά και το πηγούνι.

Δυσανάλογα μεγάλο μέτωπο. Τα μαλλιά αποδίδονται με κυμματιστούς βοστρύχους, οι οποίοι στην πίσω όψη αποδίδονται με εγχαράξεις.. Στο κεφάλι φέρει διάδημα το οποίο δένει πίσω. Είναι ενδεδυμένη καθώς φαίνεται τμήμα ενδύματος στον αριστερό ώμο. Το χέρι κάμπτεται στο ύψος του αγκώνα και φέρεται προς τα μπροστά. Ίσως να κράταγε κάτι.

20. Θραύσμα ενδεδυμένης παιδικής (;) μορφής (εικ. 67)

M.A. 7478

Προέλευση: Τομέας Δ/2003, τ.4130/31-4231/30, στρ. 3^η.

Σώζεται ο άνω κορμός και ο λαιμός του ειδωλίου. Λείπει η πίσω όψη. Φέρει αποκρούσεις και ελάχιστα ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος: 0,022 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος: 0,033. Σωζόμενο βάθος: 0,013 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 7/6).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη. Φέρει ίχνη αιχμηρού εργαλείου.

Η μορφή φοράει ιμάτιο τον οποίο πορπώνεται στο στέρνο και ανοίγεται προς τα πλάγια, σχηματίζοντας σιγμοειδείς πτυχώσεις. Τα χέρια μάλλον καλύπτονταν πλήρως από το ιμάτιο. Οι διαστάσεις του είναι ιδιαίτερα μικρές.

21. Θραύσμα καθήμενης παιδικής (;) μορφής (εικ. 68)

M.A. 7484β

Προέλευση: Τομέας Δ/ 2003, τ.4231/32-4332/31, Ν τμήμα κεντρ. χώρου.

Σώζεται το αριστερό πόδι από το ύψος του μηρού ως το γόνατο και τμήμα του αριστερού ποδιού και χεριού. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο μήκος: 0,038 μ., μέγιστο πλάτος: 0,026 μ..

Πηλός καθαρός με μαρμαρυγία, μαλακός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6).

Ίχνη λευκού επιχρίσματος και κιτρινωπού χρώματος.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη.

Η ανδρική ημίγυμνη μορφή πιθανώς είναι καθήμενη, καθώς το αριστερό γυμνό σκέλος κάμπτεται στο γόνατο. Το εν μέρει σωζόμενο δεξιό καλύπτεται από ιμάτιο, το οποίο συγκρατεί το δεξιό χέρι. Οι πτυχώσεις και τα δάχτυλα δηλώνονται καθαρά, αν και χονδροειδώς. Η διάκριση του φύλου δεν είναι ιδιαίτερος εμφανής, λόγω της φθοράς. Τα γυμνά μέρη του σώματος αποδίδονται με κιτρινωπό χρώμα.

Δ. Πλαγγόνες

22. Θραύσμα κορμού γυμνής γυναικείας μορφής (Πλαγγόνα;) (εικ. 69)

M.A. 10148

Προέλευση: Τομέας Β/ 2005, στρ. 6^η.

Σώζεται από το ύψος του ώμου ως τη μέση. Λείπει το χέρι. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,037 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,017μ., μέγιστο σωζόμενο βάθος 0,026 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός με ελάχιστη μαρμαρυγία, μαλακός πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 7/6).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με σημάδια επεξεργασίας. Στην πίσω όψη ίσως σώζεται η δεξιά πλευρά της οπής όπτησης.

Η αριστερή πλευρά γυναικείας γυμνής μορφής με σύμφυτο, αν και αποκρουσμένο, το δεξιό άνω άκρο. Το εξέχον στήθος δεν δηλώνεται έντονα.

23. Θραύσμα κορμού γυμνής πλαγγόνας (εικ. 70)

M.A. 12414

Προέλευση: Τομέας E/2003, τ.4335/36-4436/35, ΝΑ τμήμα τετ (επίχωση).

Σώζεται από το ύψος του ώμου ως την περιοχή κάτω από το στήθος. Φέρει αποκρούσεις, απολεπίσεις και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,022 μ., Μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,013μ., μέγιστο σωζόμενο βάθος 0,026μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με ελάχιστη μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6), εσωτερικά φαιός. Σώζει λευκό επίχρισμα.

Κατασκευή έκτυπη από δύο μήτρες, εσωτερικά κοίλη με σημάδια επεξεργασίας.

Αριστερό τμήμα του άνω κορμού γυμνής πλαγγόνας με πλαστικά αποδοσμένο τον μαστό. Στην πλάγια όψη φέρει μικρή διαμπερή οπή (διαμ. 0,004x0,005 μ.) για την εξάρτηση πρόσθετου άνω άκρου.

24. Θραύσμα αρθρωτού άνω άκρου πλαγγόνας (εικ. 71)

M.A. 868

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.19, στρ. 4^η.

Σώζεται ως το ύψος του αγκώνα. Καλή διατήρηση, λίγα ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,0037μ., Μέγιστη διάμετρος 0,011 μ.

Πηλός καθαρός, μαλακός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/8). Ίχνη λευκού επιχρίσματος στην οπή εξάρτησης.

Κατασκευή χειροποίητη, συμπαγής. Στην εξωτερική πλευρά φέρει οπή κακοτεχνίας.

Διαμπερής οπή στο επάνω μέρος του ώμου για εξάρτηση από τον ώμο.

25. Θραύσμα κάτω τμήματος καθιστής πλαγγόνας (εικ. 72)

M.A. 10209

Προέλευση: Τομέας E/2005, τ.4335/36-4436/35, από την περασιά του τοίχ. 3 προς Β. Σώζεται από το ύψος των μηρών ως την περιοχή κάτω από τα γόνατα. Λείπει η πίσω όψη. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ελάχιστα ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο μήκος: 0,039 μ., μέγιστο πλάτος: 0,029 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με κατασκευαστικά ίχνη. Ανάμεσα στα πόδια παρατηρείται κατασκευαστικό λάθος.

Η μορφή είναι γυμνή, καθιστή, με ενωμένα τα δύο πόδια.

Ε. Ζευγάρια**26. Θραύσμα ειδωλίου ζευγαριού (εικ. 73)**

M.A. 848β

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.19, στρ. 4^η.

Σώζεται ο άνω κορμός και το χέρι ως το ύψος του αγκώνα της δεξιάς μορφής καθώς και τμήμα του χεριού της αριστερής μορφής. Λείπει η πίσω όψη. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και λίγα ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,030 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,044μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη.

Η μορφή φοράει χειριδωτό χιτώνα και φέρει περιδέραιο. Το δεξί χέρι της κάμπτεται στον αγκώνα και φέρεται προς την λεκάνη. Δεν είναι δυνατή η ταύτιση του φύλου.

Στον δεξιό ώμο σώζονται ανάγλυφα τα τέσσερα δάχτυλα δεύτερης μορφής σε στάση εναγκαλισμού με την πρώτη. Δίπλα στο χέρι σώζεται τμήμα της κόμης.

ΣΤ. Ηθοποιός**27. Θραύσμα ανθρώπινης μορφής με προτεταμένη κοιλιά. (εικ. 74)**

M.A. 7477β

Προέλευση: Τομέας E/2003, τ.4137/38-4238/37, στρ. 9^η.

Σώζεται τμήμα της κοιλιάς και του δεξιού άνω κορμού. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές, απολεπίσεις και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,044 μ., Μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,031μ., βάθος 0,023 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με ελάχιστη μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος

(Munsell 7,5 YR 6/6), εσωτερικά φαιός (Munsell 10 YR 6/2-5/2)

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη.

Η μορφή έχει εμφανώς προτεταμένη, φουσκωτή κοιλιά. Κάτω από το στήθος ακουμπάει το δεξιό χέρι της μορφής του οποίου διακρίνονται κάποια δάχτυλα.

Ανάγλυφα αποδίδονται κάποιες πτυχώσεις του ενδύματος. Ίσως έγκυος ή ηθοποιός.

Z. Τμήματα ενδυμάτων

28. Θραύσμα ενδύματος (εικ. 75)

M.A. 8296

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.4, στρ. 8^η.

Σώζεται τμήμα των πτυχώσεων της αριστερής πλευράς. Φέρει αποκρούσεις και εκδορές.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,044 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,037μ., πάχος 0,008 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός, σκληρός, ανοιχτός καστανός (Munsell 7,5 YR 6/4),

εσωτερικά φαιός (Munsell 7,5 YR 6/0). Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη. Κατασκευαστικές κακοτεχνίες.

Βαθιά και καθαρή απόδοση των κάθετων πτυχών του κάτω τμήματος του ενδύματος ως την παρυφή.

29. Θραύσμα ενδύματος (εικ. 76)

M.A. 12280

Προέλευση: Τομέας Δ/ 2003, τ.4231/32-4532/31, στρ. 5^η.

Σώζεται τμήμα των πτυχώσεων της δεξιάς πρόσθιας όψης. Φέρει αποκρούσεις και εκδορές.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,04 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,027μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη. Κατασκευαστικές κακοτεχνίες.

Τμήμα ενδύματος όρθιας ενδεδυμένης μορφής. Βαθιά και καθαρή απόδοση των κάθετων λεπτών πτυχών του κάτω τμήματος του ενδύματος ως την παρυφή.

30. Θραύσμα ενδύματος (εικ. 77)

M.A. 12394

Προέλευση: Τομέας Ε/ 1991, Χ1, στρ. 4^η.

Σώζεται τμήμα πτυχώσεων. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,042 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,03μ.

Πηλός μέτρια καθαρός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη, με δαχτυλιές. Ίχνη επεξεργασίας με αιχμηρό εργαλείο στην επιφάνεια.

Τμήμα ενδύματος όρθιας ενδεδυμένης μορφής. Οι πτυχώσεις αποδίδονται ανάγλυφα, χωρίς ιδιαίτερο βάθος, σε κάθετη και διαγώνια διάταξη.

31. Θραύσμα ενδύματος (εικ. 78)

M.A. 12395

Προέλευση: Τομέας Ε/ 1991, Χ2, στρ. 1^η.

Σώζεται τμήμα πτυχώσεων της δεξιάς πλευράς της πρόσθιας όψης. Φέρει εκδορές και ελάχιστα ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,035 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,028μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός, μαλακός, ροδόχρωμος (Munsell 5 YR 7/4-7/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος και ρόδινου χρώματος.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη, με δαχτυλιές. Ίχνη επεξεργασίας με αιχμηρό εργαλείο στην επιφάνεια.

Τμήμα ενδύματος όρθιας ενδεδυμένης μορφής, πιθανός πέπλος με απόπτυγμα. Οι πτυχώσεις αποδίδονται ανάγλυφα, χωρίς ιδιαίτερο βάθος, σε κάθετη και διαγώνια διάταξη.

32. Θραύσμα ενδύματος (εικ. 79)

M.A. 4789

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.19, κάτω από τα κεραμίδια.

Σώζεται τμήμα πτυχώσεων. Φέρει αποκρούσεις και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,056 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,034μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 6/6-7/6).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη.

Τμήμα ενδύματος όρθιας ενδεδυμένης μορφής. Διακρίνονται πέντε παράλληλες ημικυκλικές πτυχές σε τοξωτή διάταξη. Οι πτυχώσεις αποδίδονται ανάγλυφα, χωρίς ιδιαίτερο βάθος. Ίσως πρόκειται για ιμάτιο που μαζεύεται προς τα πάνω.

33. Θραύσμα ιματίου (εικ. 80)

M.A. 12399

Προέλευση: Τομέας Ε/ 1991, τ.10, στρ. 5^η.

Σώζεται τμήμα πτυχώσεων στο δεξί χέρι. Φέρει ελάχιστες αποκρούσεις και εκδορές. Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,036 μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,036μ., βάθος 0,025 μ. Πηλός μέτρια καθαρός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 7/6).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη, με ίχνη επεξεργασίας.

Τμήμα ιματίου που τυλίγεται στο δεξιό χέρι. Οι οριζόντιες πτυχώσεις αποδίδονται ιδιαίτερα καθαρές και βαθιές. Η πλάγια όψη είναι εν μέρει επεξεργασμένη, καθώς συνεχίζονται οι πτυχώσεις.

III. Κεφάλια Ανθρώπινων μορφών

A. Γυναικείες Μορφές

34. Κεφαλάκι με κνιδιακή κόμμωση και σάκο. (εικ. 81)

M.A. 594

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, X4, στρ. 4^η.

Σχεδόν ακέραιο. Λείπει τμήμα του λαιμού. Φέρει λίγες αποκρούσεις και ιζήματα.

Σωζόμενο ύψος 0,029μ., μέγιστο πλάτος 0,021μ., βάθος 0,027 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/8). Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή έκτυπη από δύο μήτρες, συμπαγής. Η πίσω όψη χωρίς ιδιαίτερες λεπτομέρειες.

Η μορφή κλίνει ελαφρά το κεφάλι προς τα δεξιά και το υψώνει ελαφρά. Έχει ωοειδές πρόσωπο με τριγωνικό μέτωπο, μικρά αμυγδαλωτά μάτια με έντονα τονισμένα βλέφαρα, μικρό στόμα και τονισμένο πηγούνι. Ο λαιμός παχύς. Η κόμμωση είναι «κνιδιακή». Τα μαλλιά χωρισμένα στη μέση φέρονται πλάγια προς τους κροτάφους και μαζεύονται πίσω σε κότσο, τον οποίο συγκρατεί σάκος. Μία βαθιά οριζόντια αυλάκωση δηλώνει ότι η μορφή έφερε και ταινία. Βαθιές κυματιστές εγχαραζίες

δηλώνουν την υφή των μαλλιών. Στα αυτιά φέρει ενώτια. Χαρακτηρίζεται από την ηρεμία της έκφρασής της.

35. Κεφαλάκι με στεφάνη ή πόλο. (εικ. 82)

M.A. 7480β

Προέλευση: Τομέας Δ/ 2003, τ.4131/32-4232/31, Διαλογή ΣΚ265 .

Σώζεται το πρόσωπο από το ύψος των μαλλιών ως την μύτη, η οποία είναι αποκρουσμένη. Λείπει τμήμα της δεξιάς πλευράς και το μεγαλύτερο τμήμα της στεφάνης ή πόλου, καθώς και η πίσω όψη. Φέρει αποκρούσεις και εκδορές. Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,025μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,022μ., πάχος 0,01μ. Πηλός καθαρός, σκληρός, ανοιχτός καστανός έως κιτρινωπός (Munsell 10 YR 7/4-7/6), εσωτερικά ανοιχτός φαιός (Munsell 10YR 5/1-6/1).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με δαχτυλιές.

Η μορφή εικονίζεται κατενώπιον. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου δεν είναι ευδιάκριτα λόγω φθοράς. Τα μαλλιά χωρίζονται στη μέση και πλαισιώνουν το πρόσωπο σε δύο ενιαίες μάζες. Με εγχαράξεις δηλώνεται η υφή τους. Στο κεφάλι σώζεται τμήμα από διάδημα, πιθανότατα στεφάνη ή πόλο. Πρόκειται για εισαγωγή.

36. Κεφαλάκι με ιμάτιο. (εικ. 83)

M.A. 867β

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.19, στρ. 6^η.

Συγκολλημένο από δύο θραύσματα. Λείπει τμήμα της κορυφής του ιματίου, μέρος της αριστερής πλευράς του προσώπου και του ιματίου που το περιέβαλε. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα. Φθαρμένη η επιφάνεια του προσώπου.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,023μ., μέγιστο πλάτος 0,014μ., βάθος 0,016 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή έκτυπη από δύο μήτρες, εσωτερικά κοίλη.

Ιδιαίτερα μικρού μεγέθους κεφάλι. Έχει ωοειδές πρόσωπο με τριγωνικό μέτωπο, μάτια φθαρμένα σχεδόν κλειστά, μικρή μύτη και στόμα και τονισμένο πηγούνι. Ο λαιμός παχύς. Η κόμμωση είναι πεπονόσχημη. Τα μαλλιά χωρισμένα στη μέση, περιβάλλουν το πρόσωπο, αποδοσμένα σε στροφιδόν βοστρύχους και μαζεύονται πίσω σε κωνικό κότσο. Το ιμάτιο που καλύπτει το κεφάλι φέρεται προς την πρόσθια όψη, καταλήγοντας δεξιά κάτω από το πηγούνι της μορφής, ενώ αριστερά πέφτει

στον ώμο. Στην πίσω όψη λεπτές εγχαράξεις αποδίδουν τις κάθετες πτυχές του ενδύματος.

37. Κεφαλάκι με ιμάτιο (εικ. 84)

M.A. 12417

Προέλευση: Τομέας Ε/ 1991, τ.14, στρ. 4^η.

Συγκολλημένο από τέσσερα θραύσματα. Σχεδόν ακέραιο. Λείπει θραύσμα από την πίσω πλευρά του ιματίου, η κορυφή του κότσου είναι αποκρουσμένη όπως και τμήμα του μετώπου και της κόμης. Φέρει αποκρούσεις, απολεπίσεις και ιζήματα.

Ύψος 0,05μ., μέγιστο πλάτος 0,026μ., μέγιστο βάθος 0,034 μ.

Πηλός μέτρια καθарός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή έκτυπη από δύο μήτρες, εσωτερικά κοίλη. Στο κάτω μέρος του λαιμού σώζεται τένοντας για ένθεση στον κορμό. Χρήση αιχμηρού εργαλείου.

Η μορφή κλίνει ελαφρά το κεφάλι προς τα δεξιά και το υψώνει ελαφρά. Έχει ωοειδές πρόσωπο με τριγωνικό μέτωπο, μικρά μάτια με πλαστικά βλέφαρα, φαρδιά μύτη και μικρό στόμα με σαρκώδη χείλη. Στα αυτιά φέρει πλαστικά αποδοσμένα ενώτια. Δύο βαθιές ρυτίδες αυλακώνουν τον ψηλό λαιμό. Τα μαλλιά αποδίδονται με μία και μισή σειρές δακτυλιόσχημων βοστρύχων και μαζεύονται πίσω σε υψηλό κότσο. Το κεφάλι καλύπτει πλαστικά αποδοσμένο ιμάτιο, το οποίο πέφτει προς τους ώμους. Στην μέση περίπου της κορυφής του δημιουργείται μία αναδίπλωση, ενώ σε όλο το μήκος του δηλώνονται ανάγλυφα οι πτυχώσεις.

38. Θραύσμα κεφαλής με πεπονειδή κόμμωση (εικ. 85)

M.A. 6789

Προέλευση: Τομέας Ε/ 1991, τ.10, στρ. 3^η.

Σώζεται η κορυφή του μετώπου και τμήμα της κόμμωσης όπου διακρίνονται τρεις τουλάχιστον φέτες. Φέρει εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,055μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,042μ.

Πηλός μέτρια καθарός με ελάχιστη μαρμαρυγία, σκληρός, ανοιχτός ερυθρός (Munsell 2,5 YR 6/6), εσωτερικά φαιός (Munsell 10YR 7/1-6/1).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με δαχτυλιές και εμφανείς τις στρώσεις πηλού. Διακρίνεται το μέτωπο. Τα μαλλιά χωρίζονται στη μέση. Η κόμμωση αποδίδεται με ανάγλυφες φέτες, οι οποίες μαζεύονται προς τα πίσω. Λοξές εγχάρακτες πλατιές

γραμμές αποδίδουν την υφή της κόμης. Χαρακτηριστικό είναι ότι ακολουθούν τη φορά της πλευράς στην οποία βρίσκονται. Μια κάθετη προς τις φέτες αυλάκωση αποδίδει ταινία που συγκρατεί τα μαλλιά.

B. Νεανικές-Παιδικές Μορφές

39. Κεφαλάκι κοριτσιού (εικ. 86)

M.A. 583

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.14, στρ. 2^η.

Ακέραιο έως τη γένεση του λαιμού. Φέρει ελάχιστες αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα. Φθαρμένη η επιφάνεια του προσώπου.

Μέγιστο ύψος 0,022μ., μέγιστο πλάτος 0,016μ., μέγιστο βάθος 0,019μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος και ερυθρού ρόδινου χρώματος.

Κατασκευή έκτυπη, συμπαγής. Χρήση αιχμηρού εργαλείου.

Η μορφής είναι μετωπική. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου δεν είναι ευδιάκριτα λόγω της φθοράς. Ο λαιμός είναι παχύς και αυλακώνεται από δύο κάθετες εγχαράξεις. Το στρογγυλό πρόσωπο και τα παχιά ζυγωματικά υποδεικνύουν ότι πρόκειται για παιδική μορφή. Στα δεξιά δηλώνεται το ένα αυτί. Τα μαλλιά αποδίδονται με κροβύλους και καταλήγουν σε κωνικό κότσο. Στο μέσον πιθανότατα υπάρχει μία πλεξίδα, η οποία καλύπτει την χωρίστρα. Τα μαλλιά αποδίδονται με καστανέρυθρο χρώμα ενώ η επιδερμίδα με ρόδινο.

40. Κεφαλάκι παιδικής μορφής με σκούφο (εικ. 87)

M.A. 645

Προέλευση: Τομέας Β/ 1991, στρ. 1^η.

Σχεδόν ακέραιη. Αποκρουσμένη η πάνω δεξιά πλευρά του σκούφου και η δεξιά μάζα μαλλιών. Λείπει ο λαιμός. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο ύψος 0,029μ., μέγιστο πλάτος 0,021μ., μέγιστο βάθος 0,027μ.

Πηλός μέτρια καθαρός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή έκτυπη από δύο μήτρες. Εσωτερικά κοίλο. Πίσω δεξιά σώζεται δαχτυλικό αποτύπωμα.

Η παιδική μορφή κλίνει ελαφρά προς τα αριστερά το κεφάλι και το υψώνει. Έχει ωοειδές πρόσωπο με πλατύ μέτωπο, αμυγδαλωτά μάτια με πλαστικά βλέφαρα, πλατιά μύτη, μικρό στόμα με σαρκώδη χείλη και τονισμένα ζυγωματικά και πηγούνι. Τα μαλλιά πλασιώνουν τις δύο πλευρές του προσώπου με πλαστικούς βοστρύχους που φέρουν εγχαράξεις. Το κεφάλι καλύπτει σκούφος.

41. Κεφάλι νεανικής ανδρικής μορφής (εικ. 88)

M.A. 7483

Προέλευση: Τομέας Δ/ 2003, τ.4231/32-4332/31, από καθαρισμό εξωτ. Τοιχ.13.

Ακέραιη η πρόσθια όψη, λείπει η οπίσθια. Φέρει αποκρούσεις και εκδορές.

Μέγιστο ύψος 0,021μ., μέγιστο πλάτος 0,015μ., μέγιστο βάθος 0,014μ.

Πηλός καθαρός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος και ρόδινου χρώματος.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη. Κακότεχνη.

Η μορφή κλίνει ελαφρά προς τα δεξιά. Το πρόσωπο είναι ωοειδές και τα χαρακτηριστικά του δεν είναι ευδιάκριτα λόγω φθοράς. Διακρίνονται ελαφρώς τα μικρά μάτια με τα παχιά βλέφαρα και το μικρό στόμα. Τα κοντά μαλλιά αποδίδονται με εγχαράξεις συνεχίζοντας προς τα πίσω χωρίς διαμόρφωση.

42. Θραύσμα κεφαλής (εικ. 89)

M.A. 12401

Προέλευση: Τομέας Ε/2003, τ.4137/38-4238/37, στρ. 8^η.

Σώζεται το πίσω τμήμα κεφαλής και τμήμα του λαιμού. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο ύψος 0,028μ., μέγιστο πλάτος 0,023μ., μέγιστο βάθος 0,013μ.

Πηλός μέτρια καθαρός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή μάλλον χειροποίητη. Εσωτερικά κοίλη.

Συνοπτικά διαμορφωμένη απόδοση.

43. Θραύσμα κεφαλής (;) (εικ. 90)

M.A. 12405

Προέλευση: Τομέας Δ/ 2003, τ.4130/31-4231/30, στρ. 2^η.

Σώζεται το πίσω μέρος κεφαλής ειδώλιου και τμήμα του λαιμού. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Σωζόμενες διαστάσεις 0,021x0,021 μ.

Πηλός καθαρός, μαλακός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 7/6).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με οδηγό για την ένωση. Φέρει εγχαράξεις με εργαλείο.

Θραύσμα πίσω όψης κεφαλής (:) πήλινου ειδώλιου. Διακρίνεται η απόδοση της κόμης με εγχαράξεις.

IV. Θραύσματα Ειδώλων

44. Θραύσμα κεφαλής ειδώλου(:) ή προτομής (εικ. 91)

M.A. 821

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, X4, στρ. 4^η.

Σώζεται τμήμα του μετώπου, της κόμης και δύο άνθη από τη στεφάνη. Φέρει αποκρούσεις και εκδορές.

Μέγιστο ύψος 0,06μ., μέγιστο πλάτος 0,068μ., μέγιστο βάθος 0,083μ. Μέση διάμετρος ανθέων 0,025x0.026 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, ερυθρός (Munsell 2,5 YR 5/6-4/6).

Κατασκευή έκτυπη από δύο μήτρες με αρκετά χειροποίητα στοιχεία και επεξεργασία με αιχμηρό αντικείμενο. Τα άνθη είναι ένθετα. Εσωτερικά κοίλη, διακρίνονται οι στρώσεις του πηλού.

Αριστερό άνω τμήμα κεφαλής ειδώλιου. Η κόμμωση αποδίδεται με ακανόνιστες εγχαράξεις. Στο πίσω μέρος του κεφαλιού πιθανότατα έφερε ιμάτιο. Στην κορυφή σώζονται δύο άνθη κυκλωτερής διατομής, τα οποία στόλιζαν στεφάνη.

45. Χέρι ειδώλου (εικ. 92)

M.A. 7475

Προέλευση: Τομέας Ε/ 2003, τ.4334/35-4435/34, αφαίρεση μάρτυρα.

Σώζεται τα δάχτυλα ως το ύψος του καρπού. Λείπει ο αντίχειρας. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,059μ., μέγιστο πλάτος 0,032μ., μέγιστο βάθος 0,013μ.

Διάμετρος καρπού 0,021x0.024.

Πηλός μέτρια καθαρός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 6/6).

Κατασκευή χειροποίητη, συμπαγής.

Τμήμα του αριστερού χεριού αγαλματίου. Τα δάχτυλα αποδίδονται ως ενιαία μάζα και κλείνουν προς τα μέσα. Πιθανόν κρατούσε κάποιο αντικείμενο.

V. Ζώα

A. Περιστερία

46. Κεφαλή περιστεριού (εικ. 93)

MA 7046

Προέλευση: Τομέας Δ/ 2000, καθαρισμός.

Τρία συγκολλημένα θραύσματα. Σώζεται το κεφάλι ως τον λαιμό και τμήμα του ράμφους. Λείπει η πίσω όψη. Φέρει αποκρούσεις, απολεπίσεις και ιζήματα.

Μέγιστο ύψος 0,044μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός με ελάχιστη μαρμαρυγία, σκληρός, ανοιχτός καστανός (Munsell 7,5 YR 6/4). Ίχνη λευκού επιχρίσματος. (υάλωση;)

Κατασκευή έκτυπη, κοίλη εσωτερικά. Χρήση αιχμηρού εργαλείου.

Απεικονίζεται κατά τομή κεφαλή περιστεριού. Ο οφθαλμός είναι ένθετος και ομοιάζει χάντρας. Το ράμφος αποδίδεται με μία εγχάραξη. Στην ράχη το πτίλωμα αποδίδεται με εγχάρακτες στιγμές.

47. Κεφαλή περιστεριού (εικ. 94)

M.A. 8293

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.4, στρ. 16^η.

Σχεδόν ακέραιο ως τον λαιμό. Έχει αποκρουστεί το ράμφος. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και απολεπίσεις.

Μέγιστο ύψος 0,033μ., μέγιστη διάμετρος 0,014.

Πηλός μέτρια καθαρός με ελάχιστη μαρμαρυγία, σκληρός, σκούρος καστανέρυθρος (Munsell 5 YR 3/2 κατά σημεία 5 YR 4/1), εσωτερικά (Munsell 5 YR 4/4)

Κατασκευή έκτυπη από δύο μήτρες, συμπαγής. Ίχνη αιχμηρού εργαλείου.

Κεφαλή πτηνού, δεν διακρίνεται καθαρά το είδος του. Διακρίνονται τα μάτια, τα οποία αποδίδονται εγχάρακτα και το ράμφος το οποίο όμως είναι αποκρουσμένο στο μεγαλύτερο μέρος του.

B. Σκύλος

48. Θραύσμα σκύλου (εικ. 95)

M.A. 12396

Προέλευση: Τομέας E/ 1991, X2, στρ. 1^η.

Σώζεται το πίσω τμήμα μέχρι τη μέση του κορμού. Λείπει η πίσω όψη. Φέρει αποκρούσεις,, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,052μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,026μ., μέγιστο βάθος 0,015μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 2,5 YR 6/6). Ίχνη ερυθρού γανώματος και λευκού επιχρίσματος εσωτερικά.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη.

Το ζώο βρίσκεται σε όρθια, ήρεμη στάση, στραμμένο προς τα δεξιά. Έχει λεπτό κορμό και ψηλό πίσω σκέλος, τα οποία αποδίδονται ανάγλυφα σε επιφάνεια πηλού, που σώζεται μπροστά από το πόδι. Η ουρά είναι φουντωτή και ελίσσεται σπειροειδώς προς τα πάνω. Το τρίχωμα αποδίδεται με εγχαράξεις.

49. Θραύσμα σκύλου (εικ. 96)

M.A. 12397, M.A. 12400

Προέλευση: Τομέας E/ 1991, X1, στρ. 1^η και τ. 5, στρ. 1^η.

Αποτελείται από δύο συγκολλώμενα θραύσματα. Σώζεται το μεγαλύτερο τμήμα του κορμού και των ποδιών. Λείπει η άλλη όψη και το κεφάλι. Φέρει αποκρούσεις,, εκδορές και ιζήματα. Ιδιαίτερα φθαρμένη επιφάνεια.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,033μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,05μ., μέγιστο βάθος 0,017μ.

Πηλός μέτρια καθαρός, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη.

Το ζώο βρίσκεται σε όρθια, ήρεμη στάση, στραμμένο προς τα αριστερά. Είναι ιδιαίτερα φθαρμένο και δεν διακρίνονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του εκτός της ελίσσόμενης προς τα πάνω ουράς και κάποιων εγχαράξεων για την απόδοση του τριχώματος.

Γ. Λιοντάρι

50. Θραύσμα λιονταριού πάνω σε βάση (εικ. 97)

M.A. 7482

Προέλευση: Τομέας Δ/ 2003, τ.4331/32-4432/31, στρ. 3^η.

Σώζεται τμήμα του δεξιού λεοντοπόδαρου και του κορμού καθώς και τμήμα της σύμφυτης βάσης. Φέρει εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,073μ. Μορφή: μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,03μ.

Βάση: ύψος 0,03 μ., σωζόμενες διαστάσεις 0,043x0,03 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, (Munsell 7,5 YR 8/4).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη. Εμφανές το σημείο ένωσης με τη βάση και ίχνη πλασίματος. Ίχνη χρήσης αιχμηρού εργαλείου στην επιφάνεια.

Το δεξί πόδι τετράποδου ζώου, πιθανώς λιονταριού, πατάει πάνω σε ψηλή βάση τετράγωνης διατομής. Διακρίνονται τα νύχια, τα οποία αποδίδονται ανάγλυφα, αλλά σχηματικά. Σχηματική είναι και η απόδοση του κορμού, ο οποίος είναι αδιαμόρφωτος, ενώ ακανόνιστες εγχαράξεις δηλώνουν το τρίχωμα.

51. Θραύσμα λιονταριού (;) (εικ. 98)

M.A. 866α

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, τ.4, στρ. 18^η.

Σώζεται η αριστερή μπροστινή πλευρά πλίνθου και ο κορμός λέοντος. Λείπει το κεφάλι και το πίσω μέρος. Φέρει εκδορές.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,052μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,054μ., διαστάσεις πλίνθου 0,042x0,046.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, καστανοκίτρινος (Munsell 10 YR 6/4- 5/4). λευκού επιχρίσματος και ρόδινου χρώματος.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη. Κακέκτυπο.

Το ζώο, το οποίο βρίσκεται πιθανώς στα αριστερά του θρόνου Κυβέλης, απεικονίζεται διαγώνια, στραμμένο προς τα δεξιά. Είναι καθήμενο στα πίσω πόδια με τα μπροστινά τεντωμένα. Η στάση του είναι ήρεμη. Η απόδοσή του είναι ανάγλυφη. Κάποια ανάγλυφα στοιχεία στον κορμό του θα μπορούσαν να υποδηλώνουν την ύπαρξη φτερού. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για γρύπα ή σφίγγα. Το ειδώλιο βρίσκεται επί χαμηλής τετράπλευρης πλίνθου, η οποία είναι σύμφυτη.

52. Λιοντάρι στο πλάι θρόνου Κυβέλης (εικ. 99)

M.A. 12416

Προέλευση: Τομέας Ε/ 2003, τ. ΝΑ 4136/37-4237/36, ΝΔ 4236/37-4337/36.

Σώζεται το λιοντάρι σχεδόν ακέραιο. Λείπουν τα πόδια και τμήμα της πλάγιας όψης. Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,055μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,022μ., μέγιστο βάθος 0,03μ.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη. Χρήση αιχμηρού εργαλείου.

Το λιοντάρι βρίσκεται στα αριστερά θρόνου Κυβέλης και είναι κατενώπιον. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου αποδίδονται πλαστικά. Φαρδύ πρόσωπο με έντονα καμπυλωμένα φρύδια, μεγάλα μάτια, φαρδιά μύτη και πλατύ μισάνοιχτο στόμα. Τα αυτιά αποδίδονται με κοιλάνσεις. Η χαιτή πλαισιώνει το πρόσωπο και αποδίδεται με κάθετες, καμπύλες εγχαράξεις, οι οποίες δημιουργούν άτακτους βοστρύχους. Η απόδοση μπορεί να χαρακτηριστεί “γκροτέσκ”. Πάνω στο κεφάλι σώζεται τμήμα από το θρόνο ή τη θεότητα. Η πλάγια όψη είναι αδιαμόρφωτη. Ίσως πρόκειται για κόσμημα του θρόνου.

53. Θραύσμα κάτω άκρου επάνω σε βάση (εικ. 100)

M.A. 12407

Προέλευση: Τομέας Δ/ 2003, τ.4230/31-4331/30, στρ. 6^η.

Σώζεται το δεξί πίσω άκρο ζώου και η αριστερή πλευρά τετράπλευρης σύμφυτης βάσης. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,046μ., σωζόμενες διαστάσεις βάσης 0,023 x 0,017.

Πηλός καθαρός με λίγη μαρμαρυγία, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/8).

Κατασκευή έκτυπη, από δύο μήτρες. Εσωτερικά κοίλη με δαχτυλιές και εμφανή τα σημεία ένωσης.

Θραύσμα ειδωλίου ζώου, σώζεται το πίσω άκρο. Τα δάχτυλα αποδίδονται με εγχαράξεις. Η βάση διαμορφώνει κοίλανση, εν είδει βάθρου.

54. Θραύσμα τετράποδου ζώου (εικ. 101)

M.A. 10591

Προέλευση: Τομέας Ε/ 2003, τ.4335/36-4436/35, στρ. 5^η.

Σώζεται ο πίσω κορμός του ζώου. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο μήκος 0,029, μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,019.

Πηλός μέτρια καθαρός με μαρμαρυγία, σκληρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6).

Κατασκευή πιθανώς χειροποίητη, συμπαγής.

Λόγω φθοράς και αποσπασματικότητας δεν είναι δυνατή η ταύτιση του ειδωλίου με το είδος του. Πιθανώς πρόκειται για τετράποδο.

VI. Βάσεις

55. Θραύσμα κυκλοτερούς βάσης (εικ. 102-3)

M.A. 12398

Προέλευση: Τομέας E/ 2003, τ.4138/39-4239/38, στρ. 9^η.

Σώζεται η μισή. Φέρει πολλές αποκρούσεις, εκδορές και απολεπίσεις.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,052 μ., σωζόμενες διαστάσεις 0,026x0,015.

Πηλός σχεδόν καθαρός, μαλακός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 2,5 YR 5/6-6/6). Ίχνη ερυθρού γανώματος.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με ίχνη από δακτυλικά αποτυπώματα και επεξεργασία. Αποτελείται από δύο τμήματα, τα οποία ενώνονται στο κέντρο.

Σώζεται τμήμα κυκλοτερούς βάσης ειδωλίου. Το κάτω τμήμα της είναι κοίλο και δημιουργεί μία θολωτή επιφάνεια εσωτερικά. Δεύτερο τμήμα πηλού ενώνεται με το πρώτο και ανεβαίνει προς τα πάνω. Στο κατώτερο τμήμα του φέρει εγχάραξη.

56. Θραύσμα τετράπλευρης υψηλής βάσης (εικ. 104)

M.A. 12402, 12418α

Προέλευση: Τομέας E/ 2003, τ.4334/35-4435/34, στρ. 8^η9^η.

Αποτελείται από τρία συνανήκοντα θραύσματα, τα δύο συγκολλώμενα. Φέρει αποκρούσεις, απολεπίσεις και ιζήματα.

α) Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,05 μ., σωζόμενες διαστάσεις 0,03x0,03 μ.

β) Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,035 μ., σωζόμενες διαστάσεις 0,026 x 0,027 μ.

γ) Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,043 μ., σωζόμενες διαστάσεις 0,027x0,02 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός με ελάχιστη μαρμαρυγία, μαλακός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6), εσωτερικά φαιός. Ίχνη ερυθρού γανώματος εξωτερικά όσο και εσωτερικά.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με σημάδια επεξεργασίας.

Θραύσματα τετράπλευρης υψηλής βάσης ειδωλίου, πυραμιδοειδούς σχήματος.

57. Θραύσμα τετράπλευρης βάσης (εικ. 105)

M.A. 12406

Προέλευση: Τομέας E/2003, τ.4335/36-4436/35, στρ. 6^η.

Σώζεται θραύσμα της αριστερής γωνίας. Φέρει αποκρούσεις, απολεπίσεις και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,023 μ., σωζόμενες διαστάσεις 0,03x0,018 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός με ελάχιστη μαρμαρυγία, μαλακός, ανοιχτός ερυθρός (Munsell 2,5 YR 5/4-5/6). Ίχνη ερυθρού χρώματος εξωτερικά όσο και εσωτερικά.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη.

Θραύσματα τετράπλευρης βάσης ειδωλίου. Στο κατώτερο τμήμα της φέρει διακόσμηση με δυο εγχάρακτες, παράλληλες, βαθμιδωτές γραμμές.

58. Θραύσμα τετράπλευρης βάσης (εικ. 106)

M.A. 643

Προέλευση: Τομέας E/ 1991, τ.10, στρ. 5^η.

Σώζεται θραύσμα της γωνίας. Φέρει αποκρούσεις, απολεπίσεις και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,031 μ., σωζόμενες διαστάσεις 0,053x0,078 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός με ελάχιστη μαρμαρυγία, μαλακός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 7/6). Ίχνη ερυθρού χρώματος εξωτερικά όσο και εσωτερικά.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη.

Θραύσματα τετράπλευρης βάσης ειδωλίου, ακανόνιστου σχήματος με στρογγυλεμένες γωνίες. Στο πάνω τμήμα του σώζει τμήμα που σχετίζεται με τη στήριξη κάποιου τμήματος του ειδωλίου.

59. Θραύσμα τετράπλευρης βάσης (;) (εικ. 107)

M.A. 12403

Προέλευση: Τομέας Δ/ 2003, τ.4231/32-4332/31, στρ. 4^η.

Σώζεται θραύσμα της γωνίας. Το τελείωμα της πίσω πλευράς δεν είναι θραυσμένο.

Φέρει αποκρούσεις, απολεπίσεις και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,031 μ., σωζόμενες διαστάσεις 0,016x0,02 μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός, μαλακός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6). Ίχνη ερυθρού χρώματος εξωτερικά όσο και εσωτερικά.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη.

Θραύσμα τετράπλευρης βάσης (;) πήλινου ειδωλίου. Στην μπροστινή όψη δημιουργείται ανάγλυφο, βαθμιδωτό στοιχείο το οποίο δεν μπορεί να αναγνωριστεί λόγω της θραύσης.

VII. Αδιάγνωστα

60. Θραύσμα ζώου (;) (εικ. 108)

M.A. 12410

Προέλευση: Τομέας Ε/ 1991, Χ2, στρ. 1^η.

Σώζεται το πίσω μέρος ειδωλίου ζώου (;) Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,034μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,027μ., μέγιστο βάθος 0,017μ.

Πηλός καθαρός με ελάχιστη μαρμαρυγία, μαλακός, κιτρινωπός (Munsell 10 YR 7/6).

Ίχνη καστανέρυθρου χρώματος και λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με μικρή οπή από καρφί ή εργαλείο.

Θραύσμα ειδωλίου ζώου (;). Διακρίνεται πιθανώς η απόδοση της χαίτης του ζώου, το είδος του οποίου είναι αδιάγνωστο.

61. Θραύσμα αντικειμένου (;) (εικ. 109)

M.A. 12411

Προέλευση: Τομέας Ε/ 1991, τ.8, στρ. 4^η.

Θραύσμα γωνίας αντικειμένου. Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,033μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,021μ., μέγιστο βάθος 0,03μ.

Πηλός σχεδόν καθαρός με μαρμαρυγία, μαλακός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 5 YR 6/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος.

Κατασκευή έκτυπη, συμπαγής με εγχάρακτες λεπτομέρειες.

Διακρίνεται καμπυλόσχημη γωνίωση, η οποία φέρει σχοινοειδή διακόσμηση με εγχάρακτες διαγώνιες γραμμές. Εξωτερικά δημιουργούνται τρεις παράλληλες καμπύλες. Πιθανότατα αντικείμενο, ίσως μαξιλάρι.

62. Θραύσμα αδιάγνωστου ειδωλίου (εικ. 110)

M.A. 12413

Προέλευση: Τομέας Ε/ 1991, τ.3.

Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,043μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,029μ.

Πηλός καθαρός, μαλακός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 6/6). Ίχνη καστανέρυθρου χρώματος .

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με δακτυλικά αποτυπώματα.

Αδιάγνωστο. Στα αριστερά διακρίνεται ανάγλυφο στοιχείο, το οποίο ίσως να είναι απόληξη ενδύματος με φούντα.

63. Θραύσμα αδιάγνωστου ειδωλίου (εικ. 111)

M.A. 12409

Προέλευση: Τομέας Ε/ 2003, τ.4138/39-4239/38, στρ. 8^η.

Φέρει αποκρούσεις, εκδορές και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,038μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,033μ., μέγιστο σωζόμενο βάθος 0,018 μ.

Πηλός καθαρός, μαλακός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 7/6). Ίχνη λευκού επιχρίσματος εξωτερικά και εσωτερικά.

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με δακτυλικά αποτυπώματα.

Αδιάγνωστο. Καμπύλη επιφάνεια με πολλές επάλληλες, τριγωνικές εγχαράξεις, οι οποίες αποδίδουν ύφασμα ή τρίχωμα. Στην δεξιά πλευρά σώζεται επίπεδη επιφάνεια, η οποία προεξέχει του θραύσματος.

64. Θραύσμα αδιάγνωστου ειδωλίου (εικ. 112)

M.A. 4790

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, X8.

Φέρει αποκρούσεις, εκδορές, απολεπίσεις και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,025μ., μέγιστες σωζόμενες διαστάσεις 0,036x 0,028 μ.

Πηλός μέτρια καθαρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 7/4).

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη .

Αδιάγνωστο. Καμπύλη επιφάνεια από την οποία εξέχουν ανάγλυφα τρία τμήματα, τα οποία χωρίζονται με εγχαράξεις και θα μπορούσαν να αποδίδουν φτερούγα ή τμήμα ανθοκάλυκα (Παππά 2014, 209-220)

65. Θραύσμα αδιάγνωστου ειδωλίου (εικ. 113)

M.A. 12393

Προέλευση: Τομέας Δ/ 1991, X3, στρ. 3^η.

Φέρει αποκρούσεις, εκδορές, απολεπίσεις και ιζήματα.

Μέγιστο σωζόμενο ύψος 0,059μ., μέγιστο σωζόμενο πλάτος 0,041μ., μέγιστο σωζόμενο βάθος 0,026 μ.

Πηλός καθαρός, πορτοκαλέρυθρος (Munsell 7,5 YR 6/6), εσωτερικά φαιός (Munsell 7,5 YR 5/0)

Κατασκευή έκτυπη, εσωτερικά κοίλη με δαχτυλιές.

Αδιάγνωστο. Αποτελείται από μία καμπύλη επιφάνεια, η οποία στο κέντρο φέρει κάθετο εξέχον τμήμα, το οποίο ομοιάζει πτερυγίου. Στο κάτω τμήμα της λεπταίνει ελαφρώς, δημιουργώντας ένα δεύτερο επίπεδο.

ΠΙΝΑΚΕΣ

1. ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΑΣ ΑΡΙΘΜΟΥ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ, ΑΡΙΘΜΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ, ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΚΑΙ ΑΡΙΘΜΟΥ ΕΙΚΟΝΩΝ

<u>ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ</u>	<u>Μ.Α.</u>	<u>ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ</u>	<u>ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ</u>
1	867γ	AB91(Δ19)448	45
2	7480α	AB03(Δ)1014	46
3	824	AB91(Δ5)333	47
4	12404	AB03(E)1202	48
5	607	AB91(Δ4)410	49
6	8300	AB91(Δ4)605	50
7	11367	AB91(X4)216	51
8	4818	AB91(Δ10)85	52
9	642	AB91(E9)317	53
10	867α	AB91(Δ15)761	54
11	7479	AB03(Δ)1009	55
12	634α – 634β - 9683	AB91(X2)384 – AB91(X2)277	56
13	7484α	AB03(Δ)1080	57
14	866β – 604	AB91(Δ4)717 – AB91(Δ4)346	58, 59
15	827	AB91(Δ4)411	60
16	848α	AB91(Δ15)765	61
17	7477α	AB03(E)921	62
18	2427	AB91(E7 – X4)535	63,64
19	7476	AB03(E)862	65,66
20	7478	AB03(Δ)914	67
21	7484β	AB03(Δ)1082	68
22	10148	AB05(B)87	69
23	12414	AB03(E)937	70
24	868	AB91(Δ19)790	71
25	10209	AB05(E)1369	72
26	848β	AB91(Δ19)789	73
27	7477β	AB03(E)964	74
28	8296	AB91(Δ4)736	75
29	12280	AB03(Δ)1205	76
30	12394	AB91(X1)339	77
31	12395	AB91(X2)165	78
32	4789	AB91(Δ19)582	79
33	12399	AB91(E10)300	80
34	594	AB91(X4)199	81
35	7480β	AB03(Δ)1040	82
36	867β	AB91(Δ19)486	83
37	12417	AB91(E14)487	84
38	6789	AB91(E10)372	85
39	583	AB91(Δ14)191	86

40	645	AB91(B)2	87
41	7483	AB03(Δ)1036	88
42	12401	AB03(E)1267	89
43	12405	AB03(Δ)1276	90
44	821	AB91(X4)200	91
45	7475	AB03(E)660	92
46	7046	AB(2000) Δ 897	93
47	8293	AB91(Δ 4)674	94
48	12396	AB91(X2)281	95
49	12397 - 12400	AB91(E5)380 – AB91(X1)352	96
50	7482	AB03(Δ)1031	97
51	866 α	AB91(Δ 4)702	98
52	12416	AB03(E)691	99
53	12407	AB03(Δ)1267	100
54	10591	AB03(E)620	101
55	12398	AB03(E)1013	102, 103
56	12402 - 12418 α	AB03(E)1248 – AB03(E)1095	104
57	12406	AB03(E)1258	105
58	643	AB91(E10)301	106
59	12403	AB03(Δ)1301	107
60	12410	AB91(X2)130	108
61	12411	AB91(E8)275	109
62	12413	AB91(E3)447	110
63	12409	AB03(E)1208	111
64	4790	AB91(X8)235	112
65	12393	AB91(X3)148	113

2. ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΔΩΛΙΩΝ ΠΟΥ ΔΕΝ ΕΝΤΑΧΘΗΚΑΝ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΤΟΜΕΑΣ / ΕΤΟΣ	ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ	
Δ/1991	AB91(Δ10)118	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ (πλ. αγγείο)
Δ/1991	AB91(Δ13)258	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(πλ. αγγείο)
Δ/1991	AB91(Δ12)360	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(πλ. αγγείο)
Δ/1991	AB91(Δ5)364	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(πλ. αγγείο)
Δ/1991	AB91(Δ4)418	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(πλ. αγγείο)
Δ/1991	AB91(Δ13)473	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(πλ. αγγείο)
Δ/1991	AB91(Δ8)534	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(πλ. αγγείο)
Δ/1991	AB91(Δ19)749	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ (αδιάγνωστο)
Δ/1991	AB91(Δ15)760	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ (λυχνάρι)
Δ/1991	AB91(ΔΧ3)772	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ (αδιάγνωστο)
Δ/1991	AB91(Δ13)213	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(πλ. αγγείο)
Δ/1991	AB03(Δ)1206	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(πλ. αγγείο)
Δ/2003	AB03(Δ)1025	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
Δ/2003	AB03(Δ)1214	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
Δ/2003	AB03(Δ)1234	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
Δ/2003	AB03(Δ)1240	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
Δ/2003	AB03(Δ)1271	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(πλ. αγγείο)
Δ/1991	AB91(Δ4)416	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/1991	AB91(Χ3)467	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/1991	AB91(Δ2)570	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/1991	AB91(Δ4)575	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/1991	AB91(Δ4)634	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/1991	AB91(Δ3)177	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/1991	AB91(Δ4)682	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/1991	AB91(Δ4)722	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/1991	AB91(Δ15)864	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/2003	AB03(Δ)1189	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/2003	AB03(Δ)1225	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/2003	AB03(Δ)1226	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/2003	AB03(Δ)1227	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/2003	AB03(Δ)1255	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/2003	AB03(Δ)1262	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/2003	AB03(Δ)1334	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Δ/2003	AB03(Δ)1357	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
Ε/1991	AB91(Ε10)94	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(πλ. αγγείο)
Ε/1991	AB91(Ε3)268	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
Ε/1991	AB91(Ε15)463	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
Ε/1991	AB91(Ε19)554	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αγγείο)
Ε/1991	AB91(ΕΝ17)588	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
Ε/2003	AB03(Ε)645	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αγγείο)
Ε/2003	AB03(Ε)986	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αγγείο)
Ε/2003	AB03(Ε)1078	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(πλ. αγγείο)
Ε/2003	AB03(Ε)1090	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
Ε/2003	AB03(Ε)1112	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
Ε/2003	AB03(Ε)1128	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
Ε/2003	AB03(Ε)1131	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αγγείο)
Ε/2003	AB03(Ε)1161	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)

E/2003	AB03(E)1167	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(πλ. αγγείο)
E/2003	AB03(E)1175	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
E/2003	AB03(E)1206	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
E/2003	AB03(E)1218	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
E/2003	AB03(E)1243	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
E/2005	AB05(E)1301	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(αδιάγνωστο)
E/2005	AB05(E)1305	ΑΠΟΡΡΙΦΘΗΚΕ(λυχνάρι)
E/1991	AB91(E6)369	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
E/1991	AB91(E4)389	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
E/1991	AB91(E20)470	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
E/1991	AB91(EX4)509	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
E/2003	AB03(E)1088	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
E/2003	AB03(E)1115	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
E/2003	AB03(E)1155	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ
E/2005	AB05(B)96	ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ

¹ Τα ευρήματα που χαρακτηρίζονται ως αδιάγνωστα δεν μπορούν να αναγνωριστούν ως θραύσματα ειδωλίων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Αδάμ-Βελένη 2009:** Π. Αδάμ-Βελένη, *Μακεδονία-Θεσσαλονίκη μέσα από τις εκθέσεις του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, Αθήνα.
- Αδάμ-Βελένη 2014:** Π. Αδάμ-Βελένη, Πήλινες προτομές από το Σέδες Θεσσαλονίκης, στο *Γιαννικούρη 2014*, τόμος I, 361-375.
- Αδάμ-Βελένη 2017:** Π. Αδάμ-Βελένη, Α. Τουλουμτζίδου, Τα ειδώλια από το ιερό της Δήμητρας στη Λητή, στο *Ειδώλιο 2017*, 99-100.
- Ακαμάτης 1993:** Γ. Ακαμάτης, *Πήλινες μήτρες αγγείων από την Πέλλα*, Αθήνα.
- Αυγολούπης 2008:** Ι. Αυγολούπης, *Λιμάνι Αρχαίων Αβδήρων*, (Αδημ. Διπλ. Εργασία). Τμήμα Πολιτικών Μηχανικών Πολυτεχνικής Σχολής ΑΠΘ, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Ειδίκευσης “Προστασία Περιβάλλοντος και βιώσιμη ανάπτυξη”, Θεσσαλονίκη.
- Αχειλαρά 2006:** Λ. Αχειλαρά, *Η κοροπλαστική της Λέσβου, τόμοι I-II*, Μυτιλήνη.
- Βεληγιάννη-Τερζή 1997:** Χ. Βεληγιάννη-Τερζή, Τέως και Άβδηρα, στο Δ. Τριαντάφυλλος, Δ. Τερζοπούλου (επιμ.) *Αρχαία Θράκη Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών*, Κομοτηνή, 691-705.
- Βιβλιοδέτης-Αβρονιδάκη 2013:** Ε. Βιβλιοδέτης, Χ. Αβρονιδάκη, *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο: Τα Πήλινα Ειδώλια*, Αθήνα.
- Βικέλα 2001:** Ε. Βικέλα, Η φρυγική Μητέρα Θεά από την Ανατολή στην Ελλάδα, Προσλήψεις και μεταπλάσεις, *ArchEphem*, 41-71.
- Γιαννικούρη 2014:** Α. Γιαννικούρη (επιμ.), *Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον αιγαιακό χώρο από τους γεωμετρικούς χρόνους έως και τη ρωμαϊκή περίοδο, Διεθνές Συνέδριο στη Μνήμη της Ηούς Ζερβουδάκη, Ρόδος, 26-29/11/2009, τόμος I-II*, Αθήνα.
- Γκιρτζή 2007:** Μ. Γκιρτζή, Η καθημερινή ζωή στα αρχαία Άβδηρα στο Ιακωβίδου Α (επιμ.) *Η Θράκη στον ελληνο-ρωμαϊκό κόσμο: πρακτικά του 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Θρακολογίας: Κομοτηνή-Αλεξανδρούπολη 18-23 Οκτωβρίου 2005*, Αθήνα 2007, 188-97.
- Δεσποίνη 2016:** Αικ. Δεσποίνη, *Σίνδος II. Το νεκροταφείο. Ανασκαφικές έρευνες 1980-1982. Πήλινα, γυάλινα και φαγεντιανά αγγεία, πήλινοι λύχνοι, μεταλλικά αγγεία, πήλινα ειδώλια και πλαστικά αγγεία, νομίσματα*, Αθήνα.
- Ειδώλιο 2017:** Π. Αδάμ-Βελένη, Η. Ζωγράφου, Α. Κουκουβού, Ο. Πάλλη, Ε. Στεφανή (επιμ.), *Ειδώλιο: ένας μικρόκοσμος από πηλό. Κατάλογος έκθεσης 3.432017-30.4.2018*, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- Ζαφειροπούλου 2014:** Φ.Ν. Ζαφειροπούλου, Δύο ταφικά μικροτεχνήματα από τη

- νεκρόπολη της αρχαίας Πάρου, στο *Γιαννικούρη 2014*, τόμος I, 221-230.
- Ζερβουδάκη 2002:** Η. Ζερβουδάκη, Το χρώμα στη ελληνιστική κεραμική και την κοροπλαστική, στο M. Tiverios & D. Tsifakis (ed.), *Color in Ancient Greece. The Role of Color in Ancient Greek Art and Architecture 700-31 B.C.*, Θεσσαλονίκη, 221-230.
- Ζιώτα & Μοσχάκης 1997** X. Ζιώτα & K. Μοσχάκης, Από την αρχαιολογική έρευνα στην αρχαία Εορδαία. Η ανασκαφή στον Φιλώτα Φλώρινας, *AEMΘ* 23, 37-52.
- Ζωγράφου 2017:** Η. Ζωγράφου, Θεατρικά ειδώλια και προσωπεία, στο *Ειδώλιο 2017*, 158-162.
- Ιωακειμίδου 2006:** Ε. Ιωακειμίδου, Κ. Καλλιντζή, Β. Μάλαμα, Μ. Μίζα, Μ. Σαραντίδου, Μ. Χρυσάφη, Ανάπλαση – ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Αβδήρων, *AEMΘ* 20 (2006), 9–20.
- Κακαμανούδης 2012:** Α. Κακαμανούδης, *Τεχνικές ζωγραφικής στην αρχαία Ελλάδα*, (αδημ. μεταπτ. εργ.), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Κακριδής 1986:** Ι. Κακριδής, *Ελληνική Μυθολογία*, Αθήνα.
- Καλλιντζή 1991:** Ντ. Καλλιντζή, Αρχαιολογικές εργασίες της ΙΘ΄ Εφορείας στα Άβδηρα κατά το 1991, *AEMΘ* (1991), 455-469.
- Καλλιντζή 1992:** Ντ. Καλλιντζή, Νομός Ξάνθης, *ΑΔ* 47 (1992), *Χρονικά Β'2*, 485-491, 497-498.
- Καλλιντζή 1993:** Ντ. Καλλιντζή, Νέα τμήματα του νοτίου περιβόλου των Αβδήρων, *AEMΘ* 7 (1993), 627-636.
- Καλλιντζή 2001-2004:** Καλλιντζή, Κ., *ΑΔ* 56–59 (2001–2004), *Χρονικά Β'3β*, 704–706, 708, 712–713, 717–723, 726–727, 730–735, 751–755.
- Καλλιντζή 2011:** Κ. Καλλιντζή, *Η χώρα των Αβδήρων. Συμβολή στην αρχαιολογία και ιστορική τοπογραφία του νότιου τμήματος του νομού Ξάνθης*, (διατριβή), Βόλος.
- Καλλιντζή 2012:** Κ. Καλλιντζή, Επίθεση και Άμυνα στην πόλη των Αβδήρων, στο Αδάμ-Βελένη, Π. – Κ. Τζαναβάρη (επιμ.), *Δινήεσσα, Τιμητικός τόμος για την Κατερίνα Ρωμιοπούλου*, Θεσσαλονίκη, 132–140.
- Καλλιντζή 2017:** Κ. Καλλιντζή, Τα ειδώλια των Αβδήρων, στο *Ειδώλιο 2017*, 105-107.
- Καλλιντζή & Χρυσάφη 2010:** Κ. Καλλιντζή, Μ. Χρυσάφη, Κεραμική της Ύστερης Αρχαιότητας από τα Άβδηρα, στο Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή, Ν. Κουσουλάκου (επιμ.), *Κεραμική της Ύστερης Αρχαιότητας από τον Ελλαδικό χώρο (3^{ος}-7^{ος} αι. μ.Χ.)*, *Επιστημονική συνάντηση, Θεσσαλονίκη, 12-16 Νοεμβρίου 2006*, Θεσσαλονίκη, 386–401.
- Καλτσάς 1998:** Ν. Καλτσάς, *Άκανθος Ι. Ανασκαφή στο νεκροταφείο κατά το 1979*, Αθήνα.
- Καλτσάς & Shapiro 2008** Ν. Καλτσάς & Α. Shapiro (επιμ.), *Γυναικών λατρείες. Τελετουργίες και καθημερινότητα στην κλασική Αθήνα.*, Αθήνα.
- Καραπάνου 2012:** Σ. Καραπάνου, Σωστικές ανασκαφές στα Φάρσαλα. Στοιχεία για την οργάνωση του δημόσιου χώρου στην πόλη

- των ελληνιστικών χρόνων, στο Α. Μαζαράκης-Αινιάν (επιμ.), *3^ο Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας, Από τους προϊστορικούς στους νεότερους χρόνους, Βόλος 12-15 Μαρτίου 2009. Τόμος Ι*, 405-418.
- Καραπάνου 2014:** Σ. Καραπάνου, Πήλινα ειδώλια από την πόλη της ελληνιστικής Φαρσάλου, στο *Γιαννικούρη 2014, τόμος Ι*, 419-434.
- Κατακούτα 2014:** Στ. Κατακούτα, Πήλινα πλακίδια της Μητέρας των θεών-Κυβέλης από το ιερό της Φαρσάλου, στο *Γιαννικούρη 2014, τόμος Ι*, 435-448.
- Κατσιώτη 2014:** Α. Κατσιώτη, Πήλινοι λυχνοστάτες με πλαστική διακόσμηση στο στέλεχος από τη Ρόδο, στο *Γιαννικούρη 2014, τόμος Ι*, 95-110.
- Κεφαλίδου 2017:** Ε. Κεφαλίδου, Πήλινα Βασκάνια, στο *Ειδώλιο 2017*, 166-169.
- Κόρτη-Κόντη 1994:** Σ. Κόρτη –Κόντη, *Η κοροπλαστική της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη.
- Κοτταρίδη 1997:** Α. Κοτταρίδη, Βεργίνα 1997, *ΑΕΜΘ 10.1*, 79-92.
- Κουκουβού 2017:** Α. Κουκουβού, Οι τεχνίτες των ειδωλίων και τα εργαστήρια, στο *Ειδώλιο 2017*, 45-48.
- Κουκούλη 1967:** Χ. Κουκούλη, Αρχαιότητες και Μνημεία Ανατολικής Μακεδονίας. Νομός Ξάνθης, *ΑΔ 22 (1967), Χρονικά, Β' 2*, 429-434.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1983:** Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Ανασκαφικές έρευνες στα Αρχαία Άβδηρα, *ΠΑΕ 139, Α' (1983)*, 1-12.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1984:** Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Ανασκαφικές έρευνες στα αρχαία Άβδηρα, *ΠΑΕ 1984*, 1-12.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1985:** Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Οι ανασκαφές στα Αρχαία Άβδηρα, Α Τοπικό Συμπόσιο για τη Θράκη, ΙΜΧΑ, Ξάνθη-Κομοτηνή-Αλεξανδρούπολη.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1988α:** Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Ανασκαφή Αρχαίων Αβδήρων, *ΠΑΕ 1988*, 143-152.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1988β:** Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Οι ανασκαφικές έρευνες στα αρχαία Άβδηρα, στο *Πρακτικά του Συνεδρίου "Η Ιστορική, Αρχαιολογική και Λαογραφική Έρευνα για τη Θράκη", Ξάνθη-Κομοτηνή-Αλεξανδρούπολη 5-9 Δεκεμβρίου 1985*, Θεσσαλονίκη, 39-74.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1991:** Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Ανασκαφή Αρχαίων Αβδήρων, *ΠΑΕ 1991*, 194-211.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997:** Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Η αρχαϊκή πόλη των Αβδήρων. Β. Αρχαιολογικές έρευνες, στο Τριαντάφυλλος Δ., Τερζοπούλου Δ (επιμ.), *Αρχαία Θράκη Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών*, Κομοτηνή, 715-734.
- Κώστογλου-Δεσποίνη 1979** Α. Κώστογλου-Δεσποίνη, *Προβλήματα της παριανής πλαστικής του 5^{ου} αι. π.Χ.*, Θεσσαλονίκη.
- Λαζαρίδης 1950:** Δ. Λαζαρίδης, Ανασκαφή εν Αβδήροις, *ΠΑΕ 1950*, 293-302.
- Λαζαρίδης 1954:** Δ. Λαζαρίδης, Ανασκαφαί και έρευναι εν Αβδήροις, *ΠΑΕ 1954*, 160-172.

- Λαζαρίδης 1955:** Δ. Λαζαρίδης, Ανασκαφαί και έρευναι εν Αβδήροις, *ΠΑΕ* 1955, 160–164.
- Λαζαρίδης 1956:** Δ. Λαζαρίδης, Ανασκαφαί και έρευναι εν Αβδήροις, *ΠΑΕ* 1956, 139–140.
- Λαζαρίδης 1960:** Δ. Λαζαρίδης, *Πήλινα ειδώλια Αβδήρων*, Αθήναι.
- Λαζαρίδης 1961/62:** Δ. Λαζαρίδης, Αρχαιότητες και Μνημεία Ανατολικής Μακεδονίας. Ζ. Αβδηρα, *ΑΔ* 17 (1961/62), *Χρονικά*, Β', 245-248.
- Λαζαρίδης 1965:** Δ. Λαζαρίδης, Αρχαιότητες και Μνημεία Ανατολικής Μακεδονίας. Ε. Αβδηρα, *ΑΔ* 20 (1965), *Χρονικά*, Β'3, 453-461.
- Λαζαρίδης 1966α:** Δ. Λαζαρίδης, Ανασκαφαί Αβδήρων, *ΠΑΕ* 1966, 59-66.
- Λαζαρίδης 1966β:** Δ. Λαζαρίδης, Αρχαιότητες και Μνημεία Ανατολικής Μακεδονίας, *ΑΔ* 21 (1966), *Χρονικά*, Β'2, 359-365.
- Λαζαρίδης 1971α:** Δ. Λαζαρίδης, Άβδηρα καί Δίκαια, *Αρχαίες Έλληνικές Πόλεις* 6, Αθήνα.
- Λαζαρίδης 1971β:** Δ. Λαζαρίδης, Ανασκαφαί Αβδήρων, *ΠΑΕ* 1971, 63-71.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1994:** Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, *Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας*, Αθήνα.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 1996:** Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, *Το Θεσμοφόριο της Πέλλας*, Αθήνα.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη 2017:** Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη Μ., Χρήση και ερμηνεία των πήλινων ειδωλίων στο *Ειδώλιο* 2017, 34-40.
- Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Ακαμάτης 2014:** Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Ν. Ακαμάτης, *Ανατολικό νεκροταφείο Πέλλας. Ανασκαφικές περίοδοι 1991-2007*, Θεσσαλονίκη.
- Λουκοπούλου 2005:** Λ. Λουκοπούλου, Α. Ζουρνατζή, Μ. Παρισάκη, Σ. Ψωμά, “Επιγραφές της Θράκης του Αιγαίου: μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου”, Αθήνα.
- Μαχαίρα 2008:** Β. Μαχαίρα, *Το ιερό της Αφροδίτης και Έρωτα στην Ιερά Οδό*, Αθήνα.
- Μαχαίρα 2014:** Β. Μαχαίρα, Η συμβολή της κοροπλαστικής στην εικονογραφία και στην τυπολογία της πλαστικής κατά τα ελληνιστικά χρόνια. Η συμβολή της Ηούς Ζερβουδάκη, στο *Γιαννικούρη 2014, τόμος Ι*, 79-94.
- Μότσιου 2006:** Π. Μότσιου, *Μικρογραφικές υδρίες από το ιερό της Δήμητρας στα Άβδηρα*, (αδημ. Διπλ. Εργασία), ΕΚΠΑ.
- Μπακαλάκης 1937** Γ. Μπακαλάκης, Παρανέστιοι αρχαιότητες, *Θρακικά* 8, 25-30.
- Μπακιρτζής 1983:** Χ. Μπακιρτζής, Ανασκαφή Πολυστύλου Αβδήρων, *ΠΑΕ* 139, Α' (1983), 14–19.
- Μπακιρτζής 1988:** Χ. Μπακιρτζής, ‘Η αρχαιολογική έρευνα των παλαιοχριστιανικών και βυζαντινών μνημείων στη Θράκη: Συμπεράσματα και προοπτικές’, στο: *Πρακτικά του Συνεδρίου “Η Ιστορική, Αρχαιολογική και Λαογραφική Έρευνα για τη Θράκη”*, Ξάνθη-Κομοτηνή-Αλεξανδρούπολη 5-9 Δεκεμβρίου 1985, Θεσσαλονίκη, 175–185.
- Μπεχτσή 2017:** Κ. Μπεχτσή, Οι τεχνικές κατασκευής των ειδωλίων, στο *Ειδώλιο* 2017, 41-44.
- Μπρεκουλάκη 2012:** Χ. Μπρεκουλάκη, Ανδρείκελον, το χρώμα του δέρματος

- στην αρχαία ελληνική ζωγραφική, στο Π. Αδάμ-Βελένη, Κ. Τζαναβάρη (επιμ.), *Διήνεσσα. Τιμητικός τόμος για την Κατερίνα Ρωμιοπούλου*, Θεσσαλονίκη, 339-350.
- Μποσνάκης 2014:** Δ. Μποσνάκης, Συμβολή στη μελέτη της ύστερης ελληνιστικής κοροπλαστικής της Κω: Ταφική τελετουργία και εικονογραφία (η τοπική παραλλαγή της γυμνής καθιστής γυναικείας μορφής με περιστέρι), στο *Γιαννικούρη 2014*, τόμος I, 149-176.
- Νούλας 2014:** Κ. Νούλας, Η κοροπλαστική παραγωγή της Πύδνας στην κλασική και ελληνιστική εποχή, στο *Γιαννικούρη 2014*, τόμος I, 405-418.
- Ορλάνδος 1955:** Α. Ορλάνδος, *Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων.1*, Αθήνα.
- ΠΑΕ 1976 Α΄:** Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων Κομοτηνής, Ανασκαφή στα Άβδηρα, *ΠΑΕ 1976 Α΄*, 131-137.
- ΠΑΕ 1978:** Εφορεία Αρχαιοτήτων Θράκης- Δ. Λαζαρίδης, Ανασκαφή Αβδήρων, *ΠΑΕ 1978*, 76-79.
- ΠΑΕ 1979:** Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων Κομοτηνής – Λαζαρίδης, Δ., Ανασκαφή Αβδήρων, *ΠΑΕ 1979*, 101-106.
- Παλαιοκρασσά 1991:** Λ. Παλαιοκρασσά, *Το ιερό της Μουνιχίας Αρτέμιδος*, Αθήνα.
- Πάλλη 2017:** Ο. Πάλλη, Παιχνίδια, στο *Ειδώλιο 2017*, 163-165.
- Πάντος 1975:** Π. Πάντος, Νομός Ξάνθης, *ΑΔ30 (1975)*, *Χρονικά*, Β΄2, 304-305.
- Πάντος 1975-1976:** Π.Α. Πάντος, Ιστορική τοπογραφία του Νομού Ξάνθης, *Θρακικά Χρονικά* 32(1975-76), 1-26.
- Πάντος 1986** Π.Α. Πάντος, , Αρχαιολογική τοπογραφία Αβδήρων, Δίκαιας παρ’ Άβδηρα και Στρύμης (7ος-5ος αι. π.Χ.). Η παρούσα θέσις των ερευνών, *Θρακικά Χρονικά* 41, 67-73.
- Παρισάκη 2000-2003:** Μ.Γ. Παρισάκη, Τά στενά τῶν Κορπίλων καί τῶν Σαπαίων ἢ ἐπανεξέταση ἑνός τοπογραφικοῦ προβλήματος, *ΗΟΡΟΣ* 14-16 (2000-2003), 345-362.
- Πέππα- Παπαϊωάννου 2011:** Ε. Πέππα-Παπαϊωάννου, *Κοροπλαστικά έργα του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιώς*, Αθήνα.
- Πετρόχειλος 1992:** Ι. Πετρόχειλος, Αναθηματικά γλυπτά της Κυβέλης από τον Πειραιά, *ΑΕ*, 21-65.
- Πινγιάτογλου 1993:** Σ. Πινγιάτογλου, *Πήλινα ειδώλια από την Αίγυπτο, 3^{ος} π.Χ. - 4^{ος} μ.Χ. αιώνας. Η κοροπλαστική της Αιγύπτου κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους*, Αθήνα.
- Πινγιάτογλου 2017:** Σ. Πινγιάτογλου, Τα ειδώλια από το ιερό της Δήμητρος στο Δίον, στο *Ειδώλιο 2017*, 94-97.
- Ρωμιοπούλου 1964:** Κ. Ρωμιοπούλου, Άβδηρα, *ΑΔ* 19 (1964), *Χρονικά*, Β΄3, 376-378.
- Σαμίου 1988:** Χ. Σαμίου, Το ελληνιστικό νεκροταφείο των Αβδήρων, *ΑΕργοΜακ* 2, 471-488.
- Σαμπετάι 2009:** Β. Σαμπετάι, Οι τελετουργικοί ρόλοι των γυναικών στον κύκλο της ζωής, στο Ν.Καλτσάς, Α. Shapiro (επιμ.), *Γυναικών λατρείες. Τελετουργίες και καθημερινότητα στην κλασική Αθήνα*, Αθήνα, 289-297.
- Σανίδας 2017:** Γ. Σανίδας, Τα κοροπλαστικά εργαστήρια και η ένταξη

- τους στον χώρο της αρχαίας πόλης, στο *Ειδώλιο 2017*, 49-51.
- Σαρρή 2014:** Ε. Σαρρή, Σύνολο πήλινων ειδωλίων των ελληνιστικών χρόνων από το Άργος, στο *Γιαννικούρη 2014*, τόμος II, 125-137.
- Σίνδος 1985:** Ι. Βοκοτοπούλου, Α. Δεσποίνη, Β. Μισαηλίδου, Μ. Τιβέριος (επιμ.), *Σίνδος. Κατάλογος της Έκθεσης*, Αθήνα.
- Σισμανίδης 2014:** Κ. Σισμανίδης, Ανθρωπόμορφα και ζωόμορφα ειδώλια από το αρχαϊκό νεκροταφείο της Αγίας Παρασκευής Νομού Θεσσαλονίκης, στο *Γιαννικούρη 2014*, τόμος I, 349-360.
- Σκαρλατίδου 1981:** Ε. Σκαρλατίδου, Νομός Ξάνθης. Άβδηρα, *ΑΔ 36 (1981)*, *Χρονικά, Β' 2*, 349-351.
- Σκαρλατίδου 1984:** Ε. Σκαρλατίδου, Επισκόπηση της ιστορίας των Αβδήρων με βάση τις φιλολογικές πηγές και τα αρχαιολογικά δεδομένα, *Θρακική Επετηρίδα 5*, 147-161.
- Σκαρλατίδου 1987:** Ε. Σκαρλατίδου, Ανασκαφή στο αρχαϊκό νεκροταφείο Αβδήρων, *ΑΕΜΘΙ (1987)*, 421-429.
- Σκαρλατίδου 1988:** Ε. Σκαρλατίδου, Δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα στα Άβδηρα, *ΑΕΜΘ2 (1988)*, 459-470.
- Σκαρλατίδου 1989:** Ε. Σκαρλατίδου, Τοπογραφικά προβλήματα στην περιοχή του βόρειου οχυρωματικού περιβόλου των αρχαίων Αβδήρων, *ΑΕΜΘ 3 (1989)*, 569-574.
- Σκαρλατίδου 1990:** Ε. Σκαρλατίδου, Οικισμοί και Εγκαταστάσεις ιστορικών χρόνων μέσα στα όρια της «χώρας» των Αβδήρων, στο Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Ο. Picard (επιμ.), *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Πόλις και Χώρα στην αρχαία Μακεδονία και Θράκη, Πρακτικά Αρχαιολογικού Συνεδρίου, Καβάλα 9-11 Μαΐου 1986*, Θεσσαλονίκη, 613-617.
- Σκαρλατίδου 1991:** Ε. Σκαρλατίδου, Δοκιμαστική ανασκαφική έρευνα στα Άβδηρα, *ΑΕΜΘ2 (1988)*, 459-70.
- Σκαρλατίδου 1992:** Ε. Σκαρλατίδου, 'Ανασκαφή αρχαίων σπιτιών στο βόρειο περίβολο των Αβδήρων', *ΑΕΜΘ 6*, 685-694.
- Σκαρλατίδου 2010:** Ε. Σκαρλατίδου, *Το αρχαϊκό νεκροταφείο των Αβδήρων Συμβολή στην έρευνα της αποικίας των Κλαζομενίων στα Άβδηρα*, Θεσσαλονίκη.
- Σκέρλου & Γρηγοριάδου 2014:** Ε. Σκέρλου, Ντ. Γρηγοριάδου, Ειδώλια προερχόμενα από αποθέτες του ιερού της Δήμητρος στην Κω. Μια πρώτη προσέγγιση, στο *Γιαννικούρη 2014*, τόμος I, 119-148.
- Τζαναβάρη 2002:** Κ. Τζαναβάρη, Πώρινη ανθεμωτή επίστεψη από το νεκροταφείο της αρχαίας Λητής, στο Μ. Tiverios, D. Tsifakis (ed.), *Color in Ancient Greece. The Role of Color in Ancient Greek Art and Architecture 700-31 B.C.*, Θεσσαλονίκη, 129-146.
- Τζαναβάρη 2014:** Κ. Τζαναβάρη, Πήλινες προτομές της συλλογής Γεωργίου Παπαηλιάκη στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, στο *Γιαννικούρη 2014*, τόμος I, 329-348.
- Τζαναβάρη 2017α:** Κ. Τζαναβάρη, Η πολυχρωμία στην κοροπλαστική τέχνη, στο *Ειδώλιο 2017*, 52-55.
- Τζαναβάρη 2017β:** Κ. Τζαναβάρη, Η πήλινη προτομή στα τοπικά εργαστήρια της Μακεδονίας, στο *Ειδώλιο 2017*, 143-147.

- Τριαντάφυλλος 1973-74:** Δ. Τριαντάφυλλος, Αρχαιότητες και Μνημεία Θράκης. Νομός Ξάνθης., *ΑΔ* 29 (1973-74), *Χρονικά*, Β'3, 803-813, 820-822.
- Τριαντάφυλλος 1977:** Δ. Τριαντάφυλλος, Νομός Ξάνθης. Άβδηρα., *ΑΔ* 32 (1977) *Χρονικά*, Β'2, 297-298.
- Τριαντάφυλλος 1984:** Δ. Τριαντάφυλλος, Άβδηρα, Ιστορικά στοιχεία, *Αρχαιολογία* 13, Σεπτέμβριος 1984, 27-34.
- Τριαντάφυλλος 1994:** Δ. Τριαντάφυλλος, Αρχαία Θράκη στο Γ. Σελίμης (επιμ.) *ΘΡΑΚΗ*, Αθήνα, 35-97.
- Τριαντάφυλλος 2000:** Δ. Τριαντάφυλλος, Ν. Καλλιντζή, Αρχαιολογικά ευρήματα στον Κόσσυνο της Ξάνθης, *ΑΕΜΘ* 12 (1998), 1-18.
- Τσακάλου-Τζαναβάρη 2002:** Κ. Τσακάλου-Τζαναβάρη, Πήλινα ειδώλια από τη Βέροια. Ταφικά σύνολα της ελληνιστικής εποχής, Αθήνα.
- Τσιαφάκη 1998:** Δ. Τσιαφάκη Δ., Η Θράκη στην αττική εικονογραφία του 5^{ου} αιώνα π.Χ., *Παράρτ. Θρακικής Επετηρίδας* 4, Κομοτηνή.
- Τσιμπίδου-Αυλωνίτη 2005:** Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, Μακεδονικοί τάφοι στον Φοίνικα και στον Άγιο Αθανάσιο Θεσσαλονίκης. Συμβολή στη μελέτη της εικονογραφίας των ταφικών μνημείων της Μακεδονίας, Αθήνα.
- Τσόκα 2011:** Α. Τσόκα, Πήλινοι λύχνοι από τα Άβδηρα, στο Μ. Καζάκου (επιμ.), *Ζ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Αίγιο 2-9 Απριλίου 2005*, Αθήνα, 833-842.
- Φωστηρίδου 2012:** Α.Θ. Φωστηρίδου, Ταυτοποίηση χρωστικών σε ειδώλια που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές του ΜΕΤΡΟ Θεσσαλονίκης, (αδημ. μεταπτ. εργ.), Αριστ. Παν. Θεσσαλονίκης.
- Χασάπη 1991-2** Ε. Χασάπη- Χριστοδούλου, Πήλινα θεατρικά ειδώλια από τη Μακεδονία και τη Θράκη. Πέλλα, Αμφίπολη, Άβδηρα, *Μακεδονικά* 28, 268-324.
- Χατζηδημητρίου 2014:** Α. Χατζηδημητρίου, Νεότερα στοιχεία για το κοροπλαστικό εργαστήριο της Καρύστου, στο *Γιαννικούρη 2014, τόμος II*, 9-28.
- Χρυσοστόμου 2014:** Α. Χρυσοστόμου, Π. Χρυσοστόμου, Πήλινα και φαγεντιανά πλαστικά αγγεία και ειδώλια αρχαϊκών χρόνων από το Δυτικό Νεκροταφείο του Αρχοντικού Πέλλας, στο *Γιαννικούρη 2014, τόμος I*, 389-404.
- Ψιλοβίκος & Συρίδης 1997:** Α. Ψιλοβίκος, Γ. Συρίδης, Η αρχαϊκή πόλη των Αβδήρων. Α: Γεωμορφολογικές έρευνες, στο Δ. Τριαντάφυλλος, Δ. Τερζοπούλου (επιμ.) *Αρχαία Θράκη Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών*, Κομοτηνή, 707-714.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Agelarakis 2001:** A. Agelarakis, On the Clazomenian Quest in Thrace during the 7th and 6th Centuries BC, as revealed through Anthropological Archaeology” in *EYΛIMENH* 2, Ρέθυμνο, 161-183.

- Akurgal 1961:** E. Akurgal, *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, Berlin.
- Aupert 1981:** P. Aupert, Terres cuites votives d' Amathonte. *BCH* 105 (1981), 373-392.
- Bailey 2008:** D.M. Bailey, Catalogue of the terracottas in the British Museum. Vol. IV: Ptolemaic and Roman terracottas from Egypt, London.
- Balcer 1968:** J.M. Balcer, The early silver coinage of Teos, *SchwNumRu* 47 (1968), 5-50.
- Baroni & Casolo 1990:** S. Baroni, V. Casolo, m. Bedelo-Tata, *Capua Rreromana. Terrecotte votive V*, Olschki.
- Barrett 2011:** C.E. Barrett, *Egyptianizing Figurines from Delos, A study in Hellenistic Religion*, Leiden, Boston.
- Barrett 2015:** C.E. Barrett, Terracotta Figurines and the Archaeology of Ritual: Domestic Cult in Greco-Roman Egypt, στο *Hyusecom-Haxhi & Muller 2015*, 401-420.
- Bauchhenss 1973:** C. Bauchhenss, Nachrichten aus dem Martin von Wagner Museum in Würzburg, *AA*, 5-13.
- Bayer-Niemeier 1988:** E. Bayer-Niemeier, *Griechisch-römische Terrakotten, Bildwerke der Sammlung Kaufmann, I. Liebighaus-Museum Alter Plastik*, Melsungen.
- Bell 1981:** M. Bell III, *The Terracottas, Morgantina Studies I*, Princeton.
- Bertesago 2016:** S.M. Bertesago, Coroplastica Greco-orientale nella Sicilia meridionale. Korai con colomba dal Thesmophorion di Bitalemi, in *Muller & Lafla 2016*, 113-126.
- Besques 1954:** S. Mollard- Besques, *Musée National du Louvre: Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, etrusques et romaines*, Paris.
- Besques 1963α:** S. Mollard- Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, etrusques et romaines II*, Myrina, Paris.
- Besques 1963β:** S. Mollard- Besques, *Les terre-cuite grecs*, Paris.
- Besques 1972:** S. Besques, Musée National du Louvre. Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs et romaines. III, époques, hellénistique et romaine. Grèce et Asie Mineure, vols 1-2, Paris.
- Besques 1986:** S. Besques, *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs, etrusques et romaines, Italie méridionale, Sicile, Sardaigne*, Paris.
- Besques 1992:** S. Besques, Musée National du Louvre. *Catalogue raisonné des figurines et reliefs en terre cuite grecs et romaines. IV, I, époques, hellénistique et romaine. Cyrénaïque, Égypte ptolémaïque et romaine, Afrique du nord et Proche-Orient*, Paris.
- Blinkenberg 1931:** Ch. Blinkenberg, *Lindos. Fouilles de l'acropole, 1902-1914, I. Les petites objects*, Berlin.
- Bliquez 1981:** L.J. Bliquez, Philip II and Abdera, *Eranos* 19, 65-79.
- Blume 2015:** Cl. Blume, *Polychromie hellenistischer Skulptur und Terrakotten. Ausführung, Instandhaltung und Botschaften*,

- Bochum.
- Blume- Jung 2016:** Cl. Blume-Jung, The interpretation of Hellenistic Terracotta Figurines. A New Approach Based on their Polychromy, στο *Muller-Lafli 2016*, 147-164.
- Boardman 1956:** J. Boardman, Delphinion in Chios, *BSA 51 (1956)*, 41-54.
- Boardman & Hayes 1966:** J. Boardman, J. Hayes, *Excavations at Tocra 1963-1965: The Archaic Deposits I*, Oxford.
- Bourgeois & Jockey 2007:** B. Bourgeois, Ph. Jockey, Le marbre, l'or et la couleur. Nouveaux regards sur la polychromie de la sculpture hellénistique de Délos, στο S. Descamps-Lequime (ed.), *Peinture et couleur dans le monde grec antique*, Paris, 163-191.
- Bourgeois & Jockey & Karydas 2007:** B. Bourgeois, Ph. Jockey & A. Karydas, New researches on Polychrome Hellenistic Sculptures in Delos, III: the Gilding Processes. Observations and Meanings στο Ph. Jockey (ed.), *Λευκός Αίθος. Marbres et autres roches de la Méditerranée antique: études interdisciplinaires*, Paris, 645-661.
- Bourgeois 2010:** Br. Bourgeois, Arts and Crafts of Colour in the Louvre Tanagra Figurines, στο *Jeammet 2010*, 238-243.
- Briant 1996:** P. Briant, *Histoire de l'empire perse: de Cyrus à Alexandre*, Paris.
- Brinkmann 2003:** V. Brinkmann, U. Koch-Brinkmann, *Der prächtige Prinz*, München.
- Bruns 1946:** G. Bruns, *Antike Terrakotten*, Berlin.
- Burkert 1993:** W. Burkert, *Αρχαία Ελληνική Θρησκεία*, (μτφρ. Ν.Π. Μπεζαντάκος), Αθήνα.
- Burn 1997:** L. Burn, Sculpture in terracotta from Cnidos, in I. Jenkins, G.B. Waywell (ed.), *Sculptors and Sculpture of Caria and the Dodecanese*, London.
- Burn & Higgins 2001:** L. Burn, R. Higgins, *Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum III*, London.
- Burr 1934:** D. Burr, *Terracottas from Myrina in the Museum of Fine Arts, Boston*, Vienna.
- Chatzidimitriou 2011:** A. Chatzidimitriou, A Terracotta Griffin Figurine from the necropolis in Karystos: A Brief Excursus into the Development of the Griffin Figure, στο D.W. Rupp- J.E. Tomlison (ed.), *Euboea and Athens: Proceedings of a Colloquium in Memory of Malcolm B. Wallace (Athens, 26-27 June 2009)*, Athens, 209-232.
- Chesterman 1974:** J. Chesterman, *Classical Terracotta Figurines*, London.
- Chidioglou 2016:** M. Chidioglou, A Contribution to the Study of the Coroplastic Workshops of Euboea, Greece, στο *Muller & Lafli 2016*, 211-222.
- Chryssanthaki 2001:** K. Chryssanthaki, Les trois fondations d'Abdère, *REG 114*, 383-406.
- Chryssanthaki 2004:** K. Chryssanthaki, Reconsidering the history of Abdera, στο *Moustaka 2004*, 311-18.
- Chryssanthaki 2007:** K. Chryssanthaki-Nagle, L'histoire monétaire d'Abdère en

- Thrace (VIe s. avant J.-C. - IIe s. après J.-C.), *Μελετήματα* 51, Αθήνα.
- Clinton 2003:** K. Clinton, Maroneia and Rome: Two Decrees of Maroneia from Samothrace, *Chiron* 33 (2003), 379-417.
- Croissant 1983:** F. Croissant, Les protomés féminines archaïques. Recherches sur les representations du visage dans la plastique grecque de 550 à 480 av. J.-C., *BÉFAR* 250, Athènes-Paris, 576-578.
- Davidson & Thompson 1943:** G.R. Davidson & D. B. Thompson, *Small Objects from the Pnyx I, Hesperia Suppl. VII*, Amsterdam.
- Daux 1961:** G. Daux, Chronique des fouilles 1960. Thasos. Artémision, *BCH* 84, 856-868.
- Diehl 1964:** E. Diehl, *Die Hydria, Formgeschichte und Verwendung im Kult des Altertums*, Mainz am Rhein.
- Dillon 2012:** S. Dillon, Hellenistic Tanagra figurines, στο S. L. James, S. Dillon (ed.) *A Companion to women in the ancient world*, Malden, 231-234.
- Dougherty 1994:** C. Dougherty, Pindar's second paean. Civic identity on parade, *CP* 89.3, July 1994, 205-218.
- Ducat 1966:** J. Ducat, Les vases plastiques rhodiens archaïque en terre cuite, *BÉFAR* 209, Paris.
- Dunant & Pouilloux 1958:** C. Dunant, J. Pouilloux, Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos II. De 196 avant J.-C. jusqu' à la fin de l' Antiquité, *Études Thasiennes V*, Paris
- Dörig 1958:** J. Dörig, Von griechischen Puppen, *AntK* 1, 41-52.
- Bayburtluoglu 1977:** C. Bayburtluoglu, *Erythrai II: Terracottas in Erythrai*, Ankara.
- Feyel 1942-3:** M. Feyel, Nouvelles inscriptions d' Abdère et de Maronée, *BCH* 66-67, 176-199.
- Fotheringham 1923:** J.K. Fotheringham (ed.) *Eusebii Pamphili Chronici Kanones : Latine vertit adauxit, ad sua Tempora produxit S. Eusebius Hieronymus*, London.
- Freeman 1950:** K. Freeman, *Greek city-states*, London.
- Freyer-Schauenburg 1974:** B. Freyer- Schauenburg, *Bildwerke der archaischen Zeit und des strengen Stils. Samos XI*, Bonn.
- Gauthier 1979:** Ph. Gauthier, 'Εξαγωγή σίτου: Samothrace, Hippomédon et les Lagides", *Historia* 28, 76-89.
- Goldman & Jones 1942:** H. Goldman, F. Jones, Terracottas from the necropolis of Halae, *Hesperia* XI, 365-421.
- Graepler 1997:** D. Graepler, *Tonfiguren im Grab. Fundkontexte hellenistischer Terrakotten aus der Nekropole von Tarent*, München.
- Graham 1964:** A.J. Graham, *Colony and Mother City in Ancient Greece*, Manchester.
- Graham 1992:** A.J. Graham, Abdera and Teos, *JHS* 112, 44-73.
- Graindor 1939:** P. Graindor, *Terres cuites de l' Égypte gréco- romaine*, Antwerpen.
- Grunauer- von Hoerschelmann 1981:** Grunauer- von Hoerschelmann, " s.v. Abdera", *Limc I*.
- Hadzisteliou-Price** Th. Hadzisteliou-Price, The Type of the Crouching child

- 1969:** and the Temple Boys, *BSA* 64, 95-111.
- Hasaki 2002:** E. Hasaki, *Ceramic Kilns in Ancient Greece: Technology and Organization of Ceramic Workshops*, Ph.D., Univ. de Cincinnati, 2002.
- Hasselin-Rous 2016:** I. Hasselin-Rous, Les échos de types statuariers à travers la coroplathie smyrniote, στο Muller & Laflie 2016, 337-354.
- Hatzopoulos 1980:** M.B. Hatzopoulos, La politique thrace des derniers Antigonides, *Pulchre* 4, 80-87.
- Herrmann 1981:** P. Herrmann, Teos und Abdera in 5. Jahrhundert v. Chr., *CHIRON* 11, 1981, 1-30.
- Hermay 2000:** A. Hermay, De la mère des dieux à Cybèle et Artémis: les ambiguïtés de l'iconographie grecque archaïque, στο P. Linant de Bellefonds, N. Iacopi, A.-V. Szabados (ed.), *Αγαθός δαίμων. Mythes et Cultes. Etudes d'iconographie en l'honneur de Lilly Kahil. BCH Suppl.* 38, 193-203.
- Higgins 1954:** R.A. Higgins, *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum, Vol. I: Greek: 730-330 B.C.*, London.
- Higgins 1967:** R.A. Higgins, *Greek Terracottas*, London.
- Higgins 1970:** R.A. Higgins, The polychrome decoration of Greek terracottas, *Studies in Conservation* 19, 272-277.
- Higgins 1986:** R.A. Higgins, *Tanagra and the Figurines*, Princeton-London.
- Hoepfner-Schwandner 1986:** W. Hoepfner – E. L. Schwandner, *Haus und Stadt im Klassischen Griechenland. Wohnen in der klassischen Polis* 1, München
- Huguenot 2008:** C. Huguenot, Eretria. Fouilles et recherches, 19. La Tombe aux érotas et la Tombe d'Amarnthos. Architecture funéraire et présence macédonienne en Grèce centrale, *L'antiquité classique* 79, 732-734.
- Hussong 1928:** L. Hussong, *Zur Technik der Attischen Gefässkeramik*, Trier
- Hyusecom-Haxhi 2009:** S. Hyusecom-Haxhi, Les figurines en terre cuite de l'Artemision de Thasos. Artisan et piété populaire à l'époque de l'archaïsme mûr et récent, *Études Thasiennes* 21, Athènes-Paris.
- Hyusecom-Haxhi 2015:** S. Hyusecom-Haxhi, A. Muller, Figurines en contexte, de l'identification à la fonction. Vers une archéologie de la religion, στο Hyusecom-Haxhi & Muller 2015, 421-438.
- Hyusecom-Haxhi 2016:** S. Hyusecom-Haxhi, Création et transformation des images dans la coroplathie ionienne archaïque, in Muller & Laflie 2016, Athènes, 65-78.
- Hyusecom-Haxhi & Muller 2015:** S. Hyusecom-Haxhi, A. Muller (ed.), C. Aubry, C.E. Barrett, C. Blume, T. Kopestonsky (coll.), *Figurines grecques en contexte. Présence muette dans le sanctuaire, la tombe et la maison*, Athènes.
- Horn 2015:** F. Horn, Terres cuites funéraires, individualités et sociétés. L'exemple du monde ibérique (vi-iiie s. av. J.-C.), στο Hyusecom-Haxhi & Muller 2015, 265-288.
- Isaac 1986:** B. Isaac, "The greek settlements in Thrace until the

- Macedonian conquest", *Studies of the Dutch Archaeological and Historical Society* 10, Leiden.
- Ivanova 2007:** I.D. Ivanova, Statements about Diomedes and Lyncurgus in Greek Mythology, στο Ιακωβίδου Α (επιμ.) *Η Θράκη στον ελληνο-ρωμαϊκό κόσμο: πρακτικά του 10^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Θρακολογίας: Κομοτηνή-Αλεξανδρούπολη 18-23 Οκτωβρίου 2005*, Αθήνα, 140-42.
- Jackson 2015** H. Jackson, Domestic Cult or Culture? Figurine Fragments from a Hellenistic Housing Insula in North Syria, στο *Hyusecom-Haxhi & Muller 2015*, 385-400.
- Jacopi 1931:** G. Jacopi, *Esplorazione archeologica di Camiro I*, Bergamo.
- Jeammet 2003:** V. Jeammet (ed.), *Tanagra. Mythe et Archéologie, Κατάλογος έκθεσης, Paris, Musée du Louvre, 15/09/2003- - 05/01/2004, Musée des beaux-arts de Montréal, 05/02/- 09/05/2004*, Paris.
- Jones 1984:** R.E. Jones, Greek Potter's Clays: Questions of Selection, Availability and Adaption, στο H.A.G. Bridger (ed.), *Ancient Greek and Related Pottery. Proceedings of the International Vase Symposium in Amsterdam, 12-15 April 1984*, Amsterdam, 21-30.
- Jones 1987:** N.F. Jones, Public Organization in Ancient Greece. A Documentary Study. *Memoirs of the American Philosophical Society* 176, Philadelphia,
- Kagan 2006:** J. Kagan, Small Change and the Beginning of Coinage at Abdera, *Agoranomia*, NY, 49-59.
- Kallintzi 2004:** K. Kallintzi, Abdera: Organization and Utilization of the Area Extra Muros, στο *Moustaka 2004*, 271-289.
- Kallintzi 2006:** K. Kallintzi, Les nécropoles d' Abdère: organisation de l'espace et rites funéraires, στο A.M. Guimier-Sorbets, M.B. Hatzopoulos & Y. Morizot (ed.), *Rois, Cites, Necropoles: Institutions, Rites et Monuments en Macedoine. Actes des Colloques de Manterre (Decembre 2002) et d'Athenes (Janvier 2004)*, *MEΛETHMATATA* 45 Athènes, 143-153.
- Kallintzi & Papaoikonomou 2010:** K. Kallintzi, I.D. Papaoikonomou, La presence des enfants dans les nécropoles d' Abdère, στο A.-M. Guimier-Sorbets, Y. Morizot (ed.), *L'enfant et la mort dans les nécropoles grecques. Actes de la table ronde internationale organisée à Athènes, EFA, 29-30.5.2008*, Paris, 129-159.
- Kalojanov 1985:** S. Kalojanov, Les colonies grecques de la cote Thracie et le system Polis-Chora, στο M. Lazarov, V. Popov, C. Angelova, K. Porojanov (ed.), *Les Thraces et les colonies grecques, VII-V s. av. n.è., Troisième Symposium International, Sozopol, 6-12 octobre 1985, Thracia Pontica* 3, Sofia, 9-18.
- Karageorghis 2001:** V. Karageorghis, V.P. Vanchugov, *Greek and Cypriote Antiquities in the Archaeological Museum of Odessa*, Nicosia.
- Karakasi 2006:** K. Karakasi, Eine archaische Terrakotta- Statuette aus

- Despotiko (Antiparos), στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.) *Γενέθλιον. Αναμνηστικός τόμος για την συμπλήρωση είκοσι χρόνων λειτουργίας του μουσείου Κυκλαδικής τέχνης*, Αθήνα 159-164.
- Kassab- Tezgör 1997:** D. Kassab-Tezgör, A. Abd el Fattah, La diffusion des Tanagréenes à l'époque hellénistiques: à propos de quelques moules alexandrins, στο Α. Muller (ed.), *Le moulage en terre cuite dans l' Antiquité. Création et production dérivée, fabrication et diffusion. Actes du XVIIIe Colloque du Centre de Recherches archéologiques, Lille III, 7-8.12.1995*, Villeneuve d'Ascq, 353-374.
- Kassab- Tezgör 2007:** D. Kassa- Tezgör, Tanagréennes d' Alexandrie. Figurines de terre cuite hellénistiques des necropolis orientales. Musée gréco-romain d' Alexandrie, *Études alexandrines* 13, Le Caire.
- Vierneisel- Schlörb 1997:** B. Vierneisel- Schlörb, *Die figürlichen Terrakotten I. Spätmykenisch bis späthellenistisch. Kerameikos XV*, München.
- Kleiner 1984:** G. Kleiner, Tanagrafiguren. Untersuchungen zur hellenistischen Kunst und Geschichte, *JdI* 15, *Ergh* (1942), Neuauflage durch K. Parlasca- A. Linfert, 1984).
- Knoblauch 1937:** P. Knoblauch, *Studien zur archaisch-griechischen Tonbildnerei in Kreta, Rhodos, Athen und Böotien*, Diss. Halle.
- Koukouli-Chrysanthaki 1986:** Ch. Koukouli-Chrysanthaki, Abdera and the Thracian, στο M. Lazarov, V. Popov, C. Angelova, K. Porojanov (ed.), *Les Thraces et les colonies grecques, VII-V s. av. n.è., Troisième Symposium International, Sozopol, 6-12 octobre 1985, Thracia Pontica* 3, Sofia, 82-98.
- Koukouli-Chrysanthaki 2004:** Ch. Koukouli-Chrysanthaki, The Archaic City of Abdera, στο *Moustaka* 2014, 235-248.
- Kountouri 2016:** E. Kountouri, A. Harami, V. Vivliodetis, Coroplastic Art from Thebes (Boeotia). Evidence from the Terracotta Figurines Found in Graves. στο *Muller & Lafla* 2016, 181-194.
- Kosma 2015** A Group of Terracotta Figurines from Samos: a Case for a Domestic Cult?, στο *Muller & Lafla* 2015, 281-288.
- Lang- Auinger 2015** C. Lang- Auinger 2015, Männliche Puppen aus Ephesos, στο *Muller & Lafla* 2015, 83-94.
- Langlotz 1975:** E. Langlotz, *Studien zur nordostgriechischen Kunst*, Mainz am Rhein.
- Laumonier 1956:** A. Laumonier, *Les figurines de terre cuite, Exploration archéologique de Délos, XXIII*, Paris.
- Lewis 1982:** D.M. Lewis, On the new text of Teos, *ZPE* 47, 71-72.
- Leyenaar- Plaisier 1979:** P.G. Leyenaar- Plaisier, *Les terres cuites grecques et romaines. Catalogue de la Collection du Musée National des antiquités à Leiden*, Leiden.
- Lilimpaki- Akamati 2011:** M. Lilimpaki- Akamati, Le monde des femmes: parure, vie domestique et objets du quotidien, στο S. Descamps-Lequime (ed.) (K. Charatzopoulou, cor.), *Au royaume d'*

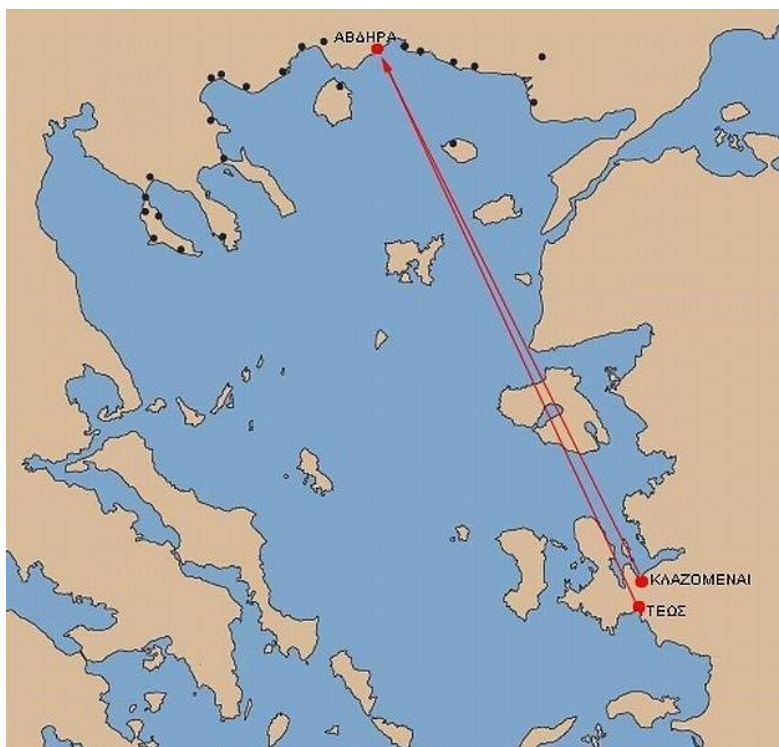
- Alexandre le Grand. La Macédoine antique, catalogue, Musée du Louvre, 13.10.2011-16.01.2012, 372-373.*
- Loukopoulou 1987:** L. D. Loukopoulou, *Provinciae Macedoniae finis orientalis: The Establishment of the Eastern Frontier* στο M.B. Hatzopoulos, L.D. Loukopoulou (ed.) *Two Studies in Ancient Macedonian Topography, MEΛETHMATA 3*, Αθήνα, 61-100.
- Loukopoulou 2004:** L. Loukopoulou, *Thrace from Nestos to Hebros* στο M.H. Hansen, T.H. Nielsen (ed.) *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 870-884.
- Loukopoulou & Parissaki 2004:** L. D. Loukopoulou, M.-G. Parissaki, *Teos and Abdera. The Epigraphic Evidence*, στο *Moustaka 2014*, 305-310.
- Maklin 1987:** I. Maklin, *Religion and Colonization in Ancient Greece*, Leiden.
- Malamidou 2005:** V. Malamidou, *Roman Pottery in Context. Fine and Coarse wares from five sites in North-eastern Greece*, *BAR International Series 1386*, 46-47.
- May 1966:** J.M.F. May, *The Coinage of Abdera (540-345 B.C.)*, London.
- Mendel 1908:** G. Mendel, *Catalogue des figurines Grecques de terre cuite des Musées Impériaux Ottomans*, Constantinople.
- Merkelbach 1982:** R. Merkelbach, *Zu dem neuen Text aus Teos*, *ZPE 46* (1982), 212-3.
- Merker 2000:** G.S. Merker, *The Sanctuary of Demeter and Kore: Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic, and Roman Periods. Corinth XVIII, Part IV*, Princeton.
- Miller 1991:** S.G. Miller, *Terracotta figurines. New finds at Ilion, 1988-1989. StTroica 1* (1991), 39-68.
- Mitsopoulos- Leon 2015:** V. Mitsopoulos-Leon, *Βραυρόν. Die Tonstatuetten aus dem Heiligtum der Artemis. Die jüngere Phase*, Athen.
- Moustaka 2004:** A. Moustaka, E. Skarlatidou, M.-CTzannes, E. Ersoy (ed.) *Klazomenai, Teos and Abdera" Proceedings of the Intern. Symposium held at the Archaeol. Museum of Abdera, Abdera, October 2001*, Θεσσαλονίκη.
- Mrogenda 1996:** U. Mrogenda, *Die Terrakotta-figuren von Myrina. Eine Untersuchung ihrer möglichen Bedeutung und Funktion im Grabzusammenhang*, Frankfurt am Main.
- Muller 1996:** A. Muller, *Les terres cuites votives du Thesmophorion. De l'atelier au sanctuaire*, *Études Thasiennes 17*. Athènes-Paris.
- Muller 2002:** A. Muller, Y. Grandjean, F. Salviat, *Thasos*, *BCH 126*, 2, 519-528.
- Muller 2014:** A. Muller, *L'atelier du coroplaste: un cas particulier dans la production céramique grecque*, *Perspective 2014-1*, 63-82.
- Muller & Lafli 2015:** Muller A. & Lafli, E. (ed.), S. Huysecom-Haxhi (συν.), *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et romaine, 2: Iconographie et contextes, actes du colloque Izmir, 02.-06.06.2007*, *BCH Suppl. 54*, Athènes.
- Muller & Lafli 2016:** Muller A. & Lafli, E. (ed.), S. Huysecom-Haxhi (συν.), *Figurines de terre cuite en Méditerranée grecque et*

- romaine, 1: Production, diffusion, étude, actes du colloque Izmir, 02.-06.06.2007, BCH Suppl. 54, Athènes.*
- Munsell 1994:** R. Munsell, *Soil Color Charts*, New York, (revised edition).
- Naumann 1983:** F. Naumann, Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst, *IstMitt Beiheft* 28, Istanbul.
- Neutsch 1952:** B. Neutsch, Studien zur Vortanagräisch-attischen Koroplastik, *JdI Ergänzungsheft* 17, Berlin.
- Nicholls 1952:** R.V. Nicholls, Type, group and series: a reconsideration of some coroplastic fundamentals, *BSA* 47, 217-226.
- Pantos 1983:** P.A. Pantos, The Present Situation of the Studies in Archaeological Topography of Western Thrace, *Pulpudeva* 4, 164-178.
- Papaoikonomou 2008:** I.D. Papaoikonomou, Enfance et identité sexuée dans les cites grecques, στο F. Gusi I Jener (ed.) *Nasciturus: Infans, puerulus. Vobis mater terra. La muerte en la infancia*, Castellón, 673-710.
- Plassart 1921:** A. Plassart, Inscriptions de Delphes: la liste des théorodoques, *BCH* 45, 1-85.
- Pottier & Reinach 1887:** E. Pottier, S. Reinach, *La nécropole de Myrina*, Paris.
- Pouilloux 1954:** J. Pouilloux, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos I. De la foundation de la cite à 196 av. J.-Chr.*, Paris.
- Radt 1958:** S.L. Radt, *Pindars zweiter und sechster Paian. Text, Scholien und Kom-mentar*, Amsterdam.
- Raven 1967:** E.J.P. Raven, Reviews, *NC* 1967, 289-97.
- Regel 1887:** W. Regel, Abdera, *AM* 12, 161-167.
- Reinach 1881:** S. Reinach, Antiquités de Maronnée et d'Abdère, *BCH* 5, 87-95.
- Richter 1923:** G.M.A. Richter, *The Craft of the Athenian Pottery*, London.
- Richter 1946:** G.M.A. Richter, *Attic red-figured vases*, London.
- Robinson 1931:** D.M. Robinson, *Excavations at Olynthus IV. The Terracottas of Olynthus found in 1928*, Baltimore- London-Oxford.
- Robinson 1933:** D.M. Robinson, *Excavations at Olynthus VII. The Terracottas of Olynthus found in 1931*, Baltimore- London.
- Robinson 1952:** D.M. Robinson, *Excavations at Olynthus XIV. Terracottas, lamps and coins found in 1934 and 1938*, Baltimore.
- Rohde 1968:** E. Rohde, *Griechische Terrakotten, Monumenta Artis Antiquae, Herausgeben von Erika Simon, Vierter Band*, Tübingen.
- Rollas 1960:** A.N. Rollas, *La collection de terres cuites du Musée, Annual of the Archaeological Museum of Istanbul* 9, Istanbul.
- Roller 1999:** L. Roller, *In search of God the Mother. The Cult of Anatolian Cybele*, Berkley-L.A.
- Rumscheid 2006:** F. Rumscheid, *Die figürlichen Terrakotten von Priene: Fundkontexte, Ikonographie und Fuktion in Wohnhäusern*

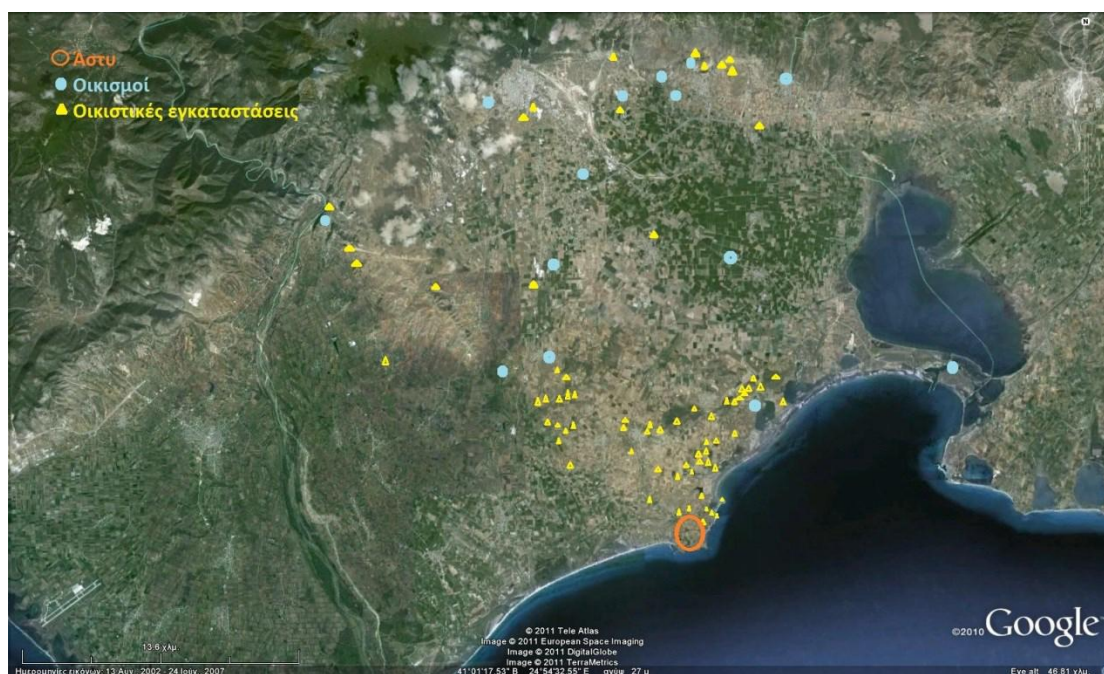
- und Heiligtümern im Licht antiker Parallelbefunde*, Wiesbaden.,
- Salapata 2015** G. Salapata, Terracotta Votive Offerings in Sets or Groups, στο *Hyusecom-Haxhi & Muller 2015*, 179-197.
- Samiou 1999:** Ch. Samiou, Ancient ports of Abdera in Aegean Thrace, στο: H. Jallas (ed.), *TROPIS V, 5th International Symposium On Ship Construction In Antiquity, Nauplia 26-8 August 1993*, Αθήνα, 363-365.
- Sanidas 2016** G.M. Sanidas, La production coroplastique ἐν ἄστει. Questions et approches sur la période classique, στο Muller & Lafli 2016, 17-32.
- Scharpe 2016** Terracotta Figurines from Houses at Olynthus. Findspot and Function, στο Muller & Lafli 2015, 221-236.
- Scheibler 1992:** I. Scheibler, *Ελληνική κεραμική. Παραγωγή, εμπόριο και χρήση των αρχαίων ελληνικών αγγείων*, (μτφρ. Ε. Μανακίδου), Αθήνα.
- Schmaltz 1974:** B. Schmaltz, *Terrakotten aus dem Kabirenheiligtum bei Theben, Menschen- ähnliche Figuren, menschliche Figuren und Gerät, Das Kabirenheiligtum bei Theben 5*, Berlin.
- Schmidt 1994:** E. Schmidt, *Martin-von-Wagner Museum der Universität Würzburg, Katalog der antiken Terrakotten. Teil.1: Die figürlichen Terrakotten*, Mainz.
- Schürmann 1989:** W. Schurmann, *Katalog der antiken Terrakotten im Badischen Landesmuseum Karlsruhe, Studies in Mediterranean Archaeology*, vol. LXXXIV, Göterborg.
- Seaford 2004:** R. Seaford, *Money and the early Greek mind: Homer, Philosophy, tragedy*, Cambridge.
- Selekou 2015:** M. Selekou, Animal Terracottas from Children Graves at Opuntian Locris, στο Muller & Lafli 2015, 357-364.
- Sieveking 1916:** J. Sieveking, *Die Terrakotten der Sammlung Loeb, I-II*, München.
- Sinn 1977:** U. Sinn, *Antike Terrakotten: vollständiger Katalog (Kataloge der Staatlichen Kunstsammlungen Kassel 8)*, Kassel.
- Skarlatidou 1985:** E. Skarlatidou, "The Archaic Cemetery of Abdera", στο M. Lazarov, V. Popov, C. Angelova, K. Porojanov (ed.), *Les Thraces et les colonies grecques, VII-V s. av. n.è., Troisième Symposium International, Sozopol, 6-12 octobre 1985, Thracia Pontica 3*, Sofia, 99-108.
- Skarlatidou 2004:** Skarlatidou, E., "The Archaic Cemetery of the Clazomenian Colony at Abdera", στο Moustaka, A., Skarlatidou, E., Tzannes M.-C., Ersoy E. (ed.) *Klazomenai, Teos and Abdera" Proceedings of the Intern. Symposium held at the Archaeol. Museum of Abdera, Abdera, October 2001*, Θεσσαλονίκη 2004, pp. 249-59.
- Stillwell 1952:** A.N. Stillwell, *Corinth XV, II, Results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens, The Potter's Quarter, The Terracottas*, Princeton.
- Strack 1912:** M. L. Strack, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands. Thrakien, 2.1*, Berlin.

- Stroszeck 2016:** J. Stroszeck, Koroplasten im Kerameikos. Figurvasen und neue Terrakotta-modeln” στο *Muller-Laflī 2016*, 34-46.
- Syrides & Psilovikos 2004:** G.E. Syrides – A. A. Psilovikos, Geoarchaeological Investigations in the Area of Ancient Abdera, στο *Moustaka 2004*, 351–459.
- Theodosiev 2000:** N. Theodosiev, North-Western Thrace from the fifth to the first centuries B.C., *BAR International Series 859*, Oxford.
- Thompson 1954:** D.B. Thompson, Three Centuries of Hellenistic Terracottas, *Hesperia 23*, 72-107.
- Thompson 1959:** D.B. Thompson Three Centuries of Hellenistic Terracottas, *Hesperia 28*, 127-152.
- Thompson 1962** D.B. Thompson Three Centuries of Hellenistic Terracottas, *Hesperia 31*, 244-262.
- Thompson 1963α:** D.B. Thompson, Three Centuries of Hellenistic Terracottas, *Hesperia 32*, 301-317.
- Thompson 1963β:** D.B. Thompson, *Troy: The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period. Troy, Supplementary Monography 3*, Princeton.
- Thompson 1965:** D.B. Thompson, Three Centuries of Hellenistic Terracottas, *Hesperia 34*, 34-71.
- Töpperwein 1971:** E. Töpperwein-Hoffmann, Terrakotten von Priene, *IstMitt 21*, 125-160.
- Töpperwein 1976:** E. Töpperwein, Terrakotten von Pergamon, *Pergamenische Forschungen 3*, Berlin.
- Trakosopoulou 2016:** E. Trakosopoulou, Vases plastiques, figurines et moules d’ Akanthos, in *Muller & Laflī 2016*, 269-288.
- Triandaphyllos 2004:** Triandaphyllos, D., "Abdera: the Classical and Hellenistic Cities", στο *Moustaka 2004*, 261-69.
- Uhlenbrock 1990:** J.P.Uhlenbrock, The coroplast and his craft, στο J.P. Uhlenbrock (ed.), *The Coroplast’s Art. Greek Terracottas of the Hellenistic World, κατάλογος έκθεσης, Princeton-New Paltz- Cambridge 1990-1991*, New York, 15-21.
- Veligianni 1995:** C. Veligianni, Abdera, Maroneia, Ainos und der Odrysenstaat, *TEKMHPIA 1*, 136-172.
- Vermaseren 1987:** M.J. Vermaseren, *Corpus Cultus Cybelae Attidisque, I. Asia Minor*, Leiden.
- Walters 1903:** H.B. Walters, *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities in the British Museum*, London.
- Wiegand & Schrader 1904** T. Wiegand, H. Schrader, *Priene: Ergebnisse des Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*, Berlin.
- Winter 1903:** F. Winter, *Die Typen der figürlichen Terrakotten I-II, Die antiken Terrakotten III. 1-2*, Berlin.
- Xanthopoulou 2004:** K. Xanthopoulou, Abdera: the Heroes and the Horses. An Attempt to interpret a Founding Myth., στο *Moustaka 2004*, 261-69.

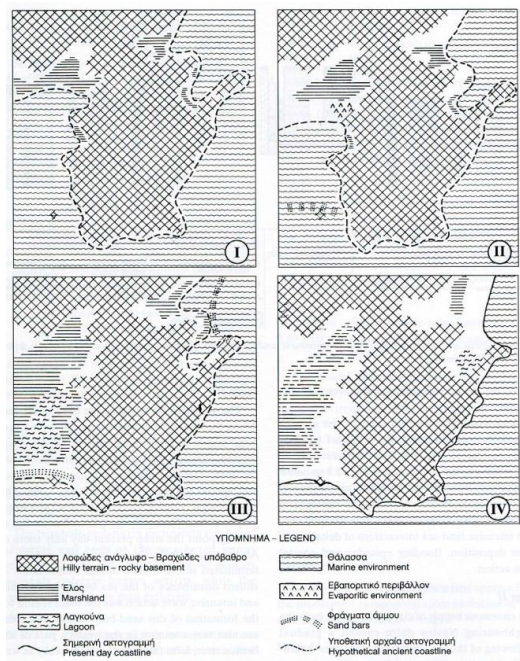
EIKONEΣ

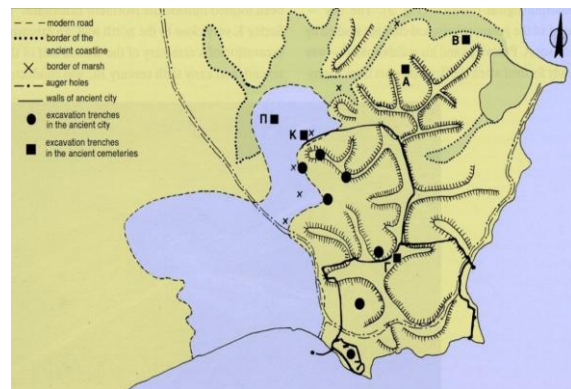
Εικ.1: Τα Άβδηρα και οι μητροπόλεις τους.
(Από: Καλλιντζή 2011, 100, σχ. 6).

Εικ.2: Οικισμοί και εγκαταστάσεις από τους αρχαϊκούς έως τους αυτοκρατορικούς χρόνους (Από: Καλλιντζή 2011, 1239, εικόνα 1618).

Εικ.3: Τα εξελικτικά στάδια της επιχωμάτωσης του κόλπου στα δυτικά της αρχαίας πόλης. (Από: Ψιλοβίκος-Συρίδης 2004, 358, εικ.. 7)

Εικ.4: Παλαιά και σύγχρονη ακτογραμμή (Από: Καλλιντζή 2011 90 σν 3)

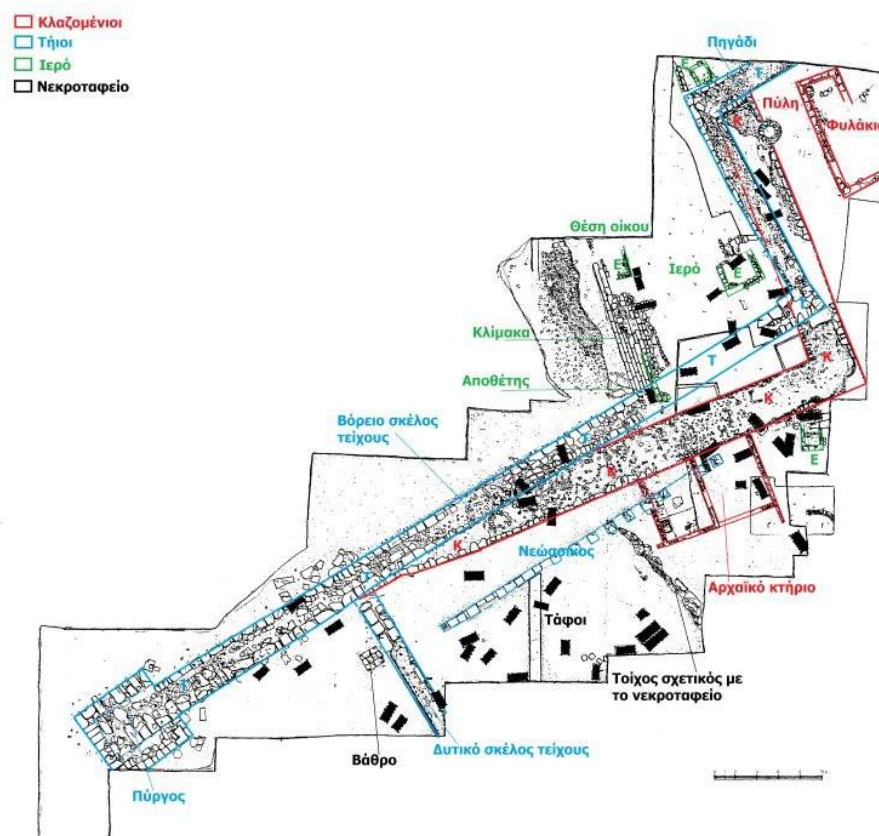
Εικ.5: Άβδηρα. Ανασκαφικές εργασίες του Λαζαρίδη στη δεκαετία του 1950 (Από: Καλλιντζή 2011, 1085. εικ.8)

Εικ.6: Τοπογραφικό διάγραμμα της αρχαίας πόλης των Αβδήρων. Α: Βόρειος περίβολος, Β: Νότιος περίβολος, Γ: Ακρόπολη (Από: Καλλιντζή 2011, 1085, σχ. 95)

Εικ.7: Δορυφορική εικόνα των δύο περιβόλων των Αβδήρων. (Από: Καλλιντζή 2011, 1086, εικ. 1417)

Εικ.8: Βορειοδυτική γωνία βορείου περιβόλου. Η ανασκαμμένη περιοχή και οι διάφορες φάσεις της. Κ: τείχος Κλαζομενίων. Τ: τείχος Τηίων. (Από: Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1997, 719, σχ. 2)

Εικ.9: Τείχος Κλαζομενίων (Κ), Λεπτομέρεια από το εσωτερικό της πύλης. Στο πίσω μέρος το τείχος των Τηίων. (Από: Καλλιντζή 2011, 1131, εικ. 1467)

Εικ.10: Βορειοδυτική γωνία βορείου περιβόλου από τα βορειοανατολικά. (Από: Καλλιντζή 2011, 1132, εικ. 1468).

Εικ.11: Οι δύο φάσεις του Β. περιβόλου. (Από: Καλλιντζή 2011, 1132, εικ. 1469).

Εικ.12: Βόρειος περίβολος. Γενική άποψη της κλίμακας και του ανδρήρου του Ιερού. Άποψη από τα νοτιοδυτικά. Λήψη 1991 (Από: Καλλιντζή 2011, 1167. εικ.1518)

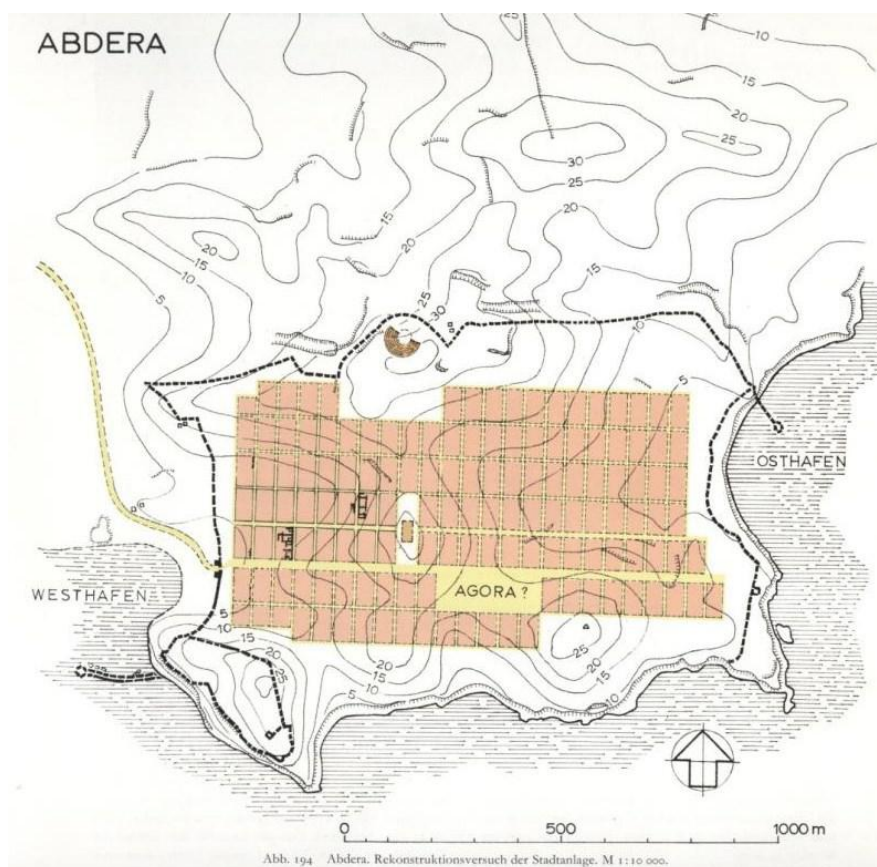
Εικ.13: Βόρειος περίβολος. Άποψη της κλίμακας και του αποθέτη από τα νότια.. Λήψη 1993 (Από: Καλλιντζή 2011, 1168. εικ.1519)

Εικ.14: Βόρειος περίβολος. Άποψη του νεωσοίκου. Λήψη 1991 (Από: Καλλιντζή 2011, 1190. εικ.1545)

Εικ.15: Νότιος Περίβολος. Αεροφωτογραφία. Λήψη 1989. (Από: Καλλιντζή 2011, 1147. εικ.1483)

Εικ.16: Νότιος Περίβολος. Υποθετική αναπαράσταση του οικοδομικού ιστού. (Από: Καλλιντζή 2011, 1101. Σχ. 100)

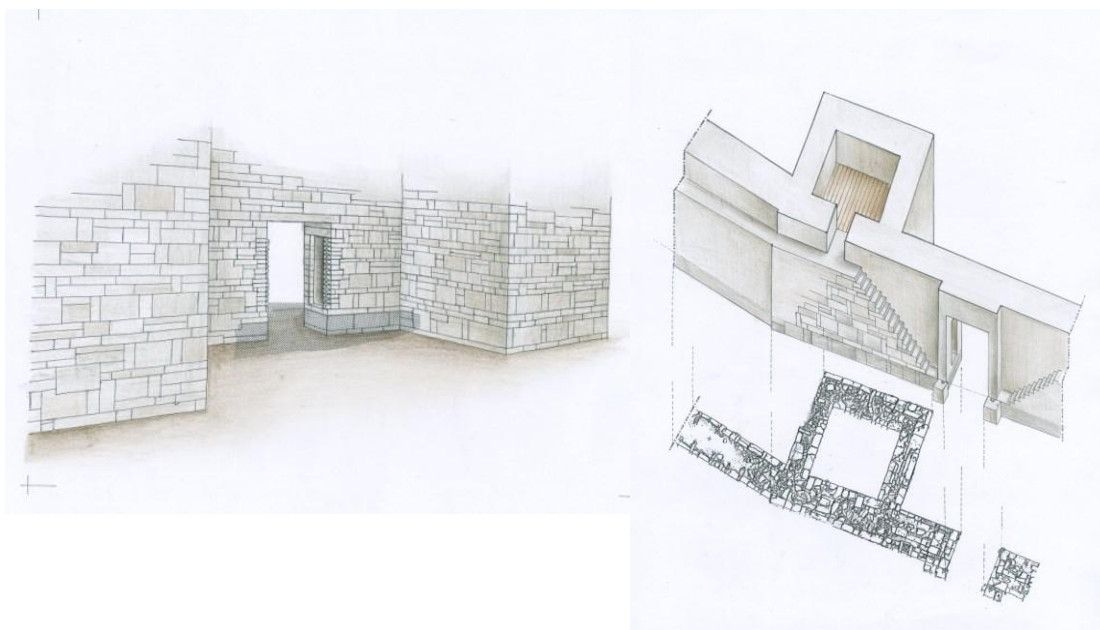
Εικ.17: Νοτιοδυτικό λιμάνι και ανατολικό λιμάνι στο βάθος. (Από: Καλλιντζή 2011, 1197. εικ. 1555)

Εικ.18: Νότιος Περίβολος. Δυτικό σκέλος. Λεπτομέρεια από την εξωτερική παρειά του τείχους. (Από: Καλλιντζή 2011, 1149. εικ. 1488)

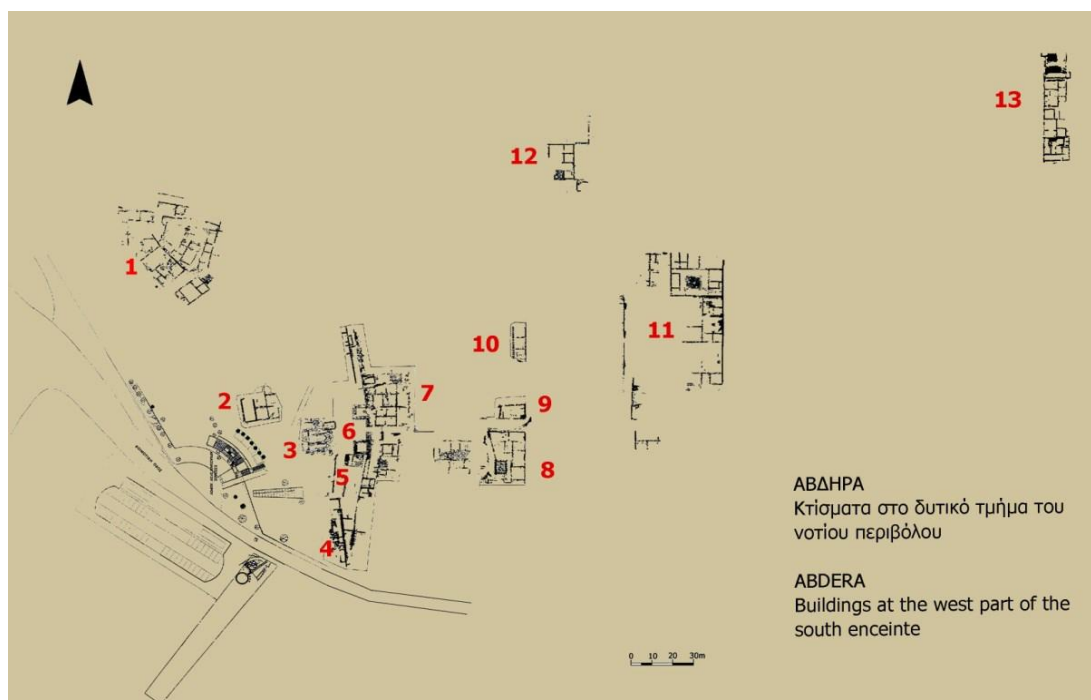
Εικ.19: Νότιος Περίβολος. Δυτικό σκέλος, λήψεις εξωτερικά της πύλης. Λήψεις 1991. (Από: Καλλιντζή 2011, 1148. εικ.1484)

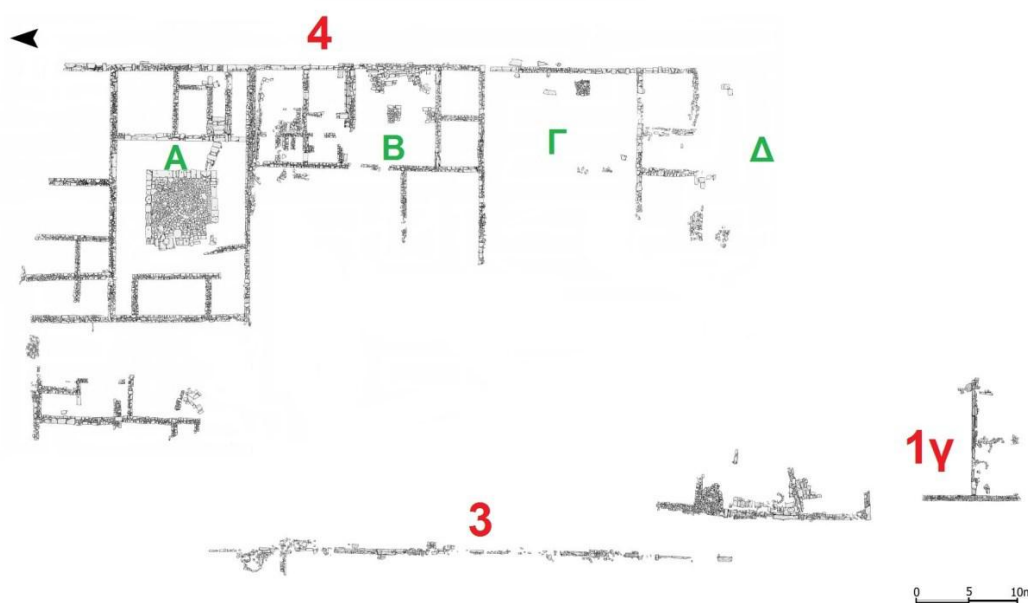
Εικ.20: Σχεδιαστική αναπαράσταση της πύλης και του νότιου πύργου. Σχέδιο Μ. Μίζα για τις ανάγκες του ΠΜΣ. (Από: Καλλιντζή 2011, 1148. εικ.1485-86)

Εικ.21: Νότιος Περίβολος. Περιοχή δυτικής πύλης. Εσωτερικό νοτίου πύργου και η αυλή. (Από: Καλλιντζή 2011, 1149. εικ.1487)

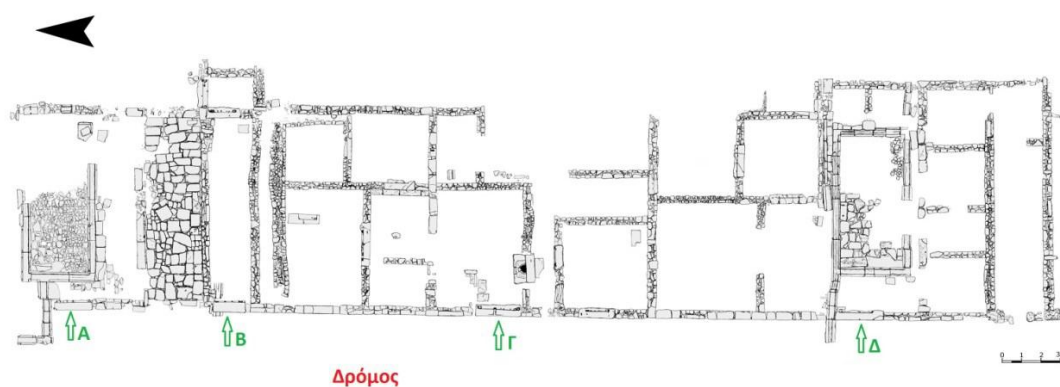
Εικ.22: Τοπογραφικό διάγραμμα των ανασκαμμένων κτηρίων στο δυτικό τμήμα του Νοτίου Περιβόλου. (Από: Καλλιντζή 2011, 1106, σχ. 102)

Εικ.23: Κάτοψη της νησίδας με κατοικίες Α,Β,Γ,Δ και των τριών δρόμων που τις περιβάλλουν (1γ, 3, 4) του Νοτίου Περιβόλου. (Από: Καλλιντζή 2011, 1116, σχ. 107)

Εικ.24: Οικία με πλακόστρωτο στο Νότιο Περίβολο από τα βορειοδυτικά. Λήψη 2005. (Από: Καλλιντζή 2011, 1162, εικ. 1511)

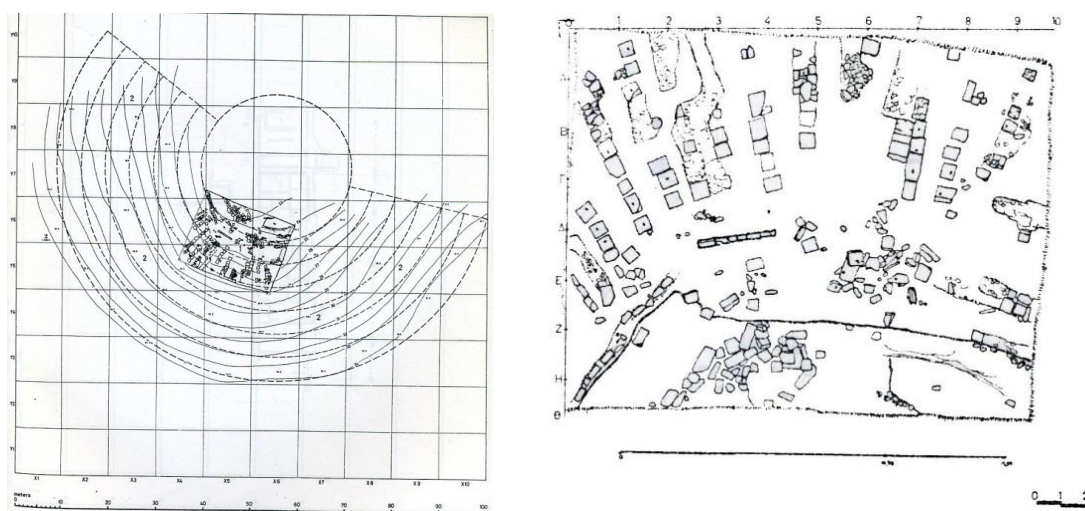
Εικ.25: Κάτοψη του «Εργαστηρίου Κοροπλαστικής», όπου σημειώνονται οι εισοδοι των οικιών. (Από: Καλλιντζή 2011, 1119, σχ. 108)

Εικ.26: Μήτρα ειδωλίου γυναίκας και το γύψινο εκμαγείο της (150 – 100 π.Χ.). Ανάγλυφος σκύφος (2ος αι. π.Χ.). (Από: Καλλιντζή 2011, 1121, εικ. 1459)

Εικ.27: Αεροφωτογραφία του θεάτρου και της περιοχής του προς τα βόρεια. Άποψη από τα ανατολικά. Λήψη 1993 (Από: Καλλιντζή 2011, 1104. εικ.1432)

Εικ.28: Θέατρο. Σχέδια της ανασκαφικής τομής του Λαζαρίδη. (Από: Λαζαρίδης 1971α, εικ. 33 και Λαζαρίδης 1966β, 360)

Εικ.29: Αεροφωτογραφία της αρχαίας ακρόπολης – βυζαντινού Πολυστύλου.
(Από: Καλλιντζή 2011, 1154. εικ.1502).

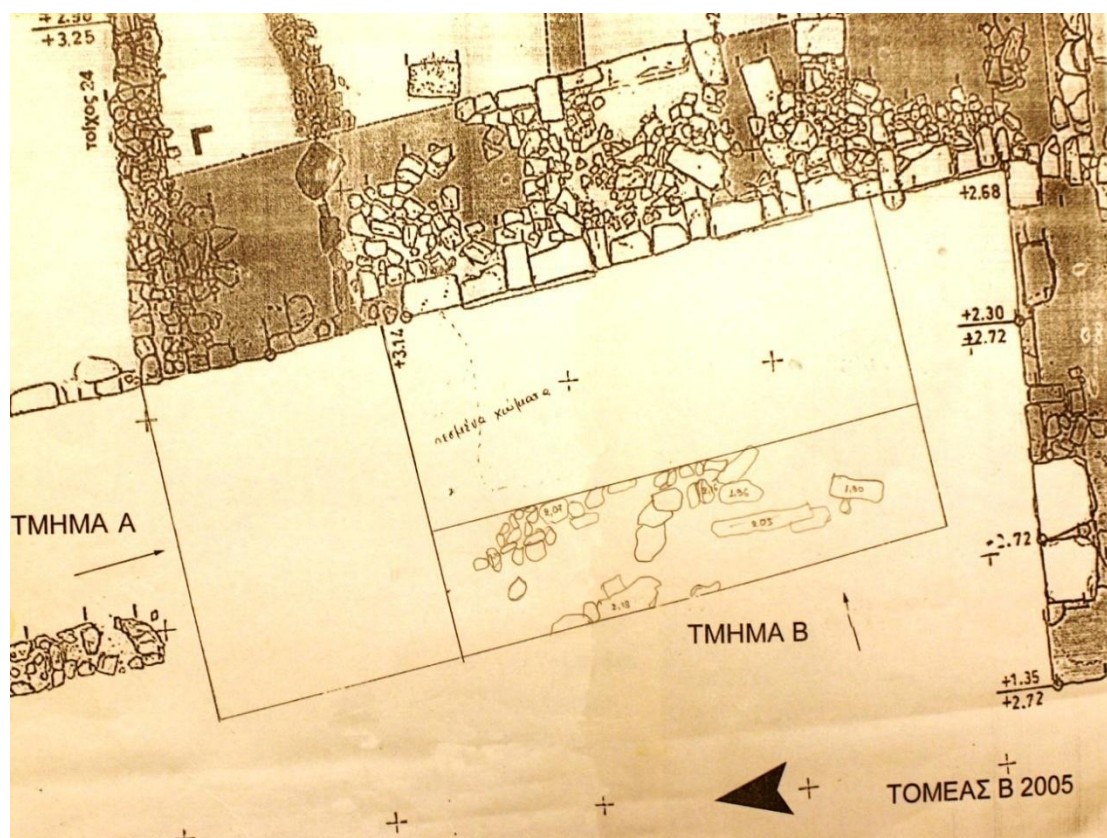
Εικ.30: Αεροφωτογραφία της αρχαίας ακρόπολης – βυζαντινού Πολυστύλου.
(Από: Καλλιντζή 2011, 1154. εικ.1502).

Εικ.31: Νότιος Περίβολος. Σχέδιο των κτισμάτων εσωτερικά της δυτικής πύλης. (Από: Καλλιντζή 2011, 1107, σχ. 103.).

Εικ.32: Νότιος Περίβολος. Αεροφωτογραφία των κτισμάτων εσωτερικά της δυτικής πύλης. (Από: Καλλιντζή 2011, 1107, εικ. 1435.).

Εικ.33: Τοπογραφικό σχέδιο Τομέα Β. © Εφορεία Αρχαιοτήτων Ξάνθης.

Εικ.34: Νότιος Περίβολος. Κτίσμα εσωτερικά της δυτικής πύλης.
(Από: Καλλιντζή 2011, 1108, εικ. 1436.).

Εικ.35: Νότιος Περίβολος. Κτίσμα εσωτερικά της δυτικής πύλης. (Από: Καλλιντζή 2011, 1108, εικ. 1436.).

Εικ.36: Νότιος περίβολος. Πηγάδια, ρείθρα και αγωγός σε κατοικίες εκατέρωθεν της δυτικής πύλης. λήψεις 2005 (Από: Καλλιντζή 2011, 1160, εικ. 1503.).

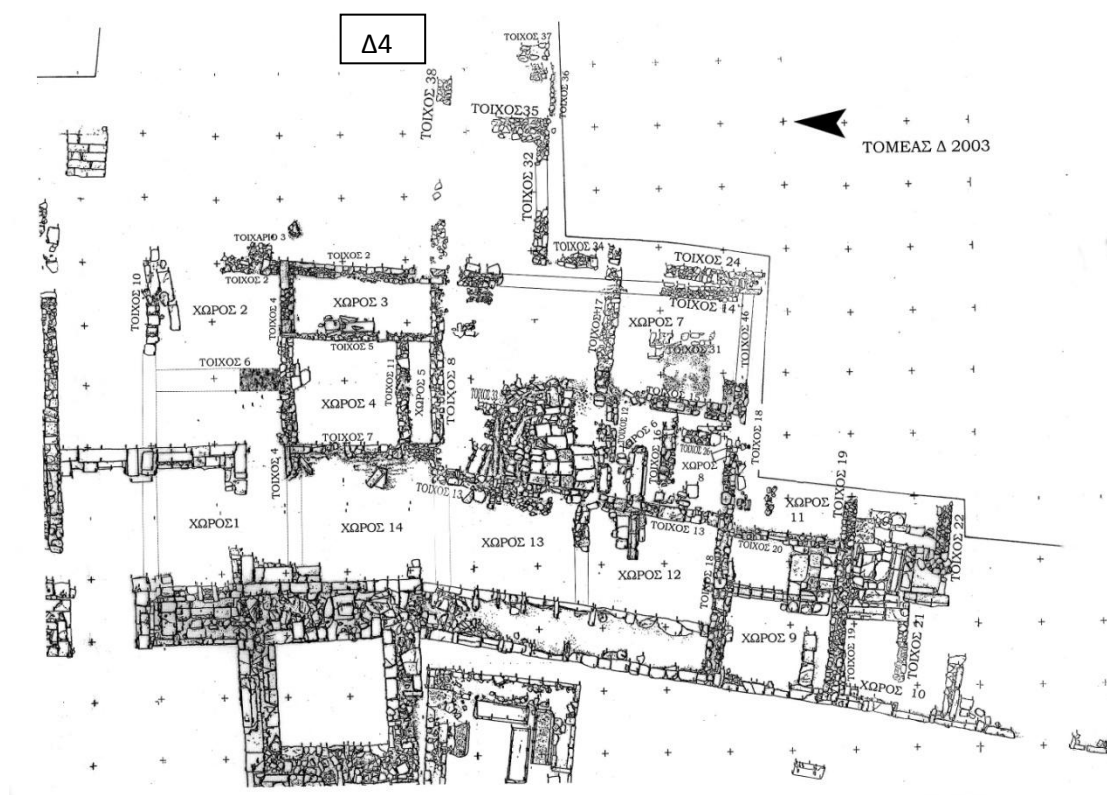
Εικ.37: Νότιος περίβολος. Πηγάδια, ρεϊθρα και αγωγός σε κατοικίες εκατέρωθεν της δυτικής πύλης. λήψεις 2005 (Από: Καλλιντζή 2011, 1160, εικ. 1503.).

Εικ.38: Νότιος περίβολος. Λύχνοι και μονωτά αγγεία (2^{ος} μ.Χ.) από την περιοχή της δυτικής πύλης. (Από: Καλλιντζή 2011, 1108, εικ. 1438.).

Εικ.39: Τοπογραφικό σχέδιο Τομέα Ε, 2003. © Εφορεία Αρχαιοτήτων Ξάνθης.

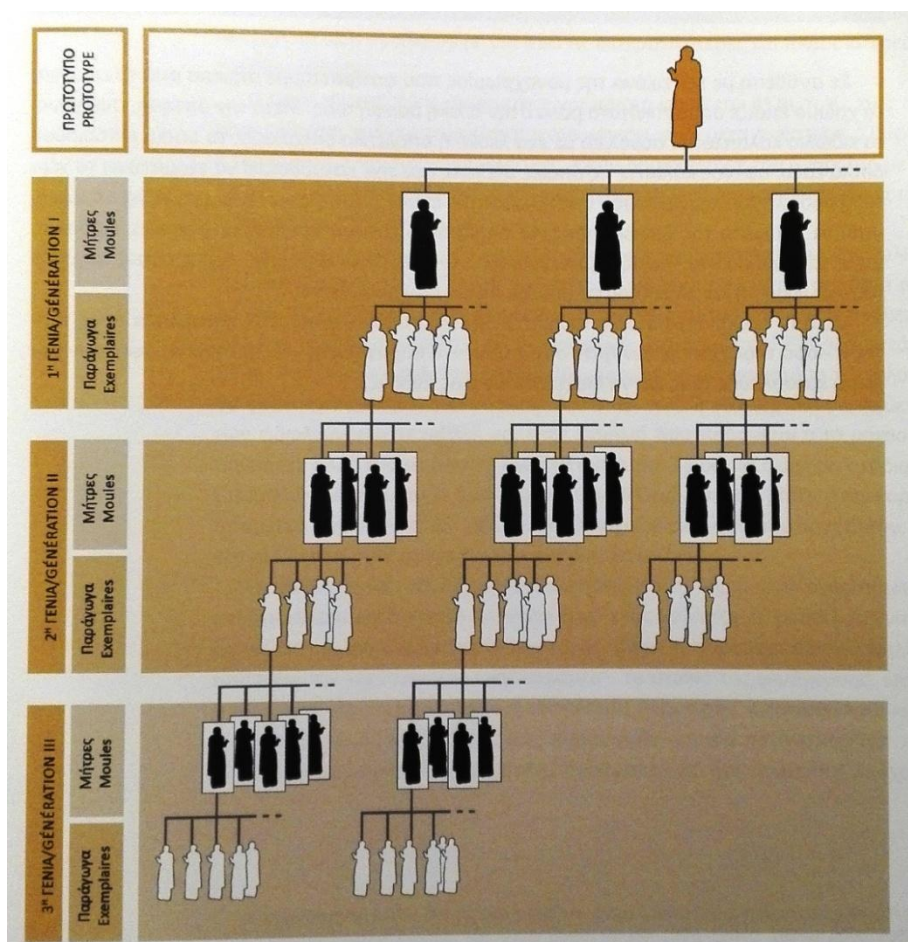
Εικ.40: Τοπογραφικό σχέδιο Τομέα Δ, 2003. © Εφορεία Αρχαιοτήτων Ξάνθης.

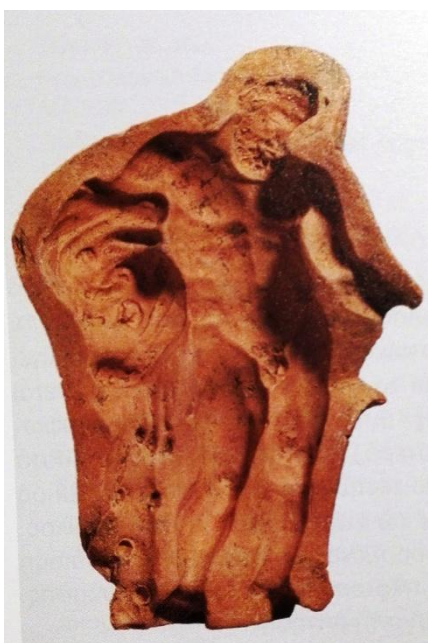
Εικ.41: Νότιος περίβολος. Αναθηματική επιγραφή στον Μεσοπολίτη Επώνωρα (ΜΑ 3518). Έκθεση Μουσείου Αβδήρων Αβδήρων (Από: Καλλιντζή 2011, 1172. εικ.1528)

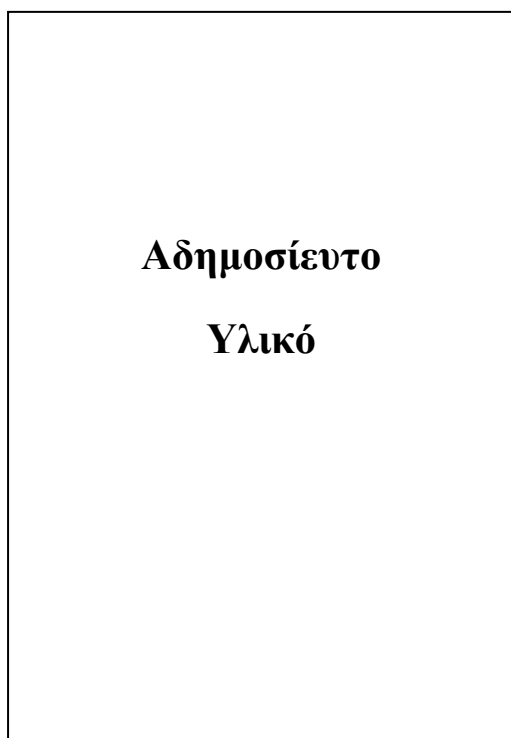
Εικ.42: Τοπογραφικά σχέδια Τομέων Δ και Ε, 2003. Με κίτρινο χρώμα σημειώνονται οι χώροι εύρεσης των ειδωλίων (δεν έχει σημειωθεί η στρωματογραφική τομή καθώς βρίσκεται εκτός τοπογραφικού σχεδίου). © Εφορεία Αρχαιοτήτων Ξάνθης.

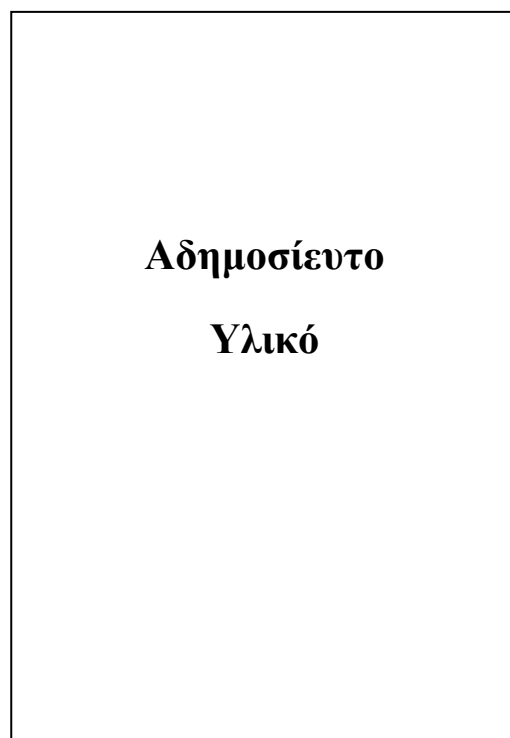
Εικ.43: Θεωρητικό σχήμα αναπαραγωγής διαδοχικών σειρών ειδωλίων που προέρχονται από το ίδιο πρωτότυπο. (Από: Μπεχτσή 2017, 43, εικ. 2)

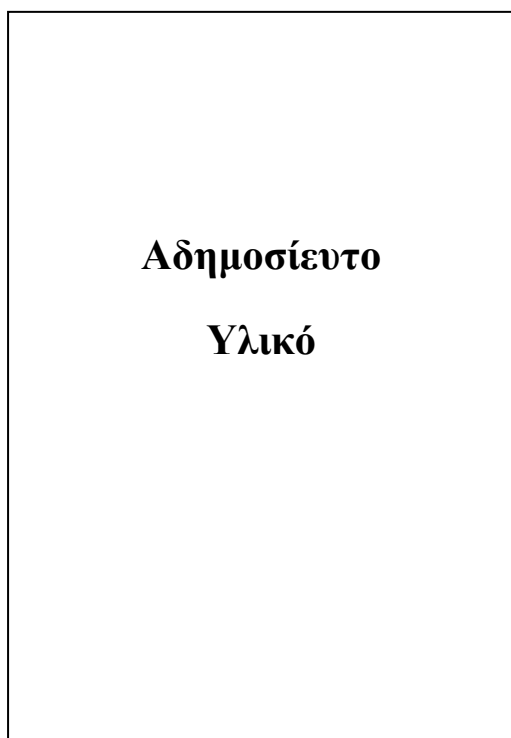
Εικ.44: Μήτρα. Ρωμαϊκοί χρόνοι.
 Αρχαιολογικό Μουσείο Αβδήρων Μ.Α. 2564
 (Από: Ειδώλιο 2017, 362, αρ. κατ. 420)

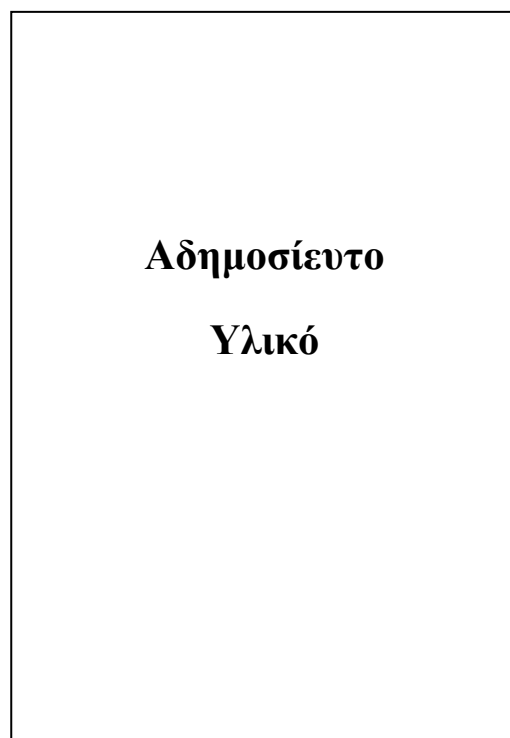
Εικ.45: Ειδώλιο αρ.κατ. 1 (Μ.Α. 867γ). © ΕΦΑ Ξάνθης.

Εικ.46: Ειδώλιο αρ.κατ. 2 (Μ.Α. 7480α). © ΕΦΑ Ξάνθης.

Εικ.47: Ειδώλιο αρ.κατ. 3 (Μ.Α. 824). © ΕΦΑ Ξάνθης.

Εικ.48: Ειδώλιο αρ.κατ. 4 (Μ.Α. 12404). © ΕΦΑ Ξάνθης.

Αδημοσίευτο

Υλικό

Εικ.49: Ειδώλιο αρ.κατ. 5 (Μ.Α. 607). © ΕΦΑ Ξάνθης.

Αδημοσίευτο

Υλικό

Εικ.50: Ειδώλιο αρ.κατ. 6 (Μ.Α. 8300). © ΕΦΑ Ξάνθης.

Αδημοσίευτο

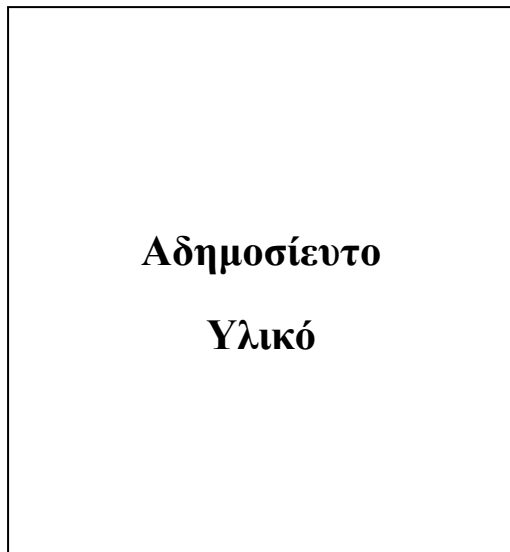
Υλικό

Εικ.51: Ειδώλιο αρ.κατ. 7 (Μ.Α. 11367). © ΕΦΑ Ξάνθης.

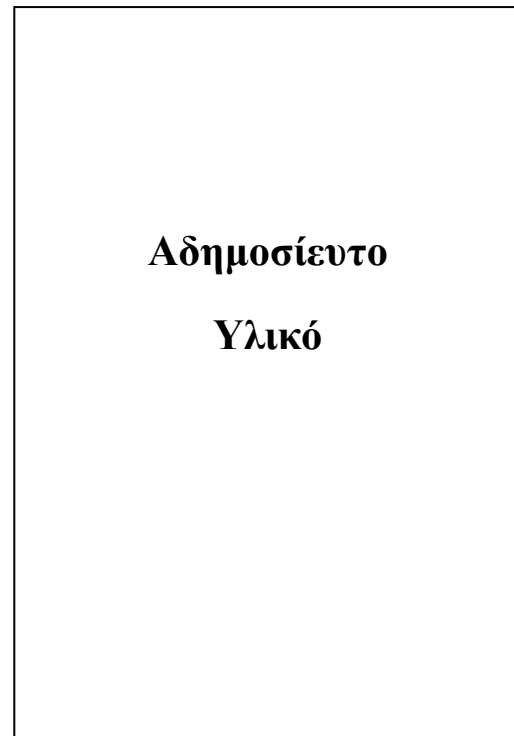
Αδημοσίευτο

Υλικό

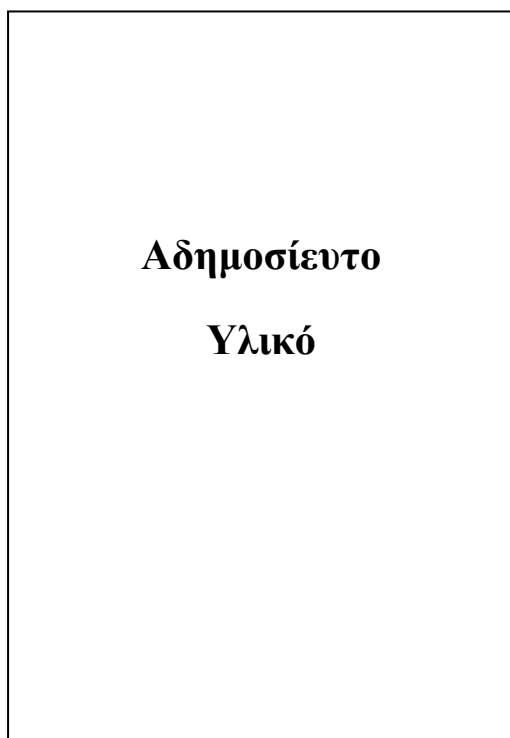
Εικ.52: Ειδώλιο αρ.κατ. 8 (Μ.Α. 867γ). © ΕΦΑ Ξάνθης.

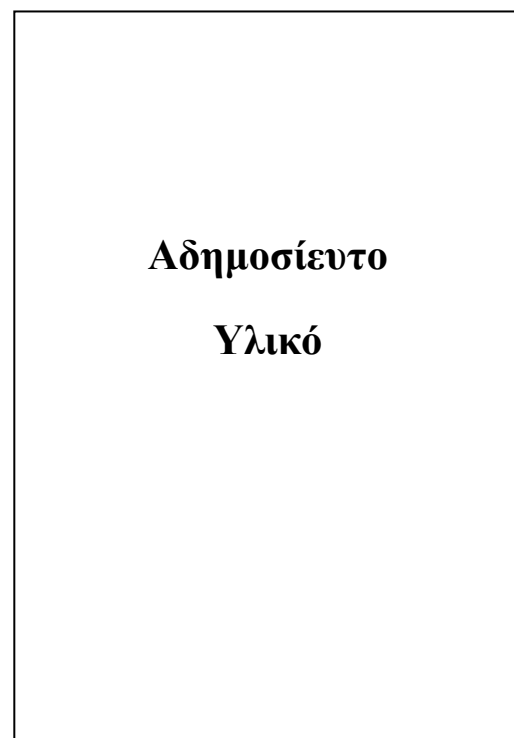
Εικ.53: Ειδώλιο αρ.κατ. 9
(Μ.Α. 642). © ΕΦΑ Ξάνθης.

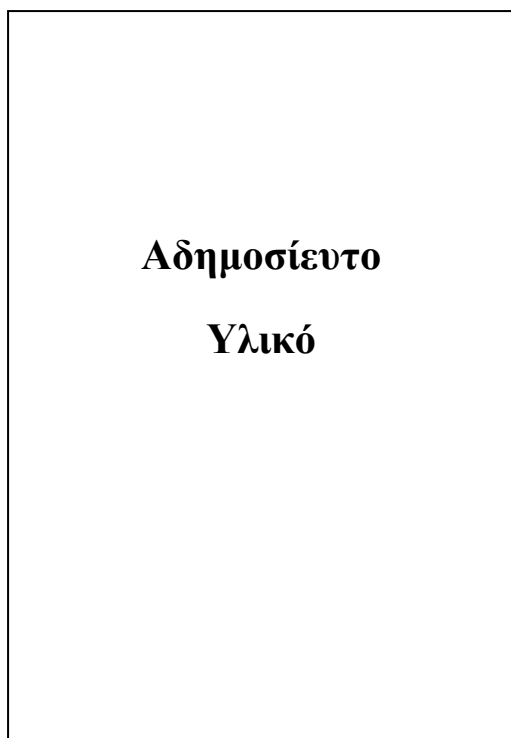
Εικ.54: Ειδώλιο αρ.κατ. 10
(Μ.Α. 867α). © ΕΦΑ Ξάνθης.

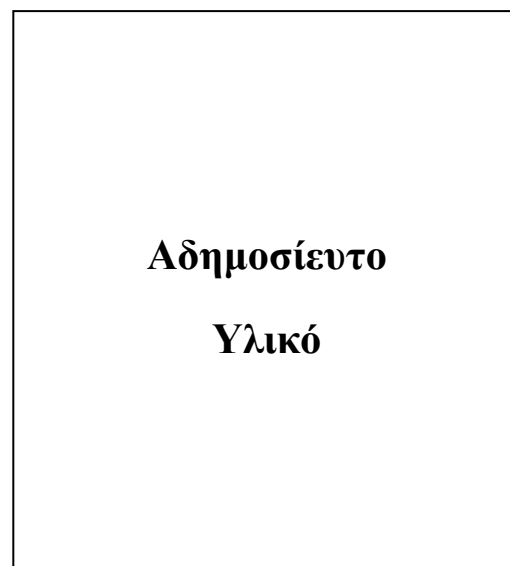
Εικ.55: Ειδώλιο αρ.κατ. 11
(Μ.Α. 7479). © ΕΦΑ Ξάνθης.

Εικ.56: Ειδώλιο αρ.κατ. 12 (Μ.Α. 634α-β, 9683). © ΕΦΑ Ξάνθης.

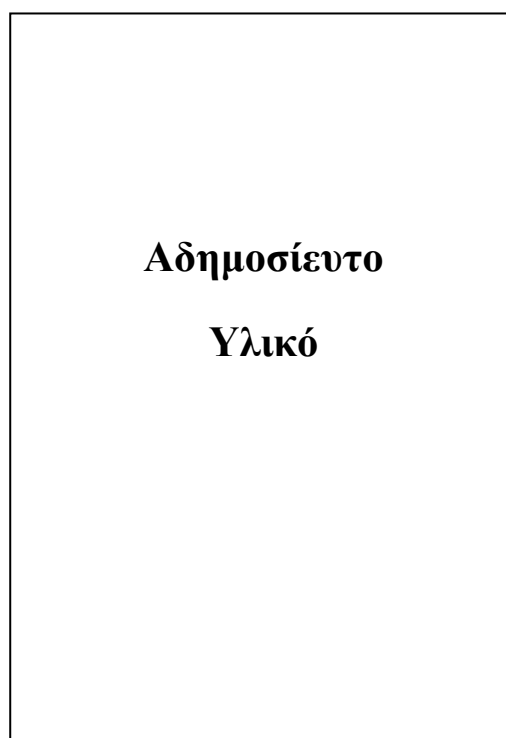

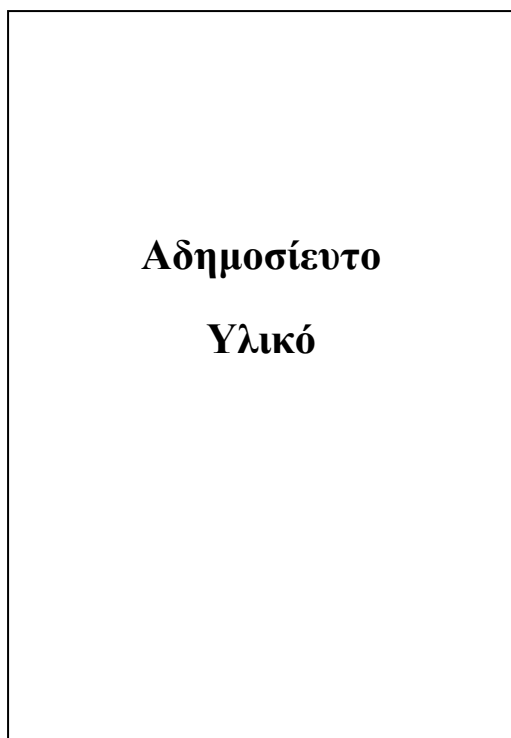
Εικ.57: Ειδώλιο αρ.κατ. 13 (Μ.Α. 7484α). © ΕΦΑ Ξάνθης.

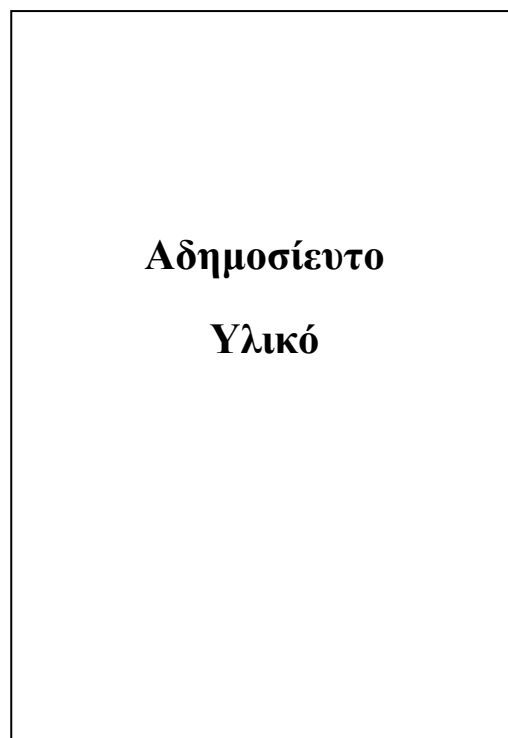
Εικ.58: Ειδώλιο αρ.κατ. 14 (Μ.Α. 866β). © ΕΦΑ Ξάνθης.

Εικ.59: Ειδώλιο αρ.κατ. 14 (Μ.Α. 604). © ΕΦΑ Ξάνθης.

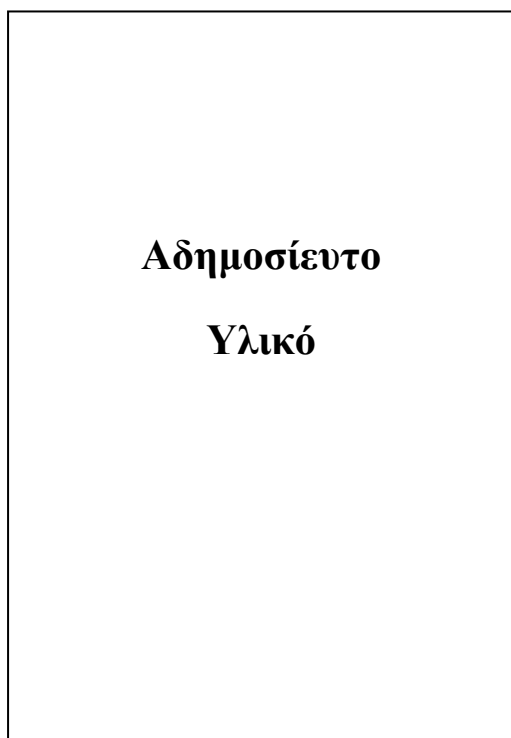

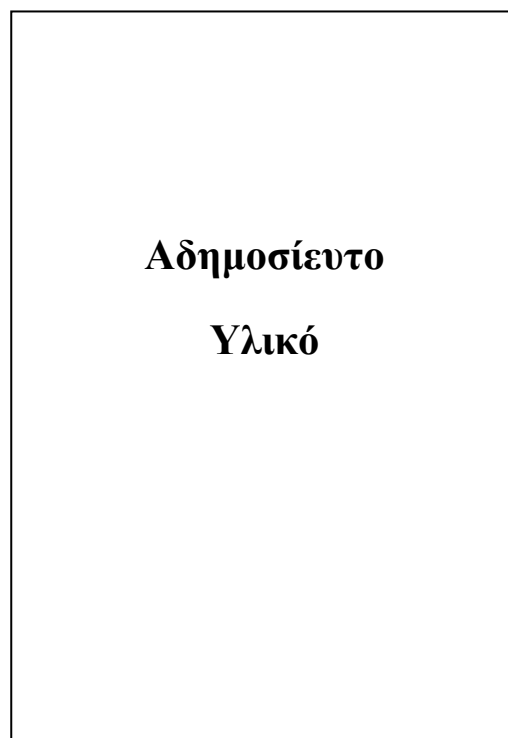
Εικ.60: Ειδώλιο αρ.κατ. 15 (Μ.Α. 827). © ΕΦΑ Ξάνθης.

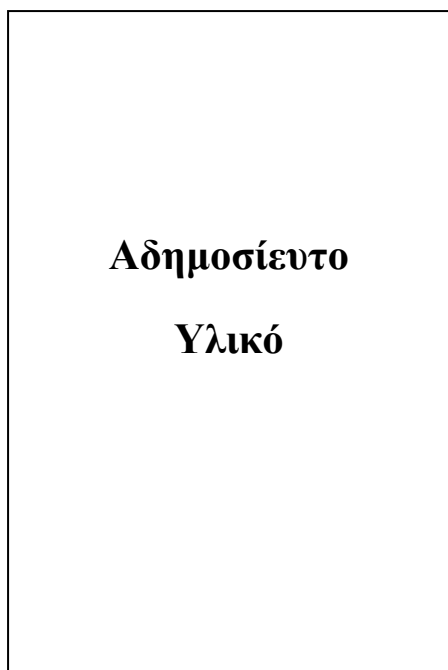
Εικ.61: Ειδώλιο αρ.κατ. 16 (Μ.Α. 848α). © ΕΦΑ Ξάνθης.

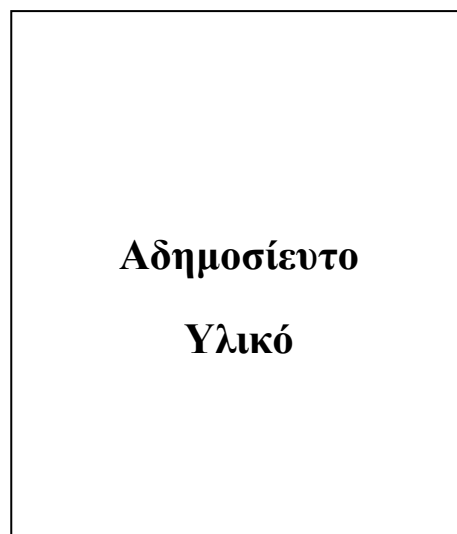
Εικ.62: Ειδώλιο αρ.κατ. 17 (Μ.Α. 7477α). © ΕΦΑ Ξάνθης.

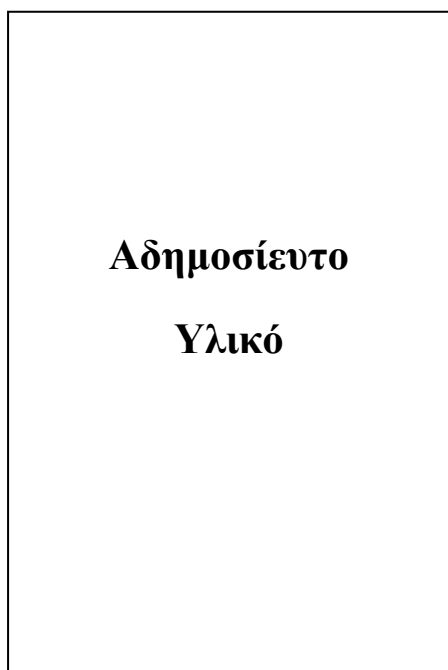
Εικ.63: Ειδώλιο αρ.κατ. 18 (Μ.Α. 2427). α όψη. © ΕΦΑ Ξάνθης.

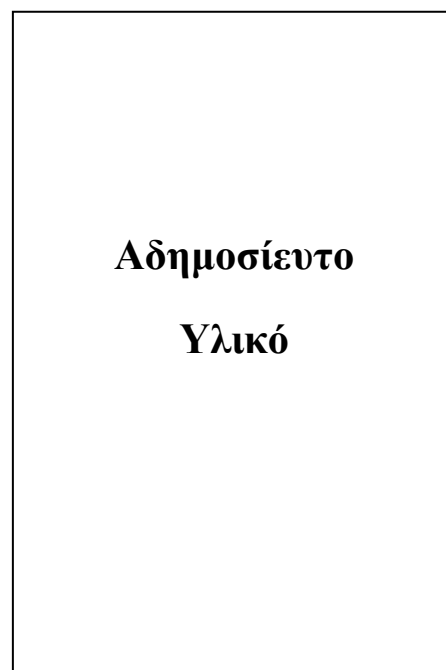
Εικ.64: Ειδώλιο αρ.κατ. 18
(Μ.Α. 2427), β όψη. © ΕΦΑ

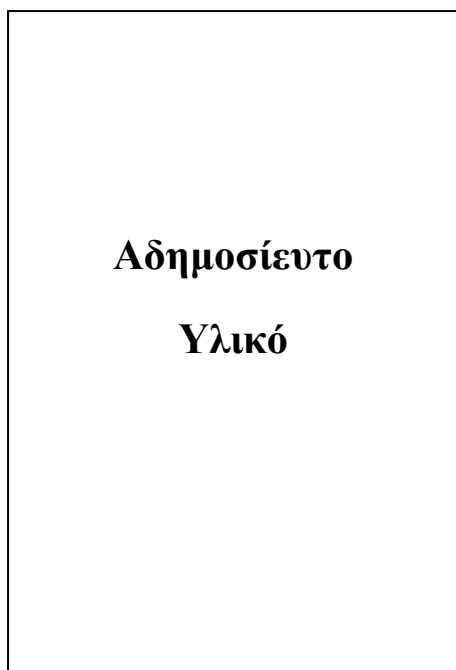
Εικ.65: Ειδώλιο αρ.κατ. 19
(Μ.Α. 7476) © ΕΦΑ Ξάνθης.

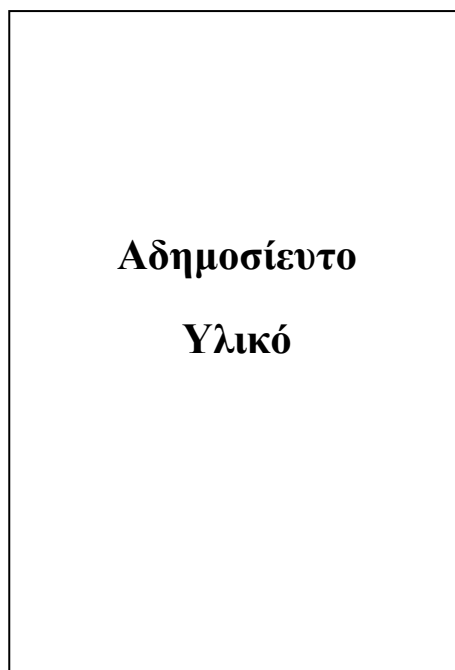
Εικ.67: Ειδώλιο αρ.κατ. 20
(Μ.Α. 7478) © ΕΦΑ Ξάνθης.

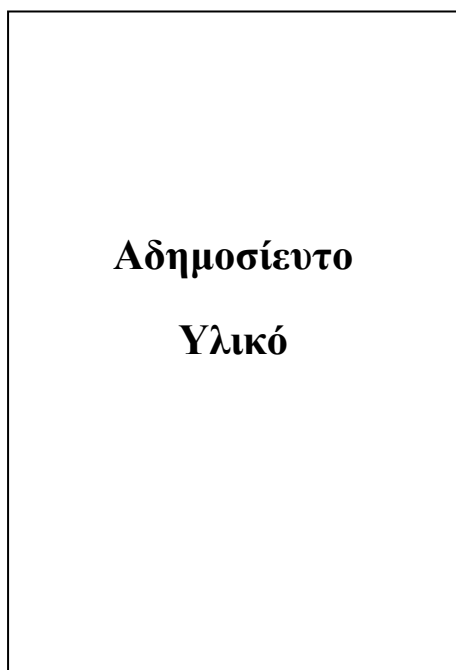
Εικ.66: Ειδώλιο αρ.κατ. 19 (Μ.Α. 7476), πίσω όψη. © ΕΦΑ Ξάνθης.

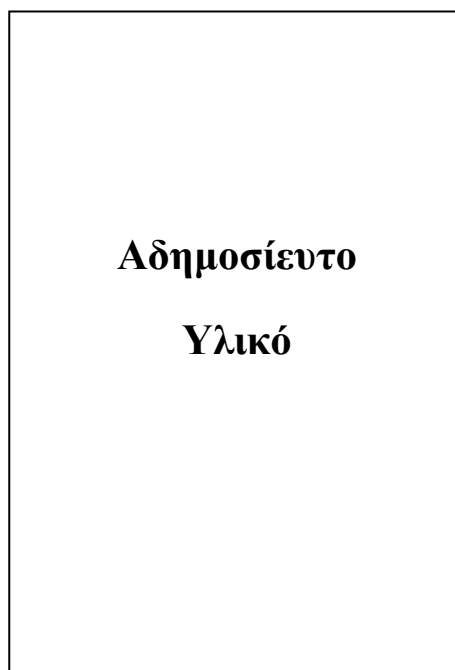
Εικ.68: Ειδώλιο αρ.κατ. 21
(Μ.Α. 7484β) © ΕΦΑ Ξάνθης.

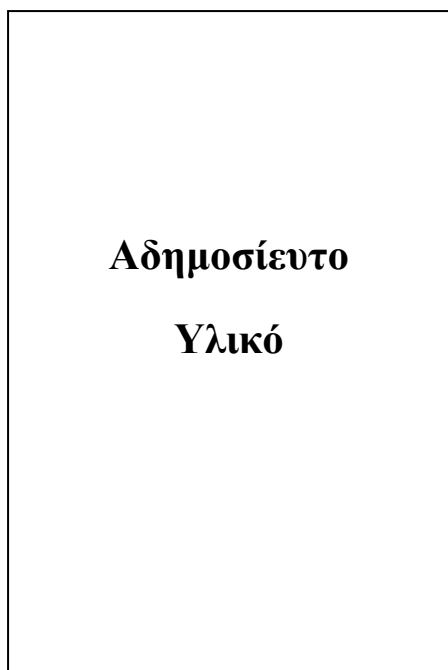
Εικ.69: Ειδώλιο αρ.κατ. 22
(Μ.Α. 10148) © ΕΦΑ Ξάνθης.

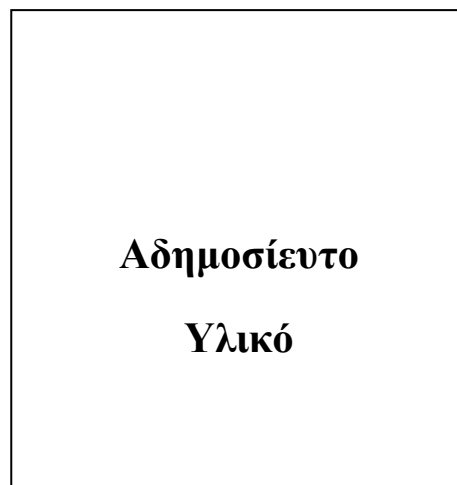
Εικ.70: Ειδώλιο αρ.κατ. 23
(Μ.Α. 12414) © ΕΦΑ Ξάνθης.

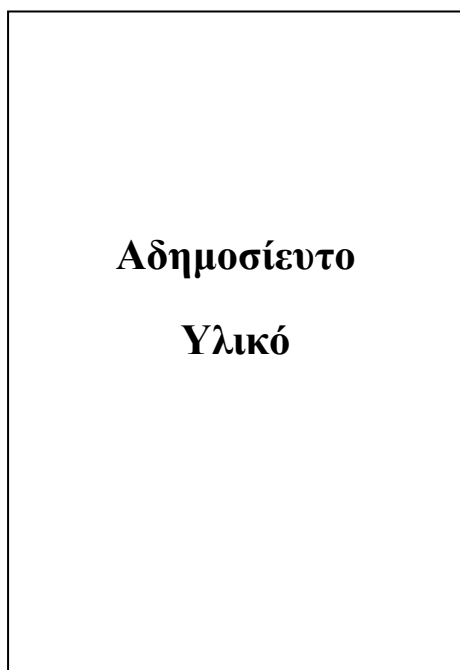
Εικ.71: Ειδώλιο αρ.κατ. 24
(Μ.Α. 868) . © ΕΦΑ Ξάνθης

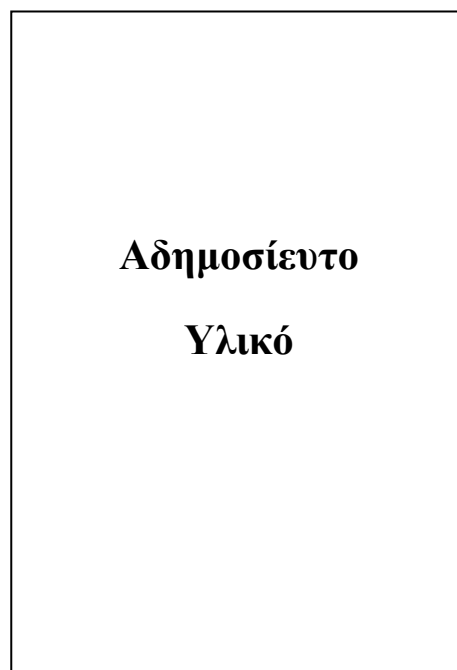
Εικ.72: Ειδώλιο αρ.κατ. 25
(Μ.Α. 10209). © ΕΦΑ

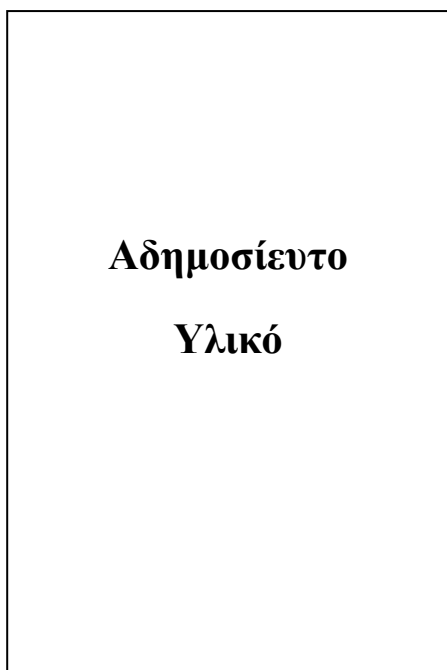
Εικ.73: Ειδώλιο αρ.κατ. 26
(Μ.Α. 848β). © ΕΦΑ Ξάνθης.

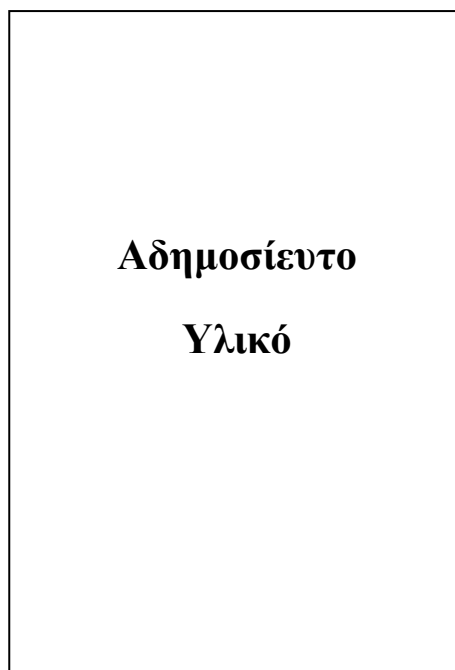
Εικ.74: Ειδώλιο αρ.κατ. 27
(Μ.Α. 7477β). © ΕΦΑ Ξάνθης.

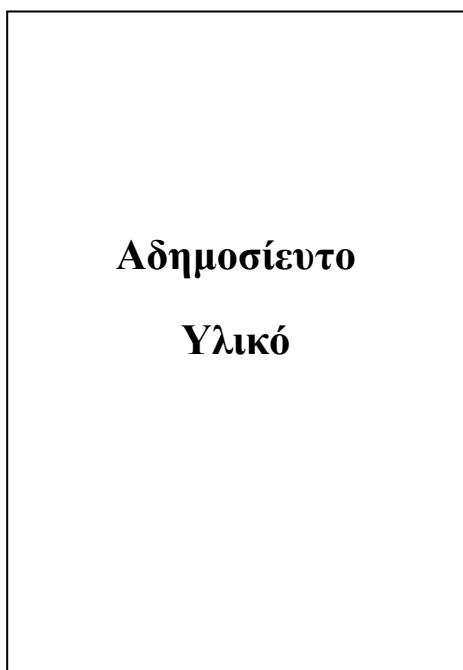
Εικ.75: Ειδώλιο αρ.κατ. 28
(Μ.Α. 8296). © ΕΦΑ Ξάνθης.

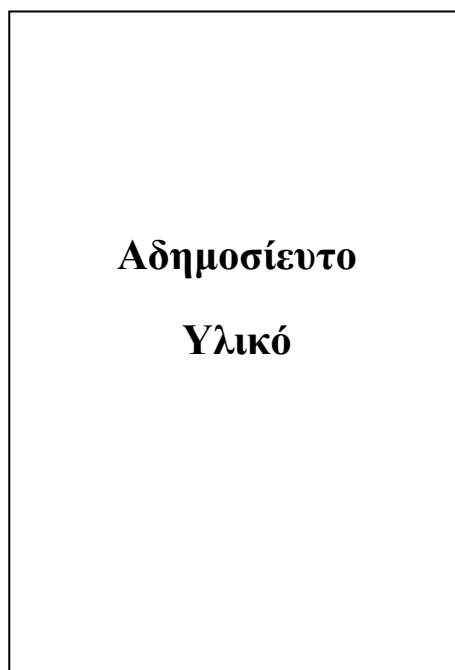
Εικ.76: Ειδώλιο αρ.κατ. 29
(Μ.Α. 12280).© ΕΦΑ Ξάνθης.

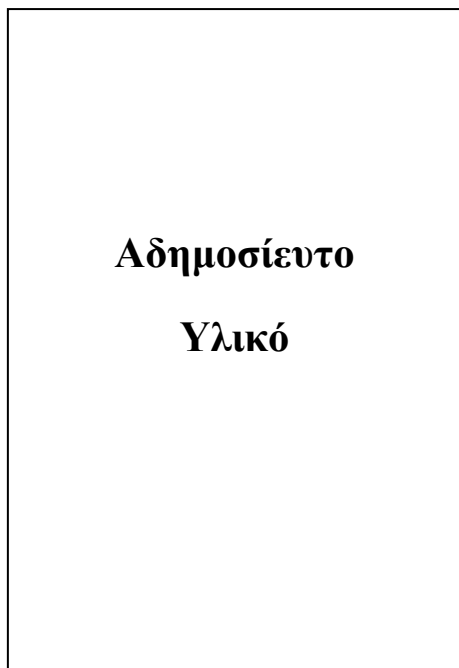
Εικ.77: Ειδώλιο αρ.κατ. 30
(Μ.Α. 12394). © ΕΦΑ Ξάνθης.

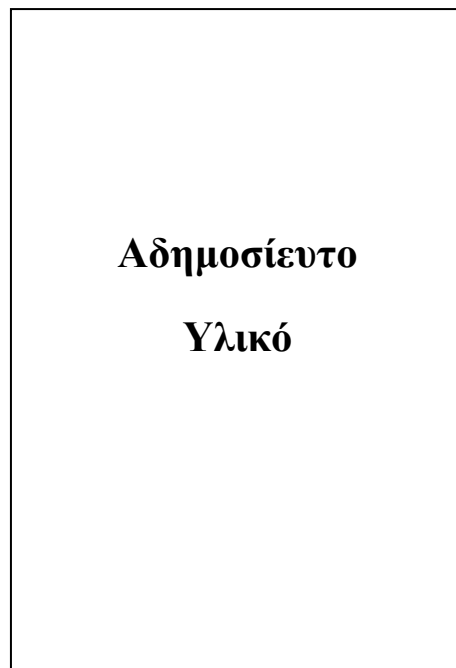
Εικ.78: Ειδώλιο αρ.κατ. 31
(Μ.Α. 12395). © ΕΦΑ Ξάνθης.

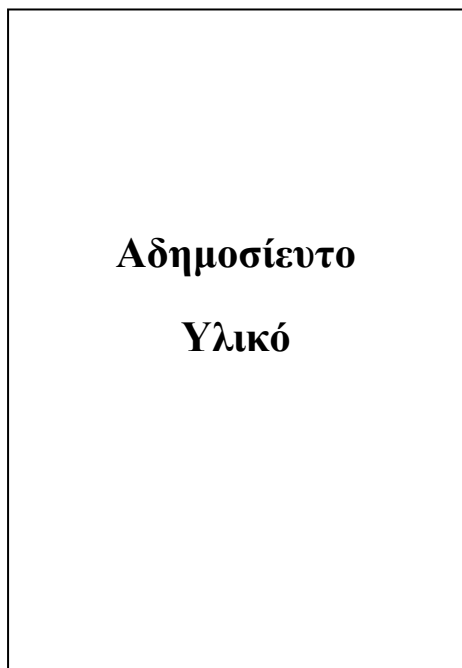
Εικ.79: Ειδώλιο αρ.κατ. 32
(Μ.Α. 4789). © ΕΦΑ Ξάνθης.

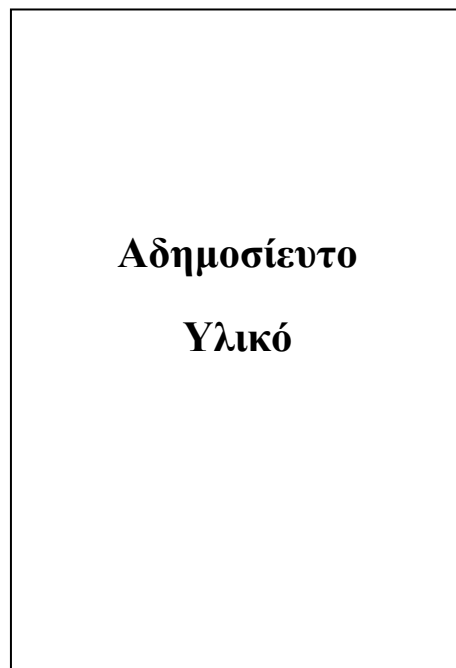
Εικ.80: Ειδώλιο αρ.κατ. 33
(Μ.Α. 12399). © ΕΦΑ Ξάνθης.

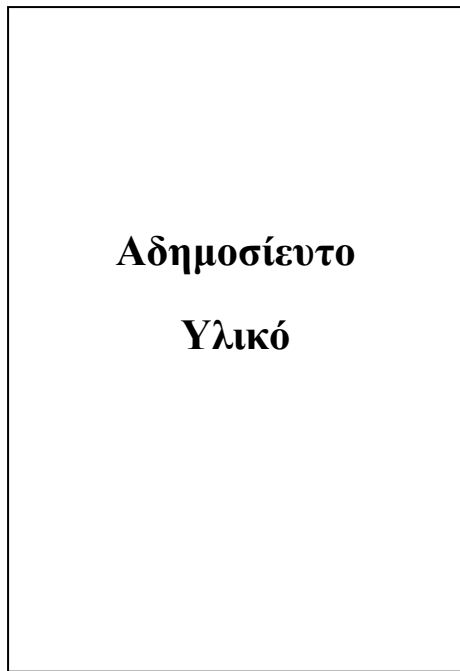
Εικ.81: Ειδώλιο αρ.κατ. 34
(Μ.Α. 594). © ΕΦΑ Ξάνθης.

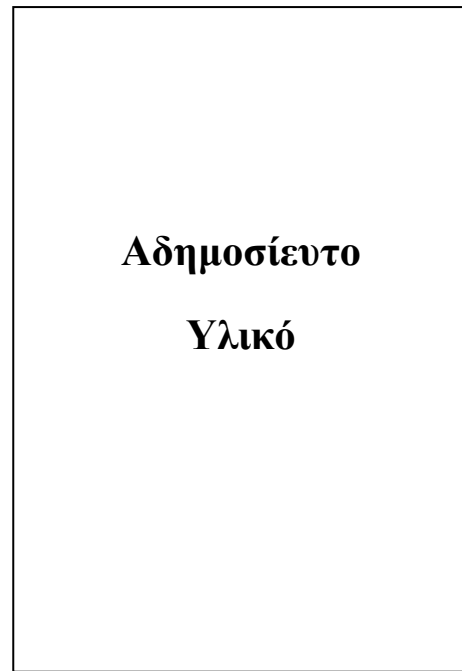
Εικ.82: Ειδώλιο αρ.κατ. 35
(Μ.Α. 7480β). © ΕΦΑ Ξάνθης.

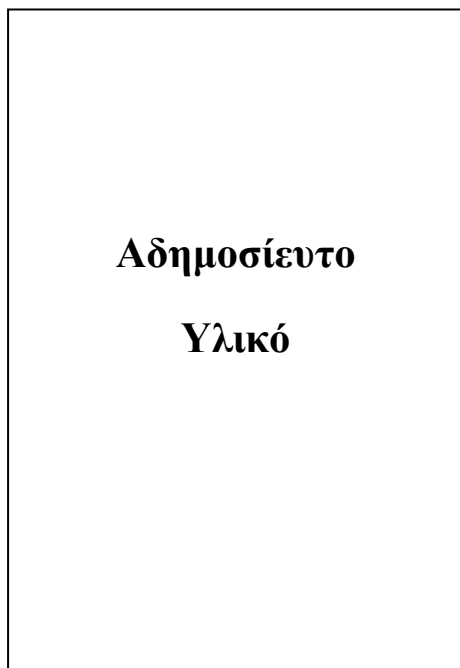
Εικ.83: Ειδώλιο αρ.κατ. 36
(Μ.Α. 867β). © ΕΦΑ Ξάνθης.

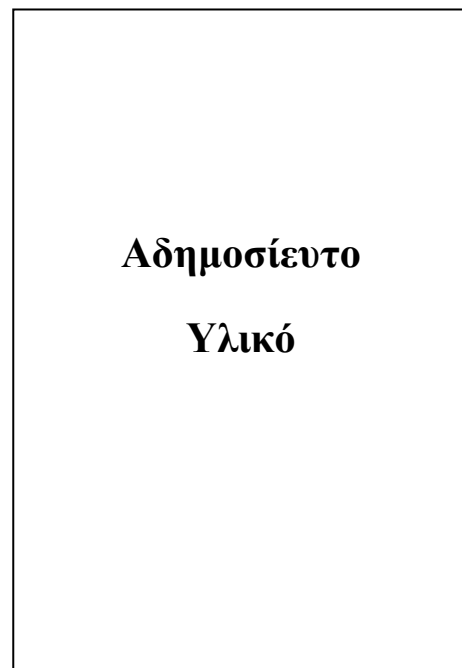
Εικ.84: Ειδώλιο αρ.κατ. 37
(Μ.Α. 12417). © ΕΦΑ Ξάνθης.

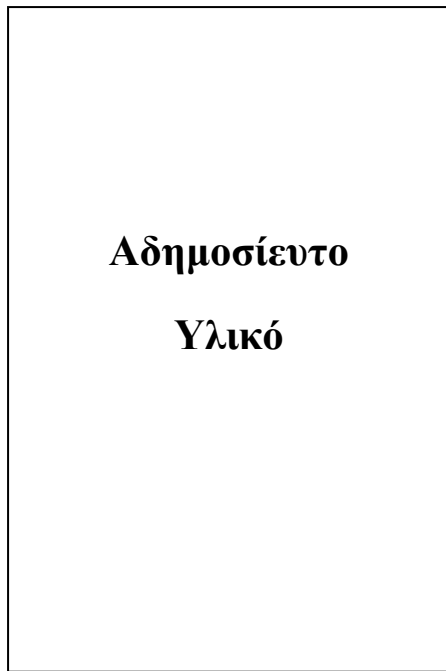
Εικ.85: Ειδώλιο αρ.κατ. 38
(Μ.Α. 6789). © ΕΦΑ Ξάνθης.

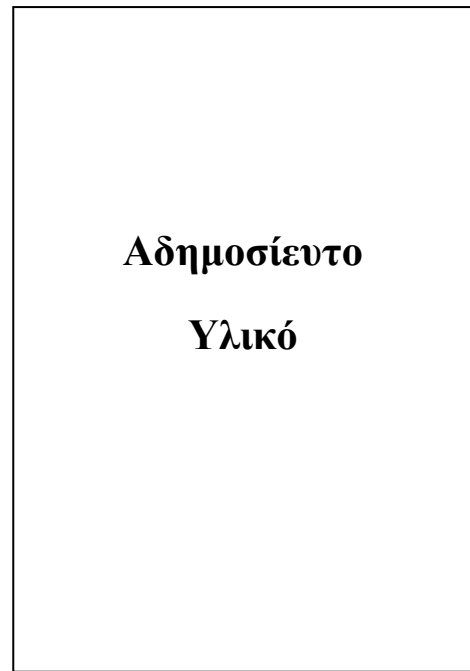
Εικ.86: Ειδώλιο αρ.κατ. 39
(Μ.Α. 583). © ΕΦΑ Ξάνθης.

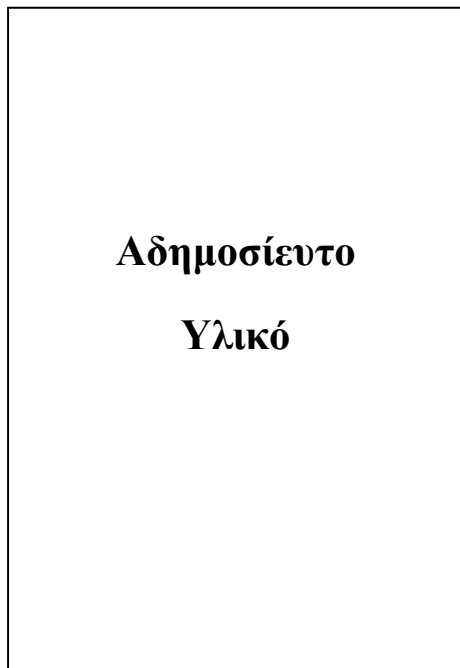
Εικ.87: Ειδώλιο αρ.κατ. 40
(Μ.Α. 645). © ΕΦΑ Ξάνθης.

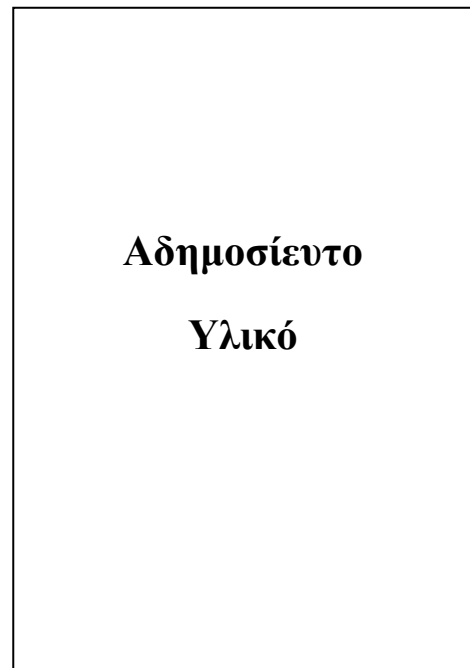
Εικ.88: Ειδώλιο αρ.κατ. 41
(Μ.Α. 7483). © ΕΦΑ Ξάνθης.

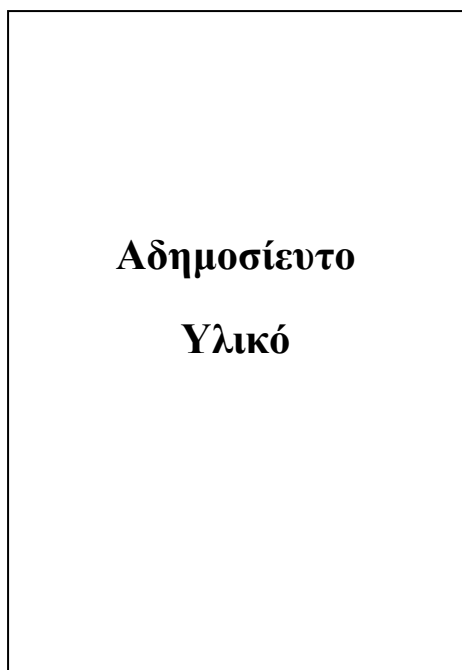
Εικ.89: Ειδώλιο αρ.κατ. 42
(Μ.Α. 12401). © ΕΦΑ Ξάνθης.

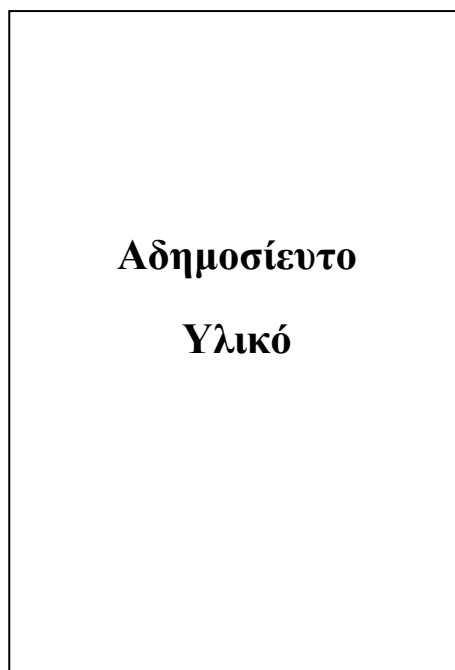
Εικ.90: Ειδώλιο αρ.κατ. 43
(Μ.Α. 12405). © ΕΦΑ Ξάνθης.

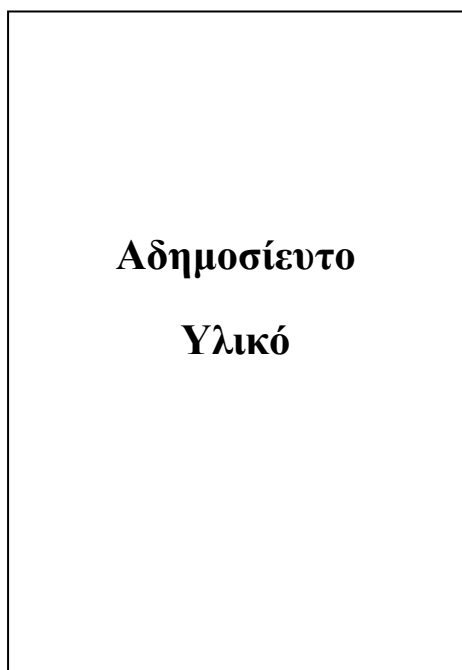
Εικ.91: Ειδώλιο αρ.κατ. 44
(Μ.Α. 821). © ΕΦΑ Ξάνθης.

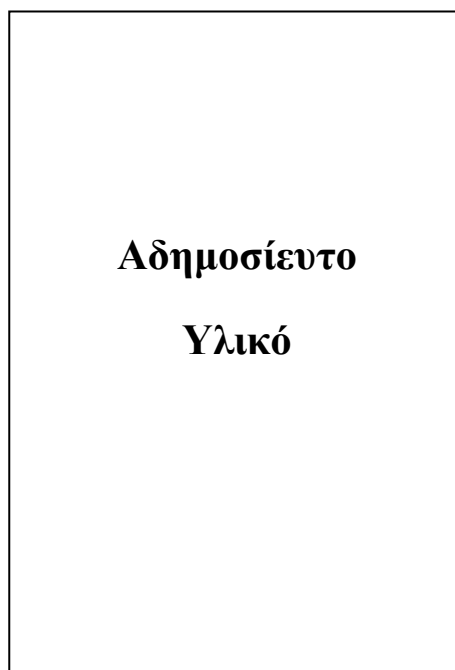
Εικ.92: Ειδώλιο αρ.κατ. 45
(Μ.Α. 7475). © ΕΦΑ Ξάνθης.

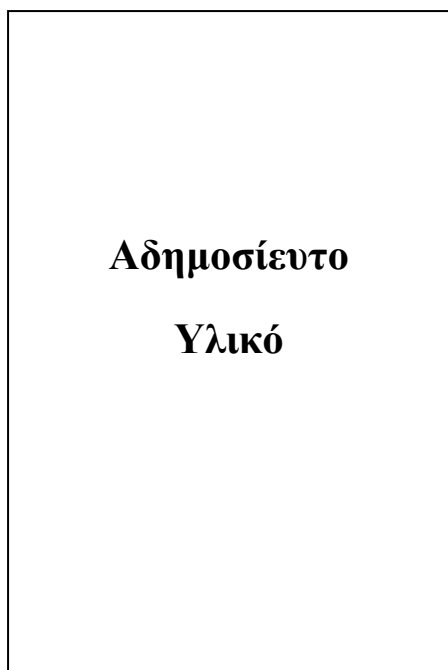
Εικ.93: Ειδώλιο αρ.κατ. 46
(Μ.Α. 7046). © ΕΦΑ Ξάνθης.

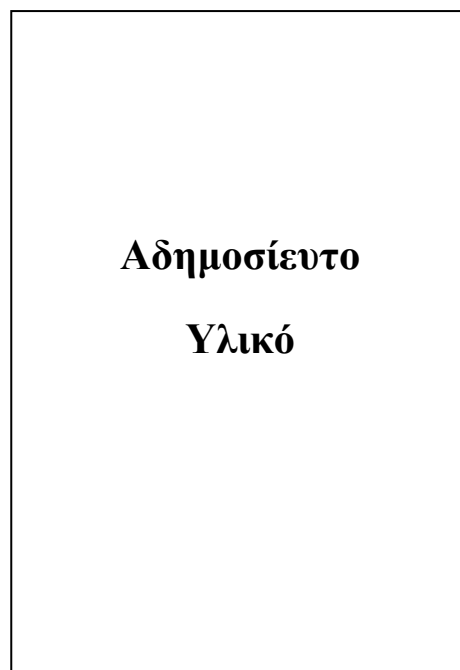
Εικ.94: Ειδώλιο αρ.κατ. 47
(Μ.Α. 8293) . © ΕΦΑ Ξάνθης.

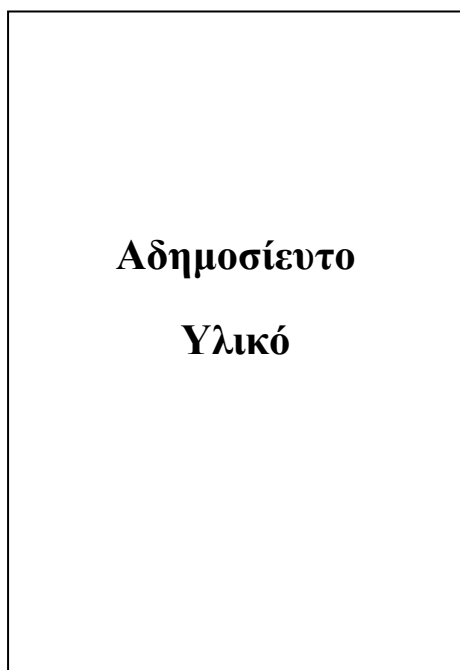
Εικ.95: Ειδώλιο αρ.κατ. 48
(Μ.Α. 12396) . © ΕΦΑ Ξάνθης.

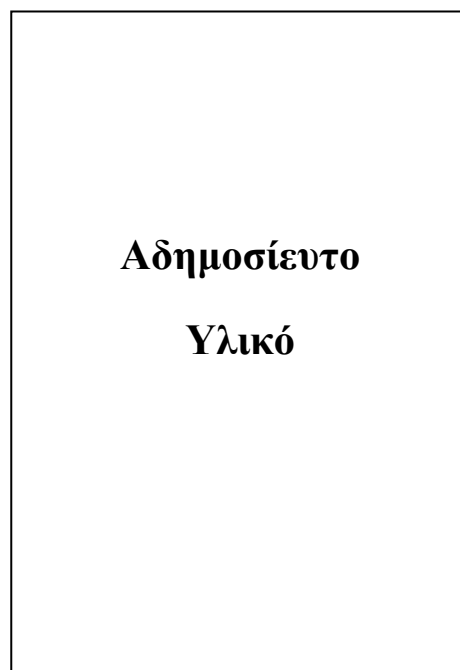
Εικ.96: Ειδώλιο αρ.κατ. 49 (Μ.Α. 12397, 12400) . © ΕΦΑ Ξάνθης.

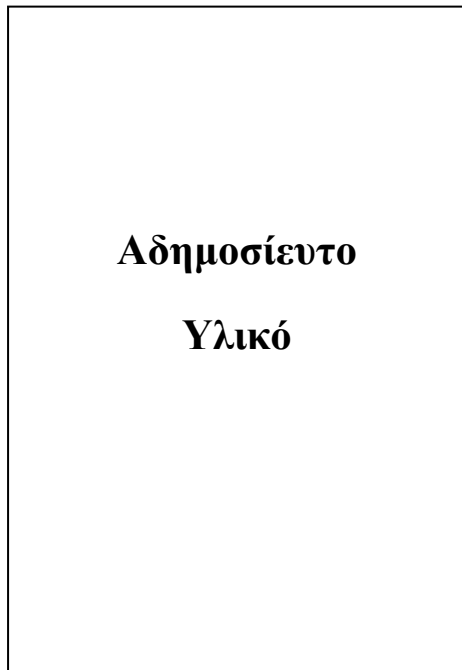
Εικ.97: Ειδώλιο αρ.κατ. 50 (Μ.Α. 7482) . © ΕΦΑ Ξάνθης.

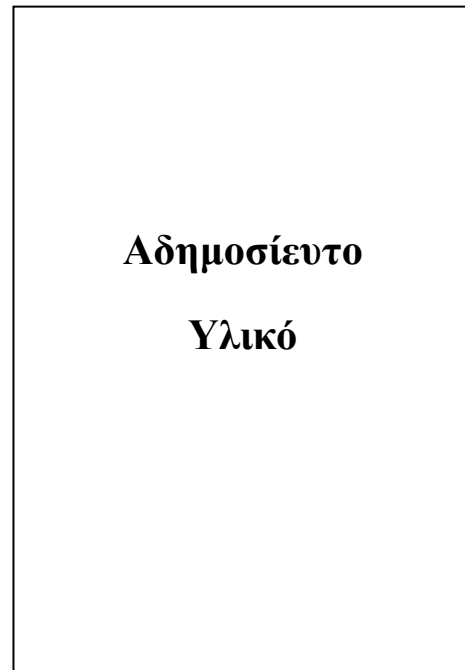
Εικ.98: Ειδώλιο αρ.κατ. 51 (Μ.Α. 866α). © ΕΦΑ ΕΦΑ

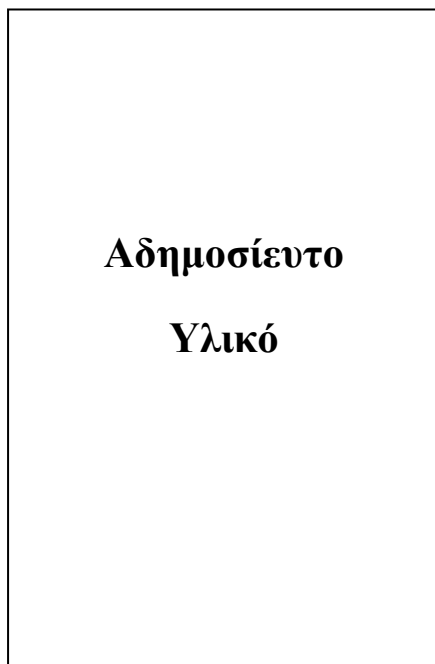
Εικ.99: Ειδώλιο αρ.κατ. 52 (Μ.Α. 12416). © ΕΦΑ Ξάνθης.

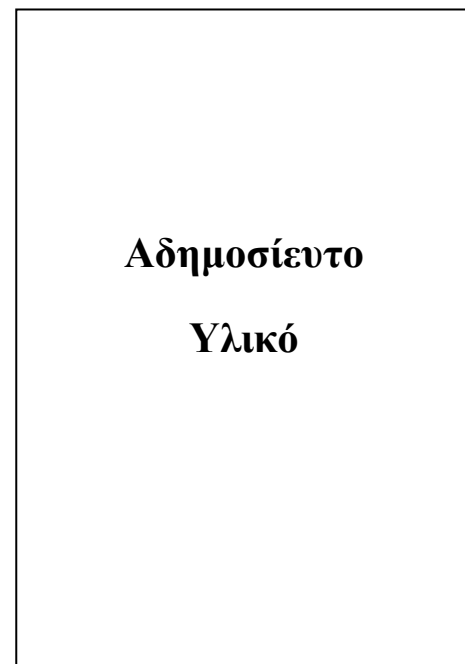
Εικ.100: Ειδώλιο αρ.κατ. 53
(Μ.Α. 12407) . © ΕΦΑ Ξάνθης.

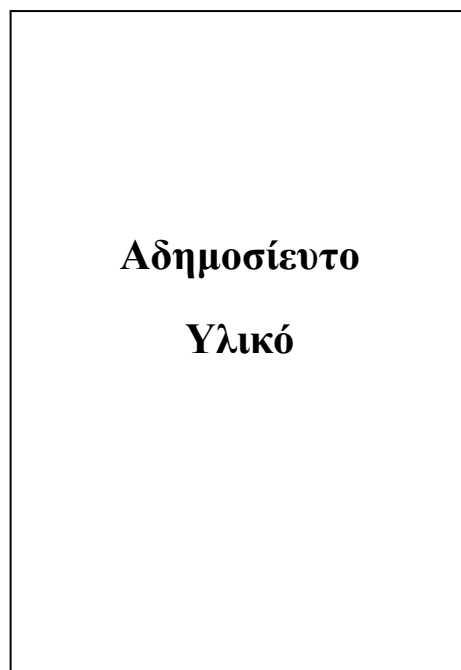
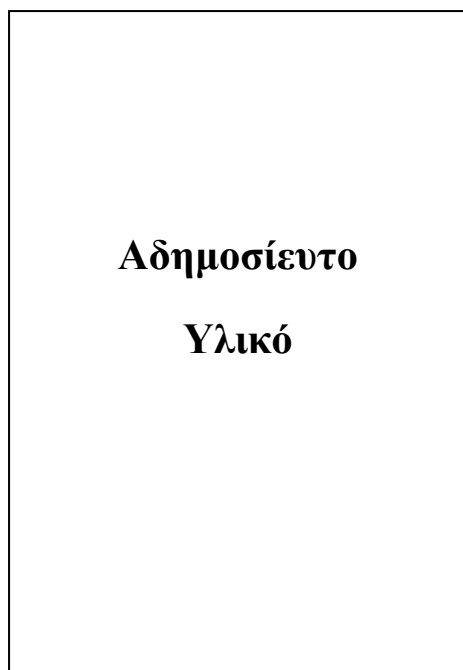
Εικ.101: Ειδώλιο αρ.κατ. 54
(Μ.Α. 10591) . © ΕΦΑ Ξάνθης.

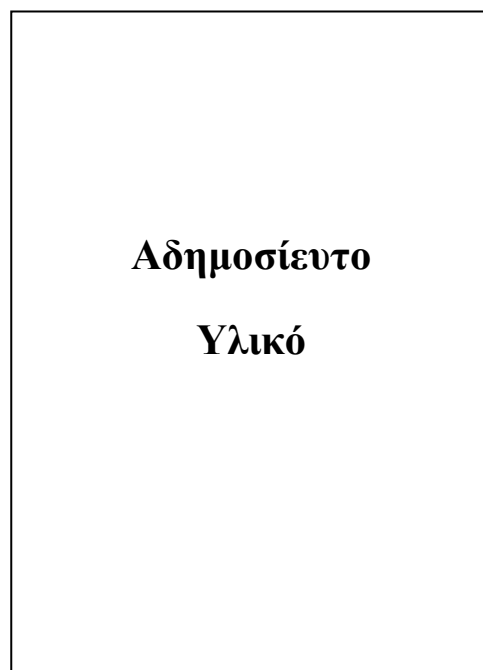
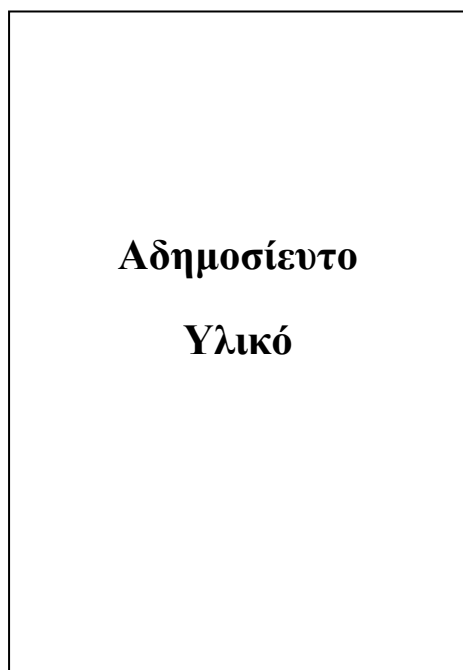
Εικ.102: Ειδώλιο αρ.κατ. 55
(Μ.Α. 12398) . © ΕΦΑ Ξάνθης.

Εικ.103: Ειδώλιο αρ.κατ. 55 (Μ.Α. 12398), πίσω όψη. © ΕΦΑ Ξάνθης.

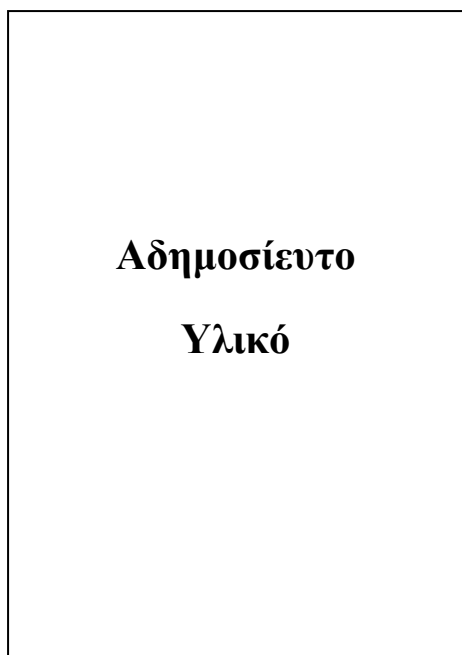

Εικ.104: Ειδώλιο αρ.κατ. 56 (Μ.Α. 12402, 12418α). © ΕΦΑ Ξάνθης.

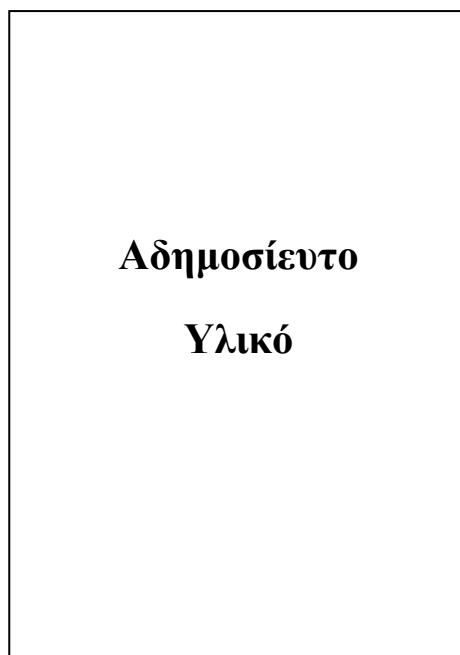

Εικ.105: Ειδώλιο αρ.κατ. 57
(Μ.Α. 12406). © ΕΦΑ Ξάνθης.

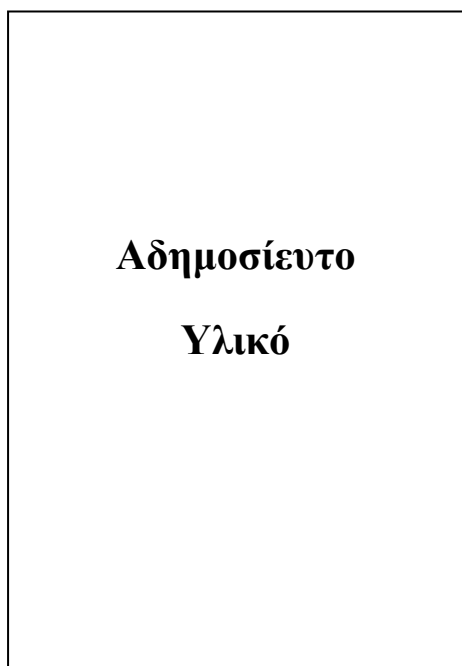
Εικ.106: Ειδώλιο αρ.κατ. 58
(Μ.Α. 643. © ΕΦΑ Ξάνθης.

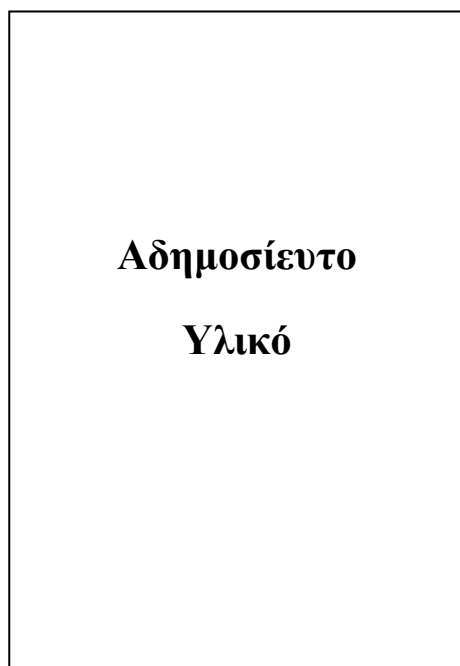
Εικ.107: Ειδώλιο αρ.κατ. 59
(Μ.Α. 12403) . © ΕΦΑ Ξάνθης.

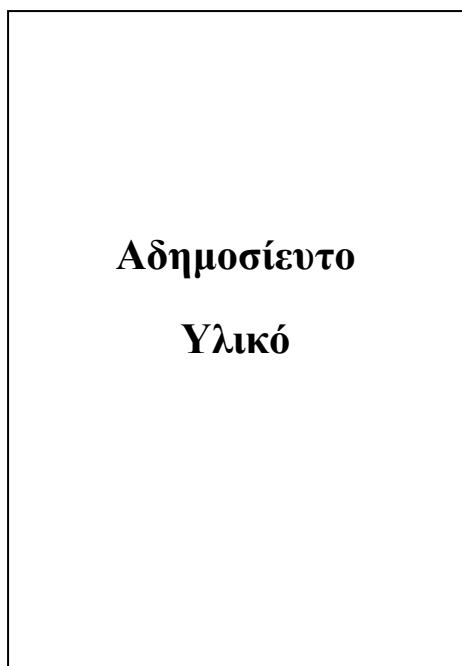
Εικ.108: Ειδώλιο αρ.κατ. 60
(Μ.Α. 12410). © ΕΦΑ Ξάνθης.

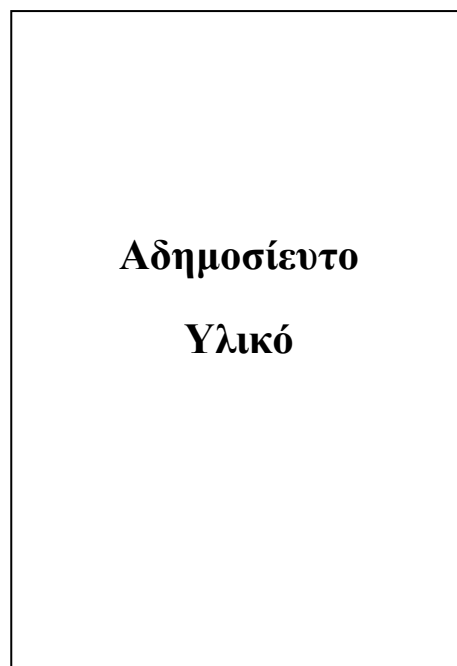
Εικ.109: Ειδώλιο αρ.κατ. 61 (Μ.Α.
12411). © ΕΦΑ Ξάνθης.

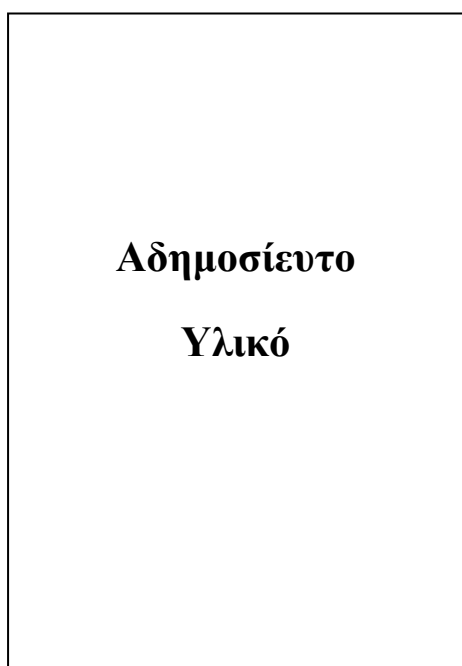
Εικ.110: Ειδώλιο αρ.κατ. 62
(Μ.Α. 12413) . © ΕΦΑ Ξάνθης.

Εικ.111: Ειδώλιο αρ.κατ. 63
(Μ.Α. 12409) . © ΕΦΑ Ξάνθης.

Εικ.112: Ειδώλιο αρ.κατ. 64
(Μ.Α. 4790) . © ΕΦΑ Ξάνθης.

Εικ.113: Ειδώλιο αρ.κατ. 65
(Μ.Α. 12393) . © ΕΦΑ Ξάνθης.

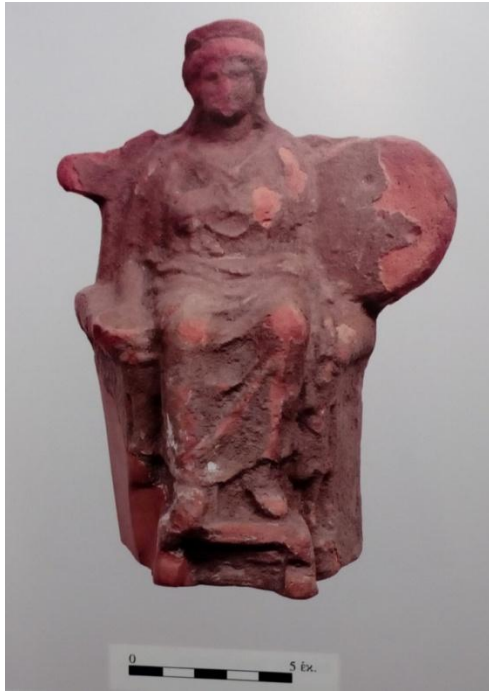
Εικ.114: Κεφαλές πήλινων ειδωλίων από την εσχάρα Ε1, τελευταίο τετ. 6^{ου} αι. π.Χ (Από: Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1987α,

Εικ.115: Ειδώλιο καθιστής μορφής από τον αποθέτη (Από: Καλλιντζή 2011, 1168. εικ.1520)

Εικ.116: Ειδώλια καθιστής μορφής από τον αποθέτη (Από: Καλλιντζή 2011, 1168. εικ.1521)

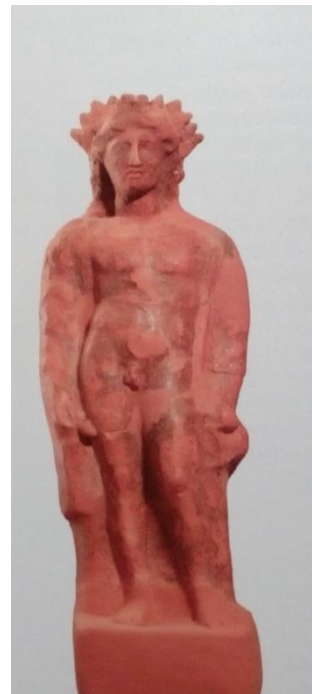
Εικ.117: Ειδώλιο ένθρονης Κυβέλης, 4^{ος} αι. π.Χ., Α.Μ. Πειρ. 719. (Από: Πέππα-Παπαϊωάννου 2011, πιν. ΙΕ')

Εικ.118: Καθιστή εφηβική μορφή. Τέλη 4^{ου} αι. π.Χ. Μυτιλήνη Αρ. Ευρ. 8403 (Αχειλαρά 2005, εικ. 404)

Εικ.119: Όρθια εφηβική μορφή με ιμάτιο. Τέλη 1^{ου} αι. π.Χ. Μυτιλήνη. (Από: Αχειλαρά 2006, εικ. 949)

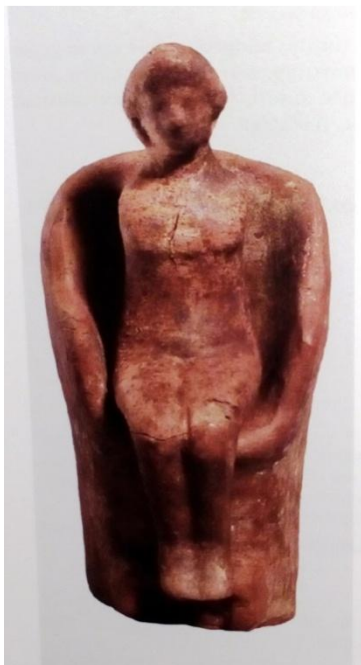
Εικ.120: Όρθια εφηβική μορφή με ιμάτιο. 1^ο μισό 4^{ου} αι. π.Χ., Μουσείο Αβδήρων . Μ.Α. 446. . (Από: Ειδώλιο 2017, εικ. 411)

Εικ.121: Αφροδίτη Αναδυόμενη.
Τέλη 1^{ου} αι. μ.Χ.-2^{ος} μ.Χ, Αρχ.
Μουσείο Θεσσαλονίκης ΜΘ
2957 (Από: Ειδώλιο 2017, εικ.
226)

Εικ.122: Όρθια γυναικεία
μορφή, 2^{ος} αι. π.Χ. Αρχαιολογικό
Μουσείο Αβδήρων Μ.Α. 6071
(Από: Ειδώλιο 2017, εικ. 418)

Εικ.123: Πλαγγόνα και θρόνος,
1^{ος}-2^{ος} μ.Χ. Αρχαιολ. Μουσείο
Θεσσαλονίκης ΜΘ 2958, 2964.
(Από: Ειδώλιο 2017, εικ. 218-9)

Εικ.124: Ειδώλιο Ηθοποιού Αρχαιολογικό
Μουσείο Αβδήρων Μ.Α. 5925 (Από:
Καλλιντζή 2011, εικ. 1526)